

ՄԻՈՂ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆԻԹԵՒՆ ԵՐԱՒԱՆՆԵՄԻ ՀԱՅ ԳԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Ի. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՀՐԶԼՆ 1946

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		երես
— Թուականի մը առջեւ.	ԽՄԲ.	49
ԳՐՕՆԱԿԱՆ		
— Յարուբեան խորհուրդը.	ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	55
— Առանձնութեան մեջին.	ԹՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	58
— Խոսքեր երջանկութեան մասին.	ԲՐԳՄ. Տ. ԳԱԶԱՅԵԱՆ	63
ԳՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ		
— Զարչաբանաց գիշերը Ամենա եւ Կայիափայ Քա- հանայապետաց տպարանաց մեջ.	ՊԱՐԳԵՒ ՎՐԻ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ	66
ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ		
— Վանքի ստուերներ.	ՇԷՆ-ՄԱՀ	69
— Լսողները.	ԲՐԳՄ. Շ.-Մ.	70
— Տար, հոգիդ իմ...	Ն. ԿԱՏԱՐ	71
Ջեկոյց եւ Տեղեկագիր՝ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր ուղեւորութեան ի Սուրբ Եջմիածին (3).		72
ԳՐԱ-ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ		
— Քսան եւ հինգամեակ մը.	ԿԼԷԳ ՍԹՐՈՒՎ	76
ՄԵԹՈՏԱԲԱՆԱԿԱՆ		
— Մականութեան եւ Արեւմտեան դերը գիտութեան մեջ.	Լ.	79
ԲԱՆԱՍՏՐԱԿԱՆ		
— Իլիլիկոյ Հայկական բազարութիւնը.	ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿԱՊՈՍ	82
ՎԵՋՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ		
— Արծաթի դարի հայերէն.	ՊՐՈՇ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ	87
ՄԵԺ ՎԱՐԱԿԵ ԱՆԵՅԻ Իսահակեանի Յոբելեանին առիթով. —		
— Անկիւնադարձ մը.	Յ. ՕՇԱԿԱՆ	89
Պ. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ		
— Հեռագիր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի.		93
— Եկեղեցական եւ Բեմական.		93
— Պատգամական եւ Այցելութիւն.		95
— Ուխտաւորներ.		96

ԲԱԺՆԵԳԻՒՆ

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգրին է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 6
կամ մէկ ու կէս Ամերիկեան Տօլար:
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԵՍԻ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի ՈՒՆ

Ի. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1946

ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ

4-5

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՄԸ ԱՌՋԵՒ

1441-1946

Ճիշդ տարի մը առաջ, 16-Յունիս 1945-ին, Էջմիածնի նուիրական կաթողիկէին ներքեւ բացուող Ազգային-Եկեղեցական Ընդհ. Ժողովը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան առիթով գումարուած, կարգ մը սրտապնդիչ և զեղեցիկ յառաջադրութիւններու կարգին կ'որոշէր տօնել նաեւ Մայր Աթոռոյ Կիլիկիայէն Ս. Էջմիածին փոխադրուելու 500 ամեակը, վեր առնելով այս առթիւ Էջմիածնի կատարած դերը անցնող այս հինգհարիւրամեակի ընթացքին, մեր Եկեղեցիին ու ազգային կեանքին մէջ:

Ուրախ ենք հոս յայտնել կարենալու թէ, Նորին Ս. Օծութիւնը Տ. Տ. Գէորգ Զ. Ամենայն Հայոց Հայրապետը վերոյիշեալ ընդունուած որոշումին համաձայն, հեռադրու ևր հրահանգէ Յորեկինական Տարի ընդունիլ 1946-1947 ժամանակաշրջանը, սկսեալ ՎՏԾ հաթուղիկէ Եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի թուականէն, Բարացուցելէ առաջ Էջմիածնի տեղը և իր կատարած ու յետ-այսու կատարելիք դերը մեր պատմութեան մէջ, անհրաժեշտ ևր նկատենք հակիրճ պատմականը ընել այս իրողութեան, որ թուական մը և շրջան մըն է նոյն առտեն մեր պատմութեան մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կաթողիկոսութեան աթոռանիստ առաջին մայրաքաղաքը եղաւ Վաղարշապատ (Ս. Էջմիածին), Սակայն մեր ազգային պատմական կեանքը, համաձայն մեր քաղաքական կեանքի վերիվայրումներուն, միշտ փոխած է իր հանգրուանները, որոնք նոյն առտեն աթոռանիստ կայանները եղան հայ կաթողիկոսներու, Որովհետեւ, Պետութեան և Եկեղեցւոյ զործակցութիւնը անհրաժեշտ պայման էր հայ ժողովուրդի գոյութիւնը պահպանելու և առնոր քաղաքակրթիչ ձգտումները հովանաւորելու համար:

Այս էր պատճառ որ Հայոց Կաթողիկոսները թափառեցան աշխարհադրական հետեւեալ գլխաւոր գիծերու վրայ:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիւ և Լուսաւորչեան Տան առաջին աթոռանիստն է:

դաւ Վաղարշապատ (Ս. Էլմիածին) 303-405, Դուլին, 435-ին, Մանդակունիի ատեն: Զորավանք և Աղթամար 927-ին, Յովհան Պատմաբանի ատեն: Արգիճա 947-ին Անանիա Մոկացիի շրջանին: Անի 992-ին, Սարգիս Սևանցիի ատեն: Թաւրուշ 1062-ին Խաչիկ Բ. Անեցիի օրով: Ծամնդաւ 1072-ին Գրիգոր Մեծ Վկայասէրի ժամանակ: Ծով-Դղեակ 1116-ին, Գրիգոր Գ. Պաշտաւունիի ատեն: Հոռովկայ 1149-ին, Դարձեալ Գրիգոր Պաշտաւունիի ատեն: Սիւ, Կիլիկիոյ հայ թագաւորութեան մայրաքաղաքը, 1293-ին, Գրիգոր Է. Անաւարդեցիի օրով: Դարձեալ Վաղարշապատ (Ս. Էլմիածին) 1441-ին, Գրիգոր Թ. Մուսաբէկեանի և Կիրակոս Վիրապեցիի ատեն: Ինչպէս յիշեցինք, կաթողիկոսներու բոլոր այս տեղափոխութեանց, ինչպէս նաև կաթողիկոսական միւս աթոռներու կանոնական և ոչ կանոնական զոյաւորմանց ետև, միշտ քաղաքական ազդակներ են եղած: Նոյն է, շարժառիթը 1441-ին, երբ Սիւի մէջ կաթողիկոսական աթոռը ունէր իր գահակալը, ասդին, Էլմիածինի մէջ Կիրակոս Վիրապեցին կաթողիկոս կ'ընտրուէր, և այդ թուականէն սկսեալ կը վերահաստատուէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Աթոռը իր Լուսաւորչահիմն պատուանդանին վրայ:

Կիլիկիոյ թագաւորութիւնը վերջացած էր վերջին Լեւոնի միամեայ զրգախտ իշխանութեամբ (1374-75): Եգիպտոսի Մեմլուքները իրենց քաղաքական վրէժխնդրութեան ու կրօնական մոլեռանդութեան բովանդակ սարսափը թափած էին առնասարակ Կիլիկիոյ և մասնաւորապէս հայաւոր Սիւ մայրաքաղաքին վրայ, այնպէս որ 1375-1441-ի շրջանին, Մեծն Լեւոնի մայրաքաղաքը անճանաչելի եղած էր աւերներու, ինչպէս նաև կոտորածներու և մեծազանգուած գաղթուններու հետևանքով:

Կաթողիկոսական աթոռը քաղաքական այս արագ և չարաշուք անկումներուն մէջ զերծ չէր կրնար մնալ քանդիչ ազդեցութիւններէն, քանի որ Հայ պետութիւն և Հայ եկեղեցին միասին ապրած, միասին վայելած, և միասին տառապած էին: Եկեղեցին զրկուած իրեն նեցուկ և հովանաւոր քաղաքական ոյժէն՝ չէր կրնար կռիւնի տիրապետող ու թշնամի Եգիպտոսին՝ իր հմայքն ու հեղինակութիւնը պահպանելու համար:

Յետոյ Կիլիկիոյ մէջ քաղաքական կործանումէն աւելի խորունկ վէրք մը կար, բացուած նոյնիսկ Կիլիկիոյ Պարոնութեան և Թագաւորութեան քաղաքական նկատումներուն և շահերուն ճնշող ծանրութեանը տակ:

Խաչակրական շարժումէն ի վեր, Հայկական Կիլիկիան մշակել սկսած էր պապական քաղաքականութիւն մը, քաղաքական թիկունք մը ունենալու համար: Կիլիկիոյ հայ թագաւորներու այս հակումն ու միտումը իր գէնիթին հասաւ, երբ Լուսինեան կոչուած հոգևով և մարմնով լատին թագաւորներ ժառանգեցին Հեթում Ա.ի գահն ու Մեծն Լեւոնի թագը: Մեր զիտակից կաթողիկոսները արիաբար ծառացան թագաւորներու այս սխալ քաղաքականութեան դէմ, սակայն այլևս դժուար էր հաւասարակշռութիւնը պահել: Ու Կիլիկիոյ քաղաքական անկումին զուգընթաց էր նաև Հայոց Կաթողիկոսութեան անկումը:

Արեւելեան վարդապետներ, բարի նախանձով, ուղեցին Հայոց Կաթողիկոսութիւնը ազատել Կիլիկիոյ այլևս անապահով և անբաղձալի դարձած միջավայրէն, և վերահաստատել Էլմիածինի Աթոռը: Արեւելահայոց բուռն նպատակն

էր ո՛չ միայն Կիլիկիոյ վտանգաւոր միջավայրէն ազատել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, այլ նաեւ Կաթողիկոսական միակ աթոռ մը ունենալ, Աղթամարի Կաթողիկոսութիւնն ալ վերցնելով. նպատակ մը որուն հաւան էր Աղթամարի Զաքարիա Գ. Կաթողիկոսը 1441-ին: Ուրեմն Ս. Էլմիսճնի Աթոռին վերանորոգութեան զլիաւոր պատճառներն էին նախ Կիլիկիոյ Աթոռին անկումը Կաթողիկ ազգեցեւորեան տակ, երկրորդ՝ Հոյկուր Իշխանութեան մէջ կանոնական և վարչական զեղծումներու անհամեմատ աճումը: Արեւելեան վարդապետները, Հայոց Կաթողիկոսութիւնը փրկելու համար այդ միջավայրէն և դնելու համար դայն բուն հայկական և հայեցի միջավայրի մը մէջ, գործեցին ժամանակի հրամայական պահանջներուն համեմատ, և յետագայ պատմական դէպքերը ցոյց պիտի տային թէ անոնք չէին սխալած իրենց այս նախատեսութեան մէջ, ինչ որ ալ եղած ըլլան այս մասին տարբեր մտածողներու պատճառաբանութիւնները: Նուազ չէին կշռեր անշուշտ, Կաթողիկոսական Աթոռին հայ հողին վրայ և մեր ժողովուրդի հոծ զանգուածին զերկն ըլլալու առաւելութիւնը, և անոր նուիրականացած հմայքը հայ հողիներու մէջ: Ի վերջոյ Կիլիկիան ինչ վիճակ ալ ներկայացնելու ըլլար, հեռու էր Մայր Հայրենիքէն:

Մայր Աթոռոյ նկատմամբ եղած այս նոր կարգադրութիւնը բարեյալող շրջան մը կը բանար Հայոց Եկեղեցւոյ առջև, քանի որ այս փոխադրութեան շնորհիւ այլևս կը դադրէին Կիլիկիոյ մէջ սկիզբէն ի վեր ծայր տուած զիջողամիտ ձգտումները: Աղթամարի Աթոռը վերջնապէս Մայր Աթոռին կը միանար, կարող և ուսեալ անձեր կային գործին զուլիւր, որոնց գործունէութիւնը բարեզուշակ կը թուէր Եկեղեցւոյ ապագային համար, ու Էլմիսճինը համեմատաբար աւելի խաղող վիճակ ունէր Պարսկական տիրապետութեան ներքև: Եթէ այս զեղեցիկ յառաջադրութիւններն ու փափաքները իրենց լրիւ իրագործումը չզատնային Աթոռին վրայ, ուր Գրիգորի, Ներսէսի, Սահակի և նմաններուն սէրը զրկախառն ապրեր էր շարունակ Աստուծոյ և ազգին մտածումին հետ, ատոր պատճառը զլիաւորաբար ներքին ըլլալէ աւելի՝ արտաքին է եղած: Էլմիսճնի գաղափարը, Լուսաւորչի Տան ըմբռնումը ամէն ժամանակ և ամենուն մտքին մէջ միշտ մնացեր է բարձր ու խորհրդաւոր, և Էլմիսճնի բոլոր աթոռականները Մայր Աթոռի պայծառութեան և շինութեան համար միշտ կատարած են իրենց պարտքը, իրենց հասկացողութեան և ժամանակի հանգամանքներուն թոյլատրած չափովը: Այդ հանգամանքները եղած են ծանր ու դժուար, հակառակ անաւոր իրականութեան, Հայ Եկեղեցին, իբրև մայր որդեգրով կրցեր է ըլլալ Տուն Աստուծոյ, և իր ծոցին մէջ զգուել ազգին փրկութեան յոյսը: Ի վերջոյ անհատներն ու ազգերը աւելի չեն կրնար արժել, քան այն խորհուրդը՝ որուն պարտաւոր են յանգիլ մարդկային բոլոր մեծ գործօնները:

*

Հոս պէտք չէ մոռնալ թէ Աթոռի փոխադրութեան 500ամեայ շրջանը, կը զուգադիպի մեր ամբողջական գերութեան շրջանին: Սակայն քաղաքական հարստահարութիւններու թափին տակ Հայոց Կաթողիկոսները, սկսելով Ստեփանոս Ե. էն 1545–1576 մինչև Ներսէս Ե. Աշտարակեցի (1843–1857) զադան կամ յայտնի, հետապնդելին, հայ ժողովուրդը տիրող հարստահարութիւններէն

ազատագրելու ծրագիրը, հնարաւոր բոլոր միջոցներով։ Այս զուտ քաղաքական գործին ետև Հայ Եկեղեցին էր կեցած իր կաթողիկոսներով ու իր հոգևորական զասով։ Էլմիածինը, իր վրայ իշխող պետութիւններուն մէջ, ծածկուած պետութիւնը եղաւ, բարոյապէս թազաւորելով՝ մարմնաւորապէս հապածուած և ընկճուած հայ հոգիներուն վրայ։ Էլմիածին, և անով հասկնալի Հայ Եկեղեցին, մեր ազգայնութեան կրօնական արտայայտութիւնն է։ ասիկա ոչ մէկ ուրիշ Եկեղեցիի պարագային այնքան ճիշդ է, որքան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համար։

Այս ՀԻՆԳԼՍԻԻՐԱՄԵՆԱԿԻՆ Էլմիածնայ վիճակուած ազգային ու կրօնական ամբողջութեան ղեկը այսպէս շրջագծելէ, աւելի ճիշդ ուրուագծելէ վերջ, անպատեհ չենք նկատեր մեղի շատ մօտ շրջանէ մը, (ԺԹ. դար), հայ հաւաքական յղացքին մէջ Էլմիածնով մուտք ունեցած այլապէս լուսաւոր, սրտազրաւ, ինչպէս պատասխանատու նոր յաւելում մը։ Ընթերցողը դժուարութեան մէջ չէ ակնարկութիւնը ճշդելու Գէորգեան ճեմարանի վրայ, որմէ դուրս ինկող սերունդն էր որ ազգային գործունէութեան բոլոր ճակատներուն վրայ ինքզինքը դրաւ պայքարի թափին մէջ, և գիւղացիներու, վաճառականներու ժողովուրդէ մը, ստեղծեց մշակութային ժողովուրդ մը։

Ճեմարանցիներն էին որ, Բոլոժէնիայով օրինադրուած սահմաններուն մէջ, ազգային սրբազան զգայարանքին մշակները եղան։ Անոնք էին որ մեր Մամուլը դրին իրեն իսկական հունին, հաստատ հմտութեան, ինչպէս հաստատ հայրենասիրութեան, ժողովրդավար սկզբունքներու, ինչպէս յառաջանայեացք գաղափարներու բոլորափայթ աշխատանքով մը, երէկ արեւելահայ որակուած, այսօր համահայութեան անունին արժանի, մեր նոր հոգեբանութիւնը կերտեցին։

Արեւելահայ ուսուցչութիւն, բանասիրական դպրոց, պատմական ուսումներու մէջ վերանորոգ մեթոտներ, Արարատ թերթը, հոգևոր սպասարկուններու երամը, ազատագրութեան գաղափարին բոլորանուէր երիտասարդութիւն մը, զրչի, Խօսքի, մտքի և գործի մարզեր, բոլորը այդ Էլմիածնի նուիրական մըթնոլորտէն պոթկեցան՝ զանգուածներուն մինչև հոգեյատակները ողողելու չափ լոյսով։ շերմութեամբ և հաւատքով։ ԺԹ. դարուն՝ հայութիւնը ուրիշ կեդրոն մը չունի այս վերադարձումի դերը այսքան շքեղութեամբ իրագործող։

Այս իրողութեան ընդմէջէն, և անոնցմէ վեր սակայն կայ այն՝ գերազոյս իրողութիւնը որով բարացուցուած է մշտ առաւելագոյն չափով Էլմիածնի տեղը մեր գարաւոր պատմութեանը մէջ։ ասիկա իր կրօնական դերէն վերջ, ազգային հզօրագոյն խորհրդանշանի իր հանգամանքն է։ Եթէ Հայաստանեայց Եկեղեցին առաջին օրէն վառարանն ու զտարանը եղաւ ցեղին իմացական և բարոյական ձգտումներուն, զիշարանը իր վիշտերուն և իղձերուն, և ներշնչարանը իր ազգային իտէալին, անիկա գերազանցապէս եղաւ նաև այն անանուն խորհրդեանշանը, մազնիսը, ուխտի տապանակը, որուն մէջ մինչև երէկ տակաւին կը պահուէր իր կորսուած երկրաւոր իշխանութեան գաւազանը, և յոյսին սափորը։ Անիկա կորսուած փառքերու և ապագայ երազներու տեսարանը եղաւ, սերունդներու մտքին առջև և հոգիին մէջ բերեցողացած «Լուսաւորչի Կանթեպը»։

Էլմիածինը՝ նուիրապետութեան մը կեդրոնը չէ միայն. անիկա հայուն հոգեկան հայրենիքն է, իմանալի այն բարունակը՝ զոր իւրաքանչիւր ժողովուրդ ունի և կը ստեղծէ իբրև գերագոյն ամբողջ ոչ միայն իր անցեալին, այլ մանա-

ւանդ ապագային։ Մեծ է էլմիածնի կատարած դերը մեր գերութեան այս շրջանին, մանաւանդ այն մուլլ ժամանակներուն՝ երբ ազգային-պետական զործօնը վերցուած էր։ Անոր մէկ հնոցէն, ուրիշ հայկական վանքէ մըն էր վերջապէս որ Մեծ Սեբաստացին տարաւ կանթեղ մը՝ Եւրոպայի մէջ վառելու համար իր փարոսը։ Թիֆլիսի Նէրսէսեանէն և Գէորգեան ձեմարանէն մինչև Կովկասի հեռաւոր անկիւնները վառուող մտքի լոյսերը, որոնց ամենուն մէջ կայծեր կային անսարակոյս Սիւնեաց վարդապետանոցի հին կրակներէն, էլմիածնի մտածումն ու սէրն էր որ ոգեւորեց սիրտերն ու միտքերը, ազգային կեանքը մշտնջենաւորելու համար։

Ստոյգ է թէ քաղաքական իրադարձութեանց հետեւանքով, էլմիածնի վրայ օր մը չծագեցաւ բարի աստղ մը, ծնունդ տալու համար բարգաւաճ կեանքի նոր շրջաններու, այսուհանդերձ իր սէրը միշտ վառ ֆիւմաց ժողովուրդի սրտին մէջ, և իրաւունք ունէր Դաւրիթեցին՝ երբ կը գրէր. «Եւ վերայ աշոյն և էլմիածնի ամենայն ազնի հայոց կապեալ կայ», որքան պատմական՝ նոյնքան բարոյական ճշմարտութիւն մըն է որ կ'արտայայտուի նոյն բառերով։

Սուրբին արցունքներէն՝ այսինքն ազգին վիշտէն իր բոցին սնունդ ճարող կանթեղը ժողովուրդի հաւատքին ու սպասումին մէջ անշէջ ֆիւմաց միշտ, Արագածի բարձունքին վրայ, ու էլմիածին սգաւոր բայց որդեսէր մայր, ի Սփիւռս ցրուած իր զաւակներուն խօսեցաւ միշտ, իր յիշատակին քաղցրութեամբ, իր սրբատառ կոնդակներով և իր հայրենաքարոզ նուիրակներով։

Մայր Աթոռոյ դերը չէ դադրած, ինչ փոյթ որ տիրող պայմանները արգիւն գինքը լախօրէն իրագործելէ այդ դերը այնպէս ինչպէս կը սպասուի դաւրելու ուժով և ամբողջ ժողովուրդի մը հաւատքով զօտեպինդ նուիրական հաստատութենէ մը։ Կարեօրը ոգին է. և էլմիածինը աւելի քան երբեք հոգի եղած է նոյնիսկ այն օրերուն՝ երբ իր կաթողիկոսները շրթայակապ կը պտտցուէին արքունիքէ արքունիք։ Խաղաղութեան դար մը անոր դարձուց իր շքեղ դերը. արեւելահայոց մէջ ազգային ոգիին գերագոյն վառարանը ծանօթ է ամենուս, ինչպէս ըսինք էլմիածնի կամարներուն ապաւինած վարժարանը եղաւ։ Խաղաղութեան ուրիշ շրջան մը՝ վստահ ենք ասոր, պիտի ընէ զայն ընդունակ դարձեալ, սպասարկելու ցեղային հոգիի անմահ խորհուրդին։

Երէկ Մատթէոս Ա. իբրև աշխոյժ և բանիմաց կաթողիկոս մը, Գէորգ Գ. իբրև մեծագործ հայրապետ մը և Մակար Ա. իբրև բարեկրօն հովուապետ մը եթէ կատարեցին իրենց պարտականութիւնները Մայր Աթոռի պայծառութեան և շինութեան համար. անոնցմէ քառասուն տարիներ առաջ Աշտարակեցին սուր ի ձեռին, Կովկասը զրաւող ռուս բանակի կողքին, հայ բանակը կառավարող դէպի նուաճումը ազգային դարաւոր երազին, այս բոլորին մէջ հայ ժողովուրդի դարաւոր յոյն ու երազն էր որ կը փորձէր ինքզինքը իրագործել։

Հարցը այսպէս իր տարողութեան սահմաններուն մէջ ամփոփելէ վերջ, վստահ ենք թէ Աթոռի փոխադրութեան այս 500ամեակը ուրիշ բան չապացուցաներ բայց եթէ էլմիածնի մեր ազգային կեանքի մէջ կատարած հրաշալի դերին վերբերումն ու պանծացումը, որ մեր տխուր և պայծառ թուականներուն վերև սաւառնող խորհուրդը եղած է շարունակ։ Հայ Եկեղեցւոյ զգացումն է որ թե կուտայ մեր հոգիներուն այս թուականին առջև կենալու։

«Էշմիրածին» ո՛հ, այդ անունը, անոր սէրը միւռնոսի սրբութեամբ կը կաթի ամէն հայու սրտէն ներս՝ ու նորէն, մեր ամէնէն հոյաշէն տաճարներէն սկսեալ մինչև յետին հիւղածամբ, ուր կոտորած աշտանակին վրայ կճատի մը առկայծ բոցը կը թարթէ, մեծ ու փոքր, ազգային և օտար յարկերու խորհրդազարդուած սրահներէն ներս, սրտաթունդ արձագանգումներով կը վերանայ Մայր Աթոռոյ օրհներգին ձայնը. «Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ»։ ու սիրտերուն մէջ նորէն կ'իջնէ՝ կը մտապատկերուի տարազը աստուածային ալէ մը լուսագծուած սրբարանին, որուն հովանիին տակ, օր մը, Աստուծոյ հոգիով լեցուած մարդեր տեսան այս ժողովուրդին ճակատագիրը և լծուեցան անոր ծառայութեան։

Ճիշդ է թէ Էշմիրածնի պատմական և ազգային հմայքը ինքնին պիտի կրնայ շահագրգռել իրմով խորհրդազգաց բոլոր հոգիները, հիմակ մանաւանդ երբ իր կողքին կանգնած հայ ոստանը ամէն օր նոր նուաճումներ կ'իրականացնէ ազգային գետնին վրայ. ճիշդ է թէ Էշմիրածնի խորհուրդն ինքնին, ինչպէս ըսինք, բաւական պիտի ըլլար ցունց տալու զգացումներուն՝ խանդավառելով բոլոր հոգիները. բայց ոչ նուազ ճշմարիտ է նաև թէ սիրուած և պատուական Հայրապետի մը անձը, որպիսին է Ն. Ս. Օծութին Տ. Գէորգ Զ. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց, քաջ և ընտիր հովուապետ՝ որ համբուրելի խղճմտութիւնը ունեցաւ աննախընթացօրէն դժուարին և փափուկ պարագաներու մէջ խոնարհելու ազգովին իրեն մատուցուած ծանրածանր լուծին տակ, զոր կը կրէ ահա այնքան զմայելի իմաստութեամբ և համբերութեամբ, այո՛, ճշմարիտ է թէ եկեղեցւոյ և ազգի այսպիսի արժանաւոր Հօր մը անձը իր մեծ նշանակութիւնը պիտի ունենար՝ իրօք և իրաւամբ արժեցնելու համար, որուն վստահ ենք, Էշմիրածնի 500ամեակը աստիճան մը աւելի սիրելի ընծայելու համար, երբ մեր աչքին առջև կը բերենք Ի. դարու մեր մուսլութիւններն և այն ահաւոր մղձաւանջը, որուն ներսը խորատոյգ կը մնար մեր ճակատագիրը, արդար և սրբազան սարսուռով չենք կրնար չհամակուելի այսօր մանաւանդ, երեք սերունդ տառապեցաւ, զոհուեցաւ ազգային երազի ճամբուն, ճակատագրի խաղ չէ երբ կը գտնենք որ այդ երազին զերագոյն յանձանձիւը դարձեալ կը հանդիսանայ Լուսաւորչի Աթոռը։

Մեր Խմբագրականը թելադրուած է նորին Ս. Օծութեան հեռագրէն, ունինք լման յորելիական տարի մը, որու ընթացքին Ս. Աթոռը պիտի կազմակերպէ հանդիսութիւն և պիտի կատարէ աւելի լայն անդրադարձումներ 500ամեակի այս գաղափարին շուրջ։

ԻՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Մանուկը զման կոխեաց եւ յարութեամբն իւրով մեզ զկեանս պարգեւեաց:» (ՏԱՂԱՐԱՆ)

Քրիստոնէական իմացումին մէջ, Քրիստոսի ծննդեան չափ խոր ու իրական կը հանդիսանայ Անոր՝ մահուամբ՝ յարութիւնը։ Եթէ Աստուծոյ Որդւոյն ինքնայայտնութիւնը սկիզբը կ'ընէ Անոր փրկագործական առաքելութեան ակտին, Յարութիւնը կ'ըլլայ պսակումը այդ մեծ խորհուրդին։ Քրիստոս ծնաւ, յաւիտենականութիւնը խրատացնելով մեր ժամանակին մէջ, և յարութիւն առաւ, մեր սահմանաւոր ժամանակը առնչելով յաւիտենականութեան։ Քրիստոսի ծնունդը զինքը ըրաւ «մարդոյ որդի», իսկ իր յարութիւնը յայտնութիւնը ըրաւ իր Աստուծոյ Որդի ըլլալուն գերագոյն իրողութեան։ Քրիստոսի՝ մարդկութեան և Աստուածութեան, ուրիշ խօսքով Անոր ծննդեան և յարութեան շրջանակումովը, կը կազմուի անօրինակ այն համայնապատկերը, որ Քրիստոսինն է էապէս, իբրեւ մէկը որ մեր ու Աստուծոյ կեանքերը ունի նոյնատեմ, և իբրեւ մէկը, որ մեր ժամանակը և Աստուծոյ յաւիտենութիւնը ապրեցաւ միանգամայն։

Երկու այդ կեանքերուն, մեր ու Աստուծոյ, ուրիշ բացատրութեամբ, մեր ժամանակի պայմաններով իրագործուող կեանքին և յաւիտենական վիճակներու մէջ յայտնուող կեանքին միջև, կը կանգնի մահ իրողութիւնը, իբրեւ անցման անհրաժեշտ գոտի, մէկէն դէպի միւսը։ Մարդերը մեր կեանքէն կ'անցնին Աստուծոյ կեանքին, սահմանաւորէն յաւիտենականութեան, մահուան հանգրուանով։ Ու յարութեան իրողութիւնը աւելի լուսաւոր կը դառնայ մահուան իրողութեամբ։ Վասնզի մահը նախապայման է յարութեան։ Առանց այդ մահուան չենք կրնար գաղտնիլ այս կեանքին մէջ, և հետեւաբար սկսիլ յաւիտենական կեանքին համար։ Այս ըմբռնումով, ինչպէս Քրիստոսի յարութիւնը, այնպէս ալ մեր յարութիւնը կը բացատրուի այդ երկու կեանքերը իրարմէ բաժնող, բայց նոյնատեմ զանոնք իրարու սնիւն հանդիսանողութեամբ — մահով։

Յարութեան խորհուրդին հանդիսադրումը ընելու կանչուած այդ տողերը, հետեւաբար, պարտքին ներքեւ են ընելու կարելի վերլուծումը այդ մահուան, ատով աւելի լուսաւոր ընծայելու համար անհրաժեշտութիւնը մեր կեանքէն միւսին անցնելու պէտքին, և իմաստը՝ յարութեան։

* * *

Ի՞նչ է մահը։

Մահը տիեզերական իրողութիւն մըն է։ Ամէն ինչ որ գոյ է, սահմանուած է վերջ մը ունենալու։ Ստեղծագործութիւնը մարդով, որ միութիւնն է զանազան գոյութիւններու, իր մահը ունի։ Պիտի գայ ժամանակ, երբ ամէն կեանք պիտի դադարի, և մեր ժամանակին ու միջոցին մէջ յայտնուող ամէն երևոյթ պիտի դադարի ունենալէ իր նախկին վիճակը։ Ուրիշ խօսքով մահը, կատուաճի է մեր ժամանակին ու մեր միջոցին, և անոնց մէջ յայտնուող և անոնցմով պայմանաւոր իրագործութեան։

Այս ըմբռնումով մահը ֆիզիքական աշխարհին տեսականացման արգելք հանդիսացող իրողութիւնն է, հետեւաբար՝ չարիքը անոր։

Եթէ այս է ճշմարտութիւնը մահուան, ֆիզիքական աշխարհին համար, որքան աւելի տիրական ու խոր է անիկա, հոգեկան աշխարհին, ուրիշ խօսքով այն կեանքին կապակցութեամբ, որ վեր է ֆիզիքական պայմաններէն, որ յաւիտենական է, որ մերը, բանաւոր մարդոց ըլլալով հանդերձ, է սեպականութիւնը Աստուծոյ։

Քրիստոնէական հասկացողութեան մէջ, առաջին առիթով մահը ժխտական արժէք չի ունի իրողութիւն մըն է։ Վասնզի մահը ամէն բանէ առաջ կը հակադրուի կեանքին։ Ժխտումն է անոր։ Միակ հակառակորդը գոյութեան։ Մահը այս ըմբռնումով մէջն է կեանքին։ Մեր գոյութիւնը լեցուն է մահուամբ։ Մեր կեանքը շարունակական մահ մըն է։ Փորձառութիւնը՝ ամէն ինչի վախճանը զգալու։ Մեր կեանքը տեական պայքար մըն է մահուան։ Հետզհետէ հատնում մը մեր ֆիզիքական ու հոգեկան գո-

յութեան: Մեր կեանքին էութիւնը կը կայանայ յաւիտեականութիւնը ունենալու ճիշդին մէջ: Բայց մահը ժամանակի է և միջոցը, հետեալաբար ժխտումը այդ յաւիտեականութեան: Այս կերպ ըմբռնուած մահը կ'իմաստնագրէ մեր կեանքը: Կը լեցնէ զմեզ սարսափով այն զգացումին, թէ մենք մահով սեպականութիւնը պիտի ըլլանք ժամանակին ու միջոցին, և բոլոր անոնք և ամէն ինչ, որոնք այնքան վերելի են եղած մեզի, պիտի դադարին մեր սիրելիութեան առարկան ըլլալէ: Մեր մէջ յայտնուող աւելի իրաւ զգացումներ երբ անյայտանան, մահուան փորձառութիւնը կը ստեղծեն մեզ կամար, և կամ երբ բամբուկներ մեր սիրտը որեւէ անձէ կամ առարկայէն, մահուան փորձառութիւնը կ'ունենանք դարձեալ: Ուրիշ խօսքով ամէն ինչ մահ է, ամէն ինչ դատապարտուած է վերջ մը ունենալու:

Այս իմաստով մահը գերագոյն չարիքն է: Մեղքը: Այս չարիքը մեր կեանքին մէջ ըլլալով, անիկա կը յայտնուի մարգերու արարքներուն մէջ, իրեկ բացասական արժէքներ: Եւ ամէն չարիք մահ է էապէս: Սպանութիւն, ատելութիւն, նախանք, վերջ, և ամէն կարգի մոլութիւններ, մահ են, և մահուան սեբներ: Ոչ միայն մեր աւարքներուն, այլ նաև մեր զգայական ներքին վիճակներուն, ուրիշ խօսքով մեր յոռի կիրքերուն խորը կայայող մահը դարանուած, Հպարտութիւն, ամբարտաւանութիւն, ատելութիւն, անխղճութիւններէն չարիք են, և մեղանշակաւ, հետեալաբար մահացու են իրենց արդիւններուն մէջ: Մահն է միակ չարիքը մեր աշխարհին, և մահը արդիւնքն է մեղքին: Այդ մեղքը ուրացումն է յաւիտեական կեանքին, ժխտումը մեր գոյութեան: Մեղանշած չինք ըլլար, երբ ըսենք թէ մեղքը դիմադրականութիւն մըն է Աստուծոյ ստեղծագործութեան:

Բայց մահը յարակարծիք մըն է (paradox): Ան իրեկ ժխտական իրողութիւն յայտնուելով հանդերձ, ունի նաև դրական նշանակութիւն: Մահը այս անգամ ամենախոր ու յատկանշական յայտնութիւնն է կեանքին: Մահը եթէ արդիւնքն էր մեղքին և գերագոյն չարիքը, զոր հարկ էր նուաճել, անիկա նոյն, մեր այս մեղապարտ աշխարհին մէջ, օրհնութիւն մըն է և արժէք մը, միանգամայն: Մահը իմաստ մը կու

տայ կեանքին: Մեր կեանքը ունի այդ իմաստը՝ որովհետեւ կայ մահը: Եւ առանց այդ մահուան, անիմաստ և անըմբռնելի պիտի ըլլային աշխարհն ու կեանքը:

Ինչի՞ մէջ կը կայանայ սակայն այդ իմաստը մահուան: Հարցում, որ արամբարանական գծով մը կը ցցուի մեր միտքին: Այդ իմաստը մահուան, կը կայանայ այն խոր իրողութեան մէջ որ ինքը վախճան մըն է: Եթէ աշխարհն ու կեանքը վախճան մը չունենային, և ընդհակառակը տեւէին անոնք անհունապէս, ոչ ոք պիտի մտածէր անոնց մասին: Անոնք պիտի ըլլային սովորականէն ալ վար իրականութիւններ, որոնք զուրկ են նպատակէ, զուրկ են իրենց վերջնական ըլլալիքը ունենալէ, և հետեալաբար անոնք պիտի վերածուէին իմաստը դատարկուած շարժումներու և ընթացքների: Մինչդեռ աշխարհն ու կեանքը գոյութեան են եկած առտուածային իմաստութեամբ: Այդ իմաստութիւնը դրած է ինքզինքը անոնց մէջ, տալով անոնց նպատակ, և վախճան: Այդ իմաստութիւնը դրած է զանոնք ընթացքի մը մէջ, որ իր վերջը ունի: Կարելի չէ ըմբռնել անխախտ ընթացք մը, կեանքի և աշխարհի: Ամէն ընթացք վախճան մը ունի: Եւ այդ ընթացքը իմաստ, արժէք կը ստանայ իր վախճանով միայն: Մահը վախճան մըն է մեր կեանքին: Մահը այս ըմբռնումով կ'արժեանք ինքզինքը և ինքզինքով, ժամանակին ու միջոցին պայմաններով իրագործուող, մեր կեանքը:

Բայց այդ իմաստը մահուան, աւելի կը խորանայ, երբ անոր վախճան մը ըլլալու յատկանշիւն վրայ աւելցնենք նաև թէ մահը սկիզբ մըն է մահաւանդ, ժամանակին ու միջոցին պայմաններէն անդին ու վեր իրագործուող կեանքին: Այս իմաստով ալ մահը ինքն իր մէջ յարակարծիք մըն է: Վախճան մը և սկիզբ մը միանգամայն: Վախճանը ժամանակաւոր մեր աշխարհին, և սկիզբը յաւիտեականութեան: Վախճանը ժամանակի մէջ կեանքին, և սկիզբը յաւիտեականութեան: Վախճան մէջ կեանքին, և սկիզբը յաւիտեականութեան: Այդ երկու կեանքերը բաժնուած են անանցանելի վիճակով, զոր պէտք է կամրջել: Այս կերպով մահը կ'ըլ-

լայ անհրաժեշտութիւն մը: Կ'ըլլայ խորհրդաւոր մասը կեանքին: Մեր կեանքը իր իրական ճակատագրին առաջնորդող, և մեր ժամանակը՝ յաւիտենութեան տանող միակ կարեւորութիւնը:

Այս իմաստով մտնել կը դադրի սարսափեցուցիչ տագնապ մը ըլլալէ: Կը դադրի ազդեցութիւն մը ըլլալէ: Ան ալիւս մեր նիւթական աշխարհի ստորին տարրերը կազմալուծող և զանոնք փճացնող փոթորիկը է: Անիկա այս անգամ միխթարութիւն մըն է: Երբեմն ալ անհրաժեշտութիւն մը: Վկայ սուրբերը, մարտիրոսները, եկեղեցւոյ հերոսները: Մահուան կը փափաքէին, երկնքի յաւիտենական կեանքին հասնելու համար, չուտով: Մահը գեղեցկութիւն մըն է միանգամայն: Ան շատ անգամ աւելի մեծ է անշուշտական կ'ընէ՝ մարդերը: Ան յաճախ կը սրբէ տղեկ անցեալը, և լոյսի ողորդեր կ'արձակէ դիակնացած գէմքերէ: Մահը եթէ կը փճացնէ ու կ'ապականէ, բայց նոյն ատեն կը արթազործէ, և կուտայ կնիքը անմահութեան: Մարդերու բաւոյնականն ալ կ'իյնայ կշիռին ներքեւ մահուան: Անոր անխուսափելի իրականութիւնը, չափ և սահման է գծած մարդոց արարքին: Մահուան լոյսովը մարդիկ կը տեսնեն վախճանը իրենց արարքներուն: Եթէ չըլլար մահը, մարդերը մարդերու զայլ պիտի ըլլային, անվերջ կերպով:

Ոչ մէկը մեղի ծանօթ իմաստասիրական գրութիւններէն, և ոչ ալ կրօններէն, կրցած է այնքան խոր ներթափանցել մահուան այս իմաստին: և հետեւաբար օգտագործել զայն արժասնաւորապէս, որքան Բրիտանիկութիւնը:

Մեծ է տեղը մահուան, Բրիտանիկութեան մէջ, և այնքան անհրաժեշտ՝ անիկա մեր կրօնքին առաջադրած իրագործումներու յաջողութեան համար:

Բրիտանիկութիւնը արդարեւ կրցաւ շահագործել, և ամուր կառչել մահուան յարակարծային հանգամանքին: Անոր մեղանշական նկարագիրը չարատափեցուց զինքը: Ընդունելով հանգրծած այս կերպ ողբերգականութիւնը անոր, պայքար կազմակերպեց մահուան դէմ: Բրիտանիկութիւնը ինչպէս մեր ժամանակին ու միջոցին, հետեւաբար մահուան պայմաններուն մէջ բայց չտիրապետուեցաւ անկէ. դէմ կանգնեցաւ

մեղքին ու չարիքին. պայքար բացաւ մահուան դէմ: Միշտ յանուան յաւիտենական կեանքին: Եւ այս է քրիստոնէութեան տուած նշանակութիւնը մահուան: Մահը խորհուրդն է կեանքին, որ հաւաստումը կ'ընէ յաւիտենական կեանքին, մեր կեանքին ու մահուան մէջ:

Պատմութեան ամբողջ ընթացքին մարդիկ միշտ փորձը ըրած են, այս իմաստով, պայքարել մահուան դէմ: Ոմանք այդ պայքարին մէջ մոռցած են մահուան անսին. ուրիշներ զաղափարականացուցած են զայն, և շատեր այս սարսափած անկէ, զապրեցուցած են պայքարը մահուան դէմ:

Ինչպաշտ իմաստասիրական կարգ մը վարդապետութիւններ, կը մերժեն հոգեկան աշխարհի մը գոյութիւնը մեր նիւթական աշխարհի կողքին: Կը մերժեն յաւիտենական կեանքը, և հետեւաբար բոլոր այն միջոցները, որոնք կը տանին դէպի հոն: Այս ըմբռնումով, այդ վարդապետութիւնները կը ժխտեն մահուան իրողութիւնը, և անով գոյաւորուած ամէն սարսափ և ողբերգութիւն: Կայ միայն բնական անմահութիւնը, որ տեսանելիքու տեականացման մէջ կը կայանայ: Մարդը իբր բնական անհատ մըն է, որ ենթակայ է բնական անմահութեան պայմաններուն: Մահը բնական ընթացք մըն է, անիմաստ, որուն մէջէն կը քալեն մարդիկ, իրենց տեսանելիքուն ծնունդ տալով:

Ի՞նչպաշտ մտածողներ, ընդհակառակը, կ'ընդունին թէ կայ յաւիտենական կեանքը, բնական պայմաններէն անդին, և անիկա անանձին, ուրիշ խօսքով, զաղափարելի յաւիտենականութիւն է: Միակ գոյութիւնը հոգեկանն է, զաղափարականն է: Անկէ դուրս նիւթական մարդը և նիւթական ձեւերը, գաղապարաւորուած են հոս վերջանալու: Նիւթական աշխարհին համար մահը չարիք է, և սարսափ: Մինչդեռ անանձնական հոգեկան իրականութիւնները վեր կը մնան մահուան տիուր պարտադրանքներէն:

Իրարու հակադրուած այս ըմբռնումներու կողքին, Եւրոպայի մտածողներ, ճանչցած ըլլալով ողբերգական նկարագիրը մահուան, հրաժարողական, և սարսափազդիկ կեցուածք մը ունին մահուան դէմ: Այս կերպ մտածողները կ'ըմբռնեն մարդը իբրեւ

անհատ անձնաւորութիւն, որ չունի իր մէջ հոգեկան այն բաւարար զօրութիւնը, կարենալ պայքարելու համար մահուան դէմ, և յաղթելու զայն: Մասնաւորաբար այս է նկարագրելը Պուտտայական կրօնին: Ան ընդունելով հանդերձ մահուան իրողութիւնը, ինքզինքը անկարող կը զգայ պայքարելու անոր դէմ: Ներշնչան խորապէս, այս անկարողութիւնն է, և անշարժութիւնը հագրին, որ կը դիմէ յաւիտենականութեան, ինքզինք թողլիքնով իր ճակատագրին:

Քրիստոնէութիւնը սակայն կը գտնուի այս բոլորէն: Ան կը մերժէ ներթապալչո անմահութեան ըմբռնումը: Չախորժիր անանձնական գաղափարները իբրեւ յաւիտենական ընդունելէ: Ընդհակառակը ներթական այս տիեզերքը պիտի հասնի իր վախճանին, և մարդը որ կատարեալ անհատ անձնաւորութիւնն է, իր ներթական մարմնի ձևին մէջ կը կրէ պատկերը Աստուծոյ, իբրեւ յաւիտենական և անմահ ներկայութիւնն ու կեանքը Անոր: Եւ ճիշդ այս պատճառաւ քրիստոնէութիւնը չի ստուար մահէն, այլ կը պայքարի անոր դէմ: Քրիստոնէութիւնը իր պայքարը մահուան դէմ կը պսակէ յաղթութեամբ: Քրիստոսի Յարութիւնը այդ յաղթութիւնն է արդարեւ: Մահը միտակեան վկայութիւնն էր Աստուծոյ զօրութեան. և եթէ Քրիստոսի Յարութիւնը տեղի չունենար, մահը չըլլեր թերեւս բովանդակ նկարագիրը մեր ճակատագրին: Քրիստոս, մեր Փրկիչը, հարկին ներքեւն էր ընդունելու մահը, որպէսզի իր ամենագոր կարողութեամբ սրբագործէր այս մահը: Հոս կ'ըմբռնուի թէ ինչո՞ւ Քրիստոնէութիւնը մահը կ'ըմբռնէ իբրեւ մեղք և իբրեւ զրական արժէք միանգամայն: Քրիստոս յաղթեց մահուան իր մահումը: Եւ ասիկա միակ կարեւորութիւնն էր ապահովելու համար այդ յաղթանակը: Այս կերպով իր մահը կը վերածուի օրհնութեան մը, և գերազոյն արժէքի: Քրիստոսի մահը, երթն է դէպի յաւիտենական կեանք: Այդ կեանքը կը ստացուի Քրիստոսի յարութեամբ, որ գերազոյն յաղթութիւնը եղաւ մահուան: Որպէսզի կարելի ըլլայ մեզի յառնել, անհրաժեշտ է որ մեռնինք: Մեր ամբողջ կեանքը այդ մահուան ընդմէջէն միայն կը հասնի յարութեան և յաւիտենականութեան:

Քրիստոս ծնաւ, և իր ամբողջ աշխատ

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋԷՆ

«Եւ չեմ միայն» (ՅՈՒՆ. ԺԲ. 32)

Իրենց երազին քաղած մարդեր միայն պիտի կարենան ըսել թէ մինակ չեն իրենց, երբ մարդկօրէն ապրած իսկ ըլլան ամենէն տրտում լքուած մինակ մնալուն: Յիսուս զիտէր թէ աստուածային մարդու մը ձայնին շնչաւ կուգար իրմէ այդ վայրկեանին, երբ մահուան ստուերներուն իշնելը յստակ էր իր մէջ, իրեն համար, յաղթութեան մը պէս: Պէտք չունէր ինք ատոր մտածելու: Ինքզինքն աւելի իր աչքին կը բացուէին զաւիթ օրէնք իրմէ սերուած ափ մը հողի ներուն: Անոնց հետ ապրած իր ժամերուն տեսիլքը: Պիտի մնա՞ր ատիկա, լոյսի պէս կախ, մութ խորշերուն վերեւ իրենց կեանքին: Ահա տառապանքը անստուգութեան:

Իր երազին քաղող հօգոր մարդու մը տրտմութիւնը քիչ անգամ եղած է այնպէս քնքուշ, այնպէս խաղաղեցնող, ինչպէս կը

տանքը եղաւ յաղթել մահուան, և անով պատրաստել իր և աշխարհի յարութիւնը, և յաւիտենական կեանքը: Այս ըմբռնումով Քրիստոնէութիւնը միայն կրցաւ զիմադրել վտանգը մահուան, որ չարքին ու սարսափը եղած էր մեր աշխարհին: Քրիստոս պատրաստեցաւ խաչին մահուան, և այդ մահով յաղթանակը չահեցաւ վիժափոր գերեզմանին ընդմէջէն:

Հոս կը յայտնուի արժէքն ու խորհուրդը խաչմուտքին: Պաշտօնը գործիքն է մահուան: Միեւնոյն ատեն յաղթանակի գէնքը այդ մահուան դէմ: Մահը անկարող եղաւ զիմադրել: Տեղի տուաւ խաչին, տեղի տուաւ յարութեան:

Յարութիւնը գինը եղաւ Քրիստոսի մահուան: Եւ այդ մահը առաջինը եղաւ տալու աշխարհին ճաշակը յաւիտենական կեանքին, ներկայութիւնը Աստուծոյ և զապափարը Անոր յաւիտենական թագաւորութեան:

Ահա թէ ինչու մահուան իրողութիւնը լուսաւոր կ'ընէ Յարութեան խորհուրդը: Յարութիւնը մարդոց. եւ Յարութիւնը Քրիստոսի:

Փառք հրաշափառ Յարութեան և Տէր...:

ՔՐԻՍՏՈՍ ՎԱՐՔԱՊԵՏ

զգանք ասիկա, ձայնին ու բառերուն մէջը մահուան գացող երիտասարդ Նազովբեցիին։ Այդ պահուն ինչ փոյթ մերկութիւնը պատահում։ Խնչ փոյթ կարծութիւնը սեղաններուն, կահաւորումէ անմահ հրապոյրը տուներն վերի սենեակին, ուր հաւաքած է ինք, իր տեսիլքին հաղորդ իր աշակերտները, զորս իր բարեկամները կը կոչէ ալ, մուկէն առաջ, վերջին անգամ խօսելու առոյց հետ։ Իր քովը, իր շուրջն են ամէնէն չք, բացի մէկէն։ Յուզան իրեններէն պիտի ըլլար։ Չէ՞ որ ինք էր ընտրած զանոնք։ Յուզան ալ։ Ու ընտրած՝ իր երազին ապարանքը կերտելու համար։ Բայց ո՞ր էր պէկնած ան մուկին մէջ, գիշերին հետ։ Ան ալ մեռնելու կ'երթար, իր ճամբով։ Եթէ ոչ՝ կ'երթար ճիշդ այդ երազը ծախելու, իր բարեկամը անարգելու, իր վարդապետը վաճառքով մատնելու։ Յուզան քարձեր էր ետ, գործելու համար աշխարհի որդիներուն իմաստութեանը ուղիով։ Ու ան միակնի աւելի զօրաւոր էր քան միւսները, որոնց նայուածքը գեռ չէր տեսներ տաքնապը գալիքին։

Ու ըսել թէ միշտակ չէր Յիսուս։

Ինքզինք կը խաբէր արդեօք, սեզիլքին պատահանքովը վարչաւարկուած։ Ուժգին է իր խօսքը։ Հակադրութեան ուժգնութեամբը սակայն — «Եւ չեմ միայն»։ Պարզ շողկապ մը չէ եւր այստեղ։ Այլ, եւ ասկայն իմաստով, երկու եզրեր իրարու բերած՝ ստեղծելու համար հակադրութեամբ բանաձեւուած նոր իմաստը գաղափարին։ Իրողութիւնները գիմակալել զիտցող հոգիի մը զօրաւոր շնչող կը գտնենք հոն։

Իմաստին ուժգնութեան չափ սակայն անուշութիւնը մեր լեզուին։ Աւետարանին մէջ յաճախ հանդիպելի։ Խորքի ու ձեւի, խորհուրդի ու թափանցման այս հակադրութեան ներդաշնակ արտայայտութիւններով։ Յովհաննէս Աւետարանիւ ամէնէն աւելի հաղորդն է հօգ քանին ներգործութեան։ Եւ Յիսուսի անձը, անոր գոյութեան, անոր գաղափարներուն խորհուրդը հասցուցած է երբեմն paradoxal՝ բանաձեւերու գեղեցկութեան։ Իր Աւետարանին առաջին իսկ համարներէն, ան պիտի գրէ. «Աստուծոյ Լոյսը, Բանը աշխարհի մէջ կը բնակէր, աշխարհ Նովաւ եղեւ, եւ աշխարհ զնա ոչ ծանեաւ»։ «Իրեններուն եկաւ, եւ սակայն

իրենները զինք չընդունցին»։ Ուրիշ տեղ մը Յիսուս պիտի ըսէ. «Ես եմ կեանքին հայրը. ձեր հայրերը անապատին մէջ մահանան կերան (սպրելու համար) եւ սակայն մեռան» (Յովհ. Զ. 49)։ Եւ կամ Իր առաքելութեան չհաւատացող հրեաները համոզելու ատեն պիտի շնչէ. «Բննեցէք դուրսուածքները, քանի որ կը կարծէք անոնց միջոցաւ յաւիտեական կեանքը ունենալ. եւ սակայն անոնք իսկ, որոնց միջոցաւ կը խորհիք կեանք ունենալ, անոնք են որ կը վկայեն իմ մասին. եւ դուք ոչ կամիք գալ առ իս»։ «Ես եկի յանուն Հօր իմոյ, եւ ոչ ընդունիք զիս» (Յովհ. Ե. 39, 43)։ Իսկ այս հակադրութիւններուն ամէնէն ուժգինը ա՛յն՝ զոր, Վերնաառան մէջ, իրեն բարեկամ ըրած աշակերտներուն ականջները լսեցին, բայց չհասկցան։ Ինք գիտէր թէ քիչ յետոյ, երբ մարդկօրէն ամէնէն աւելի կարիքը պիտի ունենայ իրմէ սիրուածներուն մօտիկութեան, անուռազն ներկայութեան, անոնք լքած պիտի ըլլան զինք։ Դիտել թէ մահուան քրտինքը պիտի արիւնէ իր հօգին։ Տառապանքը պիտի գալարէ զինք իր իսկ երազին լքումովը։ Պիտի տարտղնուին բոլորը, ու զինք մինակ պիտի թողուն։ Բայց գիտակցութեան ինչ պայծառութիւն է որ ըսել կուտայ իրեն. «Եւ սակայն միշտակ չեմ ես»։

Բայց միշտակ էր Յիսուս։ Փաստովն իսկ իր ժխտումին։

Վերջին իրիկուններու քաղցրութիւնը։ Հոգին քաղիք բաժանումին տրամաթիւնը։ Երկուքն ալ իրական։ Մահուան մտերմութեանը գացող հոգիին գիտակից խաղաղութիւնը։ Մահուան ներկայութեան լքուն սիրտին անդիմադիր խռովքը։ Երկուքն ալ բնական։ Յիսուս մէջն է այս երկու հոգեվիճակ հոռանքներուն, յաղորդաբար ու նոյն ատեն։ Ատկի՝ ուժգնութիւնը իր խօսքին հակադրութեան։

Մէկ անգամ միայն անոր հոգին թերեւս ցնծաց, թթափելով միշակութեան մշուշը, երբ իր առաքեալները, վերադարձած, կը պատմէին թէ ինչպէս իրենք ալ յաղորդ ելին բժշկութիւններ կատարել։ Այսինքն զգալ համը այն կեանքին, ուր երջանկութիւնը ծառայելն է, տալն է ուրիշին։ Իր խօսքին, իր նայուածքին թաքուն ճարտութեան։ Իր ձեռքին, ու ներքին ուժերուն

ջերմութենէն: Իր հաւատքին ու հաւատարմութեան խորութենէն ու քաղցրութենէն: Բայց այս ցնծութիւնը այնքան կարճ ու պատրողական էր եղած: Անոնք ա՛յնքան յաճախ մինակ էին թողած զինք իրենց ըմբռնողութեան, զգացողութեան տնայնիւսականութեանը պատճառաւ: Հիմակ ալ: Վերահասան մերկ պատերուն մէջ, իրմէ սիրուածներուն իսկ շունչին գտնուելու երանական ալ թուող այս վայրկեանին:

Բայց ան պիտի չընէ անոնց ինչ որ խռովքն է իր հոգիին, խորութիւնը բաժանումի ու մահուան օտուզութեան դիմաց: Անոնք հասունութիւնը անբաւական էր իր հոգիին գալարումը ըմբռնելու: Բաժանում ու մահ՝ բաւեր պիտի ըլլային որոնց պարունակութիւնը անգործութիւն, մզձաւանջ, օտարապի միայն պիտի գնէր անոնց մտքին առջև: Մինչդեռ ինք հեռու էր օտուերէն իսկ այդ բոլորին: Կեանքին ու մահուան արժէքներուն նոր իմաստով ըմբռնումը պիտի տար ինք մարդկութեան: Մահով՝ մահը, ու կեանքով՝ կեանքը պարտելու: Իր այս ճակատաժարտին համար մինակ էր Յիսուս: Որովհետեւ իր աշակերտները անկարելիին կասկածը պտտացած էին միշտ իրենց հետ, իրենց վարդապետին ետեւէն: Ու չէին կըրցած տեսնել թէ ընկերական շրջանակներուն մէջ այնքան զուարթ, մարդերուն հետ այնքան հազորդական իրենց վարդապետը, որոնք ու մինակ լին կը բարձրանար, աւելնէն աւելի իրենց համար ազօթելու: Զէ՞ որ անոնց մէջ, և անոնց միջոցաւ ուղած էր ինք իր հոգիին խտութիւնը ապրիլ: Ոչինչ կը սպասէր ամբոխէն: Բայց գոնէ լիւրջ քեր վեր մնային ամբոխէն, սխալ չհասկնալու չափ իր երազը: Կը յիշեն անոնք իր ձայնը, երբ փափակ մորթով ու վառվռուն աչքերով մանուկի մը մազերուն իր մատնէրուն գգուանքը պտտցնելով կուտար պատգամը մեծութեան, գիրքի հասնելուն, կեանքը ժառանգելուն: Աշխարհի մէջ, այդ վայրկեանին մինակ էր Յիսուս: Որովհետեւ իր տեսիլքովը խանդավառ իր աշակերտներն էին որ անձնական փառասիրութեանց ու թաքուն մղուածներու թելադրութեամբը ասպարէզ իջած, կը պարզէին իրենց հասկացողութիւնը՝ իր երազը ըմբռնելու, իրենց զգացումներն ու եռանդը վարելու: Ու ինք իր ներքին վիշտը թաղած անմե-

ղութեանը մէջ ամբողջ քաղցրութիւն ծուրող այդ մանուկին աչքերուն, առեր էր ձայնը երկինքներու հեռաւորութեան: Կը յիշեն անոնք իր դէմքը, երբ մարդիկ իր երեսն ի վեր ըսած էին անկարողութիւնը, թերահաւատութիւնը իր անունով և իր սէրովը գործողներուն: Անոնց ձայնովանք՝ հիւանդ մը իր կապանքներէն արձակելու: Մինակ էր Յիսուս: Որովհետեւ կասկածը կասեցուցած էր անոնց մէջ աղբիւրը իրենց ներքին կենսունակութեան, իրենց հաւատքին: Վհասնութիւնը բռնած էր անոնց քայլերը, Ու նահանջ մը կար անոնց հոգիին մէջ: Ոչ իսկ տեղ քայլ: Ու պատճառ էին եղած որ մարդիկ ծուռ նայէին իրենց, և իրենց մով ձև առնելիք նոր տեսիլքին: Պիտի մոռնա՞ն տակաւին, այն իրիկունը՝ Կափառնայումի բլուրներուն վրայ, խռովքին խորումէն քիչ անգամ փոթորկող անուշ ծովակին հոգիներուն մէջ: Իր ձորը կամքն էր յայտնած: Խոստումը՝ իրմով բուն իսկ կեանքը գտնելուն: Անհրաժեշտութիւնը՝ իր մարմինէն և իր արիւնէն ճաշակելուն: Գիտնալով հանգեւած թէ ամէն մարդու հեշտ պիտի չի գար մտնել ճամբուն մէջը իր բացած նոր տեսիլքին, Հոգիին նոր դրութիւն մը, կենսունակութեան նոր կերպարանքով, պահանջը պիտի գնէր թափել, թօթափել իրենց վրայէն ինչ որ պատրողական հրապոյրն էր մինչև այն ատեն, մարդոց մտածումին: Կարծուածին չափ հեշտ չէր թողուլ աշխարհը, գոցել ականջը իր արիւնի ձայնէն, նայիլ իր մօրը և իր հօրը աչքերուն ու դառնալ ետ, մտնելու համար արահետը նոր խորութիւններու: Ընտրեալներ միայն պիտի գիտնան բռնել ձգողութիւնը հրապոյրին, քաշուելու չափ անէլ, խառնուելու համար անոր անդիմադիր թաւալումին: Այս յայտարարութիւնները անշուշտ որ ախորժելի պիտի չգային ամենուն: Ու Աւետարանիչը կը յաւելու. «Աշակերտներէն շատեր ետ գացին և չէին այլևս շրջիլ Անոր հետ»: Պիտի մոռնա՞ն ձայնը գէմքը, որքան մութիւնը իր նայուածքին, կընում իր հասակին, երբ մեկնողներուն ետեւէն կ'ըսէր իրեն մօտիկ եղողներուն. «Միթէ և զո՞ւք կամիք երթալ»: Իրենց երազին չափ խորունկ միակեութիւնը տեսիլքէ բռնուած հոգիներուն: Աշխարհի ուժերը, մարդկային զգացումներն ու ձգտումները, քիչ ան-

գամ հաշտ աչքով պիտի տանին գոյութիւնը, կերպարանք տունը Նոր ու անսովոր ներկայութիւններուն:

Յիսուս ներկայութիւնն էր հաւատքի, մարդկային տառապանքը իր իմաստին ու արժէքին տանող գիտակցութեան, մարդուն (ինք իր մէջ) ու աշխարհին (մարդոց՝ յարաբերաբար իրարու) բարոյազեղծ կարգերը դասաւորող Սէր-Փորձին: Անժամանակ ներկայութիւն՝ ճշմանակներու լրումին՝ յայտնուած: Մինակ էր ան: Բայց, այս անգամ հզօր: Ու լուսաւոր: Ծշմարտութեան ու ժին ներկայութեամբն ու գեղեցկութեամբը: Ան գիտէր թէ զինք ուր կը տանի ճամբան իր առանձնութիւններուն ու տառապանքներուն: Մարդկութիւնը իր հանճարեղ զաւաակներուն ուղեղովը, փնտռումն էր ըրած ներկայութեան մը որ կարենար Տիեզերքին Կեանքը իմաստով շարայարամ֊ փող մը ընել, շարժումի, գործի, ազդեցութեանց և հակազդումներու: Ոգեղէն ամբողջ մը: Ուր, ամէնէն զօնգակ իրողութիւնները մարդկային գոյութեան — կիրքեր, ատելութիւններ, բաժանում, մահ — լուսաւոր հեռուններու վրայ նետուած ըստուերոտ կամուրջներ ըլլային օակայն: Պատմութիւնը պահած ունի մարդոց որդիներուն այդ ճիգերը: Անբաւարար, կիսաւարտ, կեանքի թաւալուն հոսանքին զէմ անգոր: Բայց այս մէկուն, որ աստուածային անձի մը իր մէջ գոյաւորումին հրաշալիքն ալ կը բերէր իրեն հետ, տարբեր էր ճակատագիրը:

Յիսուս կը մօտենար իր վախճանին: Պիտի գեղեցկացնէր մահը՝ իր մահովը: Մինակ է՛ր ան: Իր այդ խօսքով կը շրջէր վարկածը դարերու ըմբռնումին, որ մեծ ստեղծագործութիւնները ծնունդ կընկատէր մեծ առանձնութիւններու: Ան իր հետ ունէր կարեւոր ճիգերը մարդկութեան մեծ զաւակներուն: Մահը յաղթելու, մահուան մղձաւանջէն մարդերը փրկելու համար ճամբայ ելած բոլոր հերոսները, կիսաստուածները, մարգարէները: Խնչ փոյթ որ մարդերը (որոնց տառապանքն էր ինք կրելու) զինք մինակ պիտի թողուն:

Յիսուս կը մօտենար իր երազին: Պիտի գեղեցկացնէր կեանքը՝ իր կեանքով: Սեռնելու չէր որ կ'երթար ինչ, իր հրապոյրը իր ապրելուն, կեանքը մահէն աւելի սիրե-

լուն մէջն էր: Վկայ՝ փրկութեան գործը գործելու իր առաքելութիւնը: Ու մարդոց տառապանքը, ապրելանկութիւնը, չկարենալն էր վայելել ծաղիկը կեանքին, աւելիքան կարտելը վիհն ի վար մահուան գաշտերուն: Ահա թէ ինչո՛ւ՝ խաչի համբան, փառքի, գեղեցկութեան, իրաւ կեանքի պողոտան է խորապէս: Ահա թէ ինչո՛ւ՝ խորունկ ու մեծ հոգիները մարդկութեան, տեսիլքին տառապանքով, մահուան անգունէն քաղուն զայրի ծաղիկներու ննման: Պիտի չթառամին անոնք, երբ կեանքին մէջ մահուան շուքերն իսկ ծանրանան իրենց վրայ: Ամէն բաժանում մահ մըն է: Բայց ճշմարիտ պիտի ըլլա՞ր ըսել թէ ամէն մահ բաժանում մըն է: Ո՞րքանով սակայն: Հիները կը խորհէին ազատագրուել գոյուածութեան բեռէն, տառապանքէն, խզելով իրենց կապը կեանքէն: Մահը կը բաժնէր զիրենք իրենց գոյութեանէն, բայց ո՛չ տիեզերական ամբողջէն, որ գոյ ու կենսաւոր իրողութիւն մըն է: Մարդկութիւնը դարձեալ կը մտնէր գոյութեան ու կեանքի խաչին մէջ: Այս անգամ աւելի ուսման ապրելով տուայտանքը կեանքին զէմ մահուան անկարողութեան: Փառաքակրթութեան ամէն անկունագրած, ամէն երաւի բարձրացում մըն էր գէպի աւելի կեանք, աւելի լոյս: Յիսուս վերջ կուտար մարդուն խառնափոռներուն, զայն գնելով ճամբուն մէջը իր ճակատագրին: Մինակ չէր ան: Ամբողջ քաղաքակրթութիւններ, գիտակցօրէն կամ ոչ, իր ճամբան էին հարթեր, զինք էին կանչեր, պատրաստեր: Ու ինք չէր ուրաւնար գտնել: Այդ բոլորին հեռահառ ձգտումները, ու մանաւանդ իր Հօրը ներկայութիւնը ունէր ան իրեն հետ: Խնչ աւելի խրախուսիչ է զաւակի մը համար, քան զգալ իր հայրը իրեն մօտիկ, իր քայլերուն ետեւէն: Իր հասակին շուքին: Ուրացումին հակառակ, և արհամարհանքին մէջ իսկ իր բարեկամներուն ու աշխարհի ամբոխներուն: Իր խօսքին, իր գործերուն, իր կեանքին, իր սէրերուն ճշմարտութիւնն էր բերած իր Հօրը քովէն: Անոր փառքին ու մարդոց բարիքին սիրոյն թողած էր իր ամբաւ լիութիւնը երկինքի կայքերուն, ու իշած էր եղբայրօրէն ապրելու մարդերուն մէջ, մարդերուն համար: Սիրելով գտնոնք, Լաւով անոնց հետ: Ու տալով իրմէն անձին՝ ինչ որ

ծաղիկը կրնայ տալ իրեն իր գեղեցկութեան, իր իսկութեան հրապույրը: Ու չհարցուց թէ ի՞նչ կը բերուէր իրեն՝ փոխարէն: Իր Հայրը՝ տիեզերական ծշմարտութիւնը, իրեն հետ էր: Ու բաւ էր ասիկա իրեն:

Յիսուս կը հասնէր իր երազին: Որովհետեւ, այն հաւատքը զոր կը պահանջէր իր գործութեանը զիմովնեան, մշտադատ ու անաղարտ էր պահել իր մէջ, իբրեւ վճիտ ակնադիրներն իսկ անոր: Անցաւոր այս աշխարհին վրայ ապրիւ էր այնպէս ինչպէս իր Հայրն էր ուզած որ ապրի: Մարգոց հաւածանքները, քսութիւնները, իր անունին նետուած գուղձեր էին՝ զատապարտուած փշուրներու, իր ոտքերուն: Ինք իր Հօրը կամքն էր յարգած: Հուսաւոր գիտակցութեամբ: Ըմբռնելով տեսիլքը Անոր անպարագիր սիրոյն: Ասկէ՝ իր խոնարհութիւնը: Ասկէ՝ իր պատրաստակամ նուիրումը ազնուագոյն ձեւով մը նուիրագործելու չափ զոհի ըմբռնումը հիներուն: Ասկէ՝ բնական պարզութիւնը իր միւս խօսքին, որ՝ անդրադարձէն կուգայ իր արարքներուն: Անն որ զիս զրկեց, զիս առանձին լծողուց, որովհետեւ ես անոր հաճելի եղող գործեր կը կատարեմ մի միայն (Յով. Ը. 29): Երկար պիտի չմտար իրեններուն հետ: Ու անոնք չէին գիտեր թէ ո՛ւր կ'երթար Ան: Քսան դարերու փորձառութեան յետոյ, վարանքը չի՛ խլար իր ներսիդին, երբեմն վախճալով ալ հարցնելու, թէ ո՛ւր կ'երթար՝ երիտասարդ ու աստուածային այդ Վարդապետը, կեանքին համար հազիւ հասո՞ւցած: Ո՛վ խելզնութիւնը մեր իմաստութեան, որ հոգիին խտութիւնը կը փորձէ խորալստիւ մարմինին աչքերով: Կը կարգանք ու չենք յագենար. այնքան բեղուն, միաժամանակ այնքան մարդկային ու աներկրային են զէմքերը, ձայները, թօսքերը, առամբ, Յովհաննու Աւետարանին ժԳ - ԺԸ գլուխներուն մէջ ամփոփուած ու նկարագրուած:

Յիսուս կը յաղթէր իր երազին: Հոգիներու փրկութեան, մարդը իր երանական վախճանին տանելու գործն էր ասիկա: Իրմէ առաջ, բոլոր ընտրեալները մարդերն եղած, իրենցմէ դուրս, իրենցմէ վեր կախուած պսակին ձգտող: Յիսուս ինքն իսկ էր այդ երանութիւնը, այդ վախճանը: Ու դարձեալ ի՛նք՝ հանապարհ՝ տեսիլք եղած այդ փրկութեան: Եթէ մարդոց որդի-

ները պարտուեցան յաճախ իրենց երազէն, բացատրելի պիտի մնայ ասիկա: Եւ եթէ երբեմն անոնք անսան իրենց երազին, իրենց միշտ պահանջաւ սակաւն գաղտնիքը զայն տիրակալելու, անով կարենալ խանդավառելու, իրացնելու չափ ուրիշներ: Ասո՛նք ահա, իրապէս միակն մնացողները իրենց տեսիլքի ճամբուն մէջ: Իր Ըլլալիքին գիտակցութիւնն էր կրկին, ըսել տուող իրեն, հակառակ իր լքուելուն՝ իրեններէն, զինք իր սիրոյն գեղումին մէջ իսկ զգացողներէն, «Եւ սակայն միեակ չեմ ես»: Ու չէր սխալած Ան: Դեռ քիչ առաջ, նոյն կարծրութեանը մէջ մերկ պատերուն, խոստումն էր տուել Վերջին Ընթրիքը անգամ մը եւս ուտելու, իրենց հետ, տարիներ յետոյ: Ինք ազօթած էր անոց համար, որ ապրին: Անոնցմէ եւ ոչ մէկը պիտի պակսէր: Ձինք լքողները, սիրտով բեկուածները պիտի գառնային իրեն: Ու ինք պիտի ապրէր իր խումբին հետ: Անոնք պիտի տարածէին հրապույրը իր սիրոյն, իրենց անձերուն իսկ օրինակովը: Այլևս առակով չէր խօսեր: Իրենցմէ մ'ով պիտի ուզէր մոռնալ վերջին այդ իրիկունը, ուր տիեզերքին հասնող ձայներուն նամութեանը մէջէն, իր տեսիլքը կեանքի կուգար իր նոր պատուիրանին կենդանութեամբ: «Սիրեցէ՛ք զիրար այնպէս ինչպէս ես ձեզ սիրեցի: Ոչ ոք աւելի մեծ ուր ունի քան զայն՝ որ իր կեանքը կուտայ իր բարեկամներուն համար»: Ու հոգիներուն փրկութեան երանական գործը, ի՛ր գծած ճամբով պիտի իրաւորածէին մարդիկ: Կը քննէր ինք ասիկա, յաւիտեաններու վրայ հեռարձակուած: Ու երեւակայն հեռահաս Տեսանողի իր նայուածքը՝ արտայայտութեանը մէջէն իր խրախոյսին: «Քաջաբերուեցէ՛ք, որովհետեւ ես յաղթեցի աշխարհին»:

Ու դարերը քալեցին անոր ետեւէն. ա՛մէն անգամուն երբ մարդկութիւնը ընկղմէր Զարին ճախճախտաներուն մէջ, ծնունդ տալով իր մէջէն Փրկիչին գերը խաղցող բացառիկ հոգիներու: Ու մեզի մօտիկ դարու մը վերջերուն, այս տեսիլքին յաւերժացման խորհուրդը չէ՛ր, որ ստեղծագործել կուտայ, արուեստներուն ամէնէն հոգեղէնը եղող Երաժշտական հանճարի մը միջոցաւ, տիպարը Parsifal-ին: Wagner-ի

վերջին յոացուսմը նկատուող այս երաժըշտական գործին մէջ, Փրկիչին տեսիլքն է որ կը յաղթանակէ:— Մարդկութիւնը պիտի կրէ վէրքը իր կիրքերուն, տառապանքը աշխարհի հրապուրանքներուն: Ու պիտի խոցուի իր կողէն, իր մարութեան վահանը եղող Հաւատքին իսկ տէգովը, երբ կեանքի պայքարին մէջ պարտուի Չարէն, այդ տէգը թշնամիին գրաւել տալով, Բայց պիտի չմոռնի ան, իր վէրքը գրկած պիտի ապրի ան շունչին մէջը զինք սիրողներուն, իր տեսիլքին հաւատարիմ մնացողներուն: Որոնք պիտի պտտցնեն իրենց հետ, փոյթ չէ թէ անձնակզին, կեանքը քարութեան, հրանական աղնուութեան, անմեղութեան: Մինչև որ իրենց տակաւ նուազումի գացող աչքերը տեսնեն զեղատեսիլ ներկայութիւնը խոստացուած ընտրեալին:

Բարութեան մարմնացումն է ան՝ ընտրեալը: «Մեղադրանքէ զերծ խնիթը»: Ու բուժուած խոցին կարելի պիտի ըլլայ, Մի միայն երբ դուրս գայ ան, իր առանձնութեանը մէջէն յայտնուած. ի տես մարդուն տառապանքին՝ Գութին իր մէջ թնալախութեան անելի իմաստնացած: Ան՝ որուն պիտի սպասէր վիրախոց մարդկութիւնը, որովհետեւ ան ընտրեալն էր: Ու իրաւ ալ, հազած զբաւը Յոյսին ու Սիրոյն, պիտի իջնէ ան բաւելիներուն մէջ կեանքին, չարին սաղարաններուն. անցնի կայարա ու անսայթաք՝ բազուկներուն մէջէն Չարին «հրապուրիչ պարիկներուն»: ու բարձրանայ գլեակը մուլութիւններու ասպետին. յաղթէ անոր, ու Հաւատքին խլուած տէգը վերագրաւելով, դառնայ ետ, անոր բացակայութենէն կոտտացող վիրախոցին: Ու ահա նառազայթը Հաւատքի ներկայութեան: Բուժուած անոր հպումին: Ու ծաղկումը կեանքին, օրհներգութեանը մէջէն Հաւատքին, Յոյսին ու Սիրոյ: Ան՝ ընտրեալը, յաղթեր էր իր երազին: Ու մինակ չէր ան իր առանձնութեանը մէջ:

Երանական օրհներգութիւն, որուն աղնուատեսիլ ու յաղթական հերոսն է որ կ'ուշանայ, «մեղադրանքէ զերծ խնիթ»ը, մեր օրերու խոցին բերելու համար խլուած տէգը մեր Հաւատքին:

ՔՈՐԳՈՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԽՕՍՔԵՐ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Երջանկութիւնը բան մը չարժեք, եթէ չես նախընտր զայն, եւ կ'արժէ հիշ՝ եթէ նախանձն չես իր նախընտր»:

S. Johnson

Երջանկութիւնը վտանգաւոր հարցում մըն է, նախ որ իրական պատասխան մը չունի, երկրորդ՝ զայն լուծելու յաւանքութիւնը, մեծամտութիւն պիտի նշանակէր, ու երրորդ, երջանկութեան խոստովանութիւն մը պիտի նշանակէր ըլլալ կամահաճ եւ անդգայ՝ աշխարհի ընդհանուր դժբախտութեանց հանդէպ:

Այսուհանդերձ պիտի փորձեմ. Որո՞նք են ամէնէն երջանկի մարդերը զորս ճանչցած ըլլամ կեանքիս մէջ: Անշուշտ Սուրբերը:

Անոնցմէ բնական է, շատ քիչերու հանդիպած եմ. իմ մանկութեանս Ուէսթքօթին, Տիւրհամի Մպիսկոպոս, և ապա մայրս ու հայրս, ռուսական բանակին մէջ զինուոր մը և Գօրնովօի մէջ ծեր կին մը — ահա բոլորը իմ գիտցածներուս:

✱

Իմ հայրս ու մայրս շահեկան օրինակներ են ինծի, անձնուիրութեան և բարութեան յաւելումէն առաջ եկած կեանքի ընթացքին աճող երջանկութեան: Հայրս, երբ երիտասարդ էր, նեղմիտ էր և վարդապետական:

Երբ մեծացաւ, իր սխալներուն և նեղմտութեան իսկ ճանաչումով եղաւ լայնմիտ և զարմանալիօրէն հասկցող և անհասկանալի. իր մասին չմտածեց բնաւ, սիրեց ամբողջ աշխարհը առանց երբեք հասկցած ըլլալու թէ իսկապէս ինչ էր մեղքը:

Մայրս, միւս կողմէ, երկնոտ էր, ըզգայուն և ինքնազիտակից. չէր կրնար հաւատալ թէ ուրիշներ կրնան սիրել զինք և ցաւազգիւորէն կը վախճար աշխարհէն:

Ան ևս պարզապէս իր տկարութիւններուն զիտակից, զարգացուց իր նկարագիրը մինչև եօթնամասուն տարեկանին, երբ ալ հաճայ կ'աղնէր ամէն բանէ, գիրքերէ, թատրոններէ, համբարդութենէ, և ուրախ էր ու համբերող հորս նման ամբողջ

աշխարհին: Ասոնք սուրբեր էին, կամ առաջնադերեզանք՝ յարատե ջանքով և ինքնագործարարությամբ:

☆

Ո՞վ է, միևս կողմեն, ամենէն ապեր-ջանիկ մարդը զոր ճանչցած ըլլամ: Մարդ մը որ շարունակ ապերջանիկ է թէ և չի գիտեր թէ այդպէս է, մարդ մը որով խորագրէ և կը հետաքրքրուիմ. հսկայական յաջողութիւն մըն է ան, սակայն երջանկութիւն չ'ստանար իր յաջողութենէն որովհետեւ երբ կը ծափահարուի կը կարծէ թէ աստիկա իր իրաւունքն է և երբ կը քննադատուի յանցանքը իրմէ աւելի ուրիշինն է:

Անիկա արդարեւ խոր ընկղմած ետաւեր մըն է. և երջանկութեան նախապայմանը, ըստ իս, արժէքներու աւելի ընդարձակ զգացում մը ունենալն է քան մարդու մը անձնական կեանքը կամ անձնաւորութիւնը: Այս կը նշանակէ հոգեկան կեանք մը ունենալ — տեսակ մը կրօնական պէտք:

Որեւէ բժիշկ, գիտնական կամ մարդասէր որ գաղտնիքի մը կամ զուռնանքի մը աւելի կարեւորութիւն կուտայ քան իր իսկ երջանկութեան, անիկա հոգեկան կեանք մը ունի: Եթէ այս կեանքը կ'ապրիս անոր հետ մէկտեղ պէտք է ունենաւ արժէքաւոր շատ մը բաներ, ինչպէս ազատութեան սէր, պատիւ, հաւատք նմաններուց առանց դիւրահաւան ըլլալու, համբերութիւն, humour զգացում և քաջութիւն:

☆

Այժմ քիչ մը նիւթին վերագտնանք: Երջանիկ ըլլալու համար կարծեմ պէտք է աշխատիլ, և կատարել այն տեսակ գործ մը զոր սիրես: Անիկա պայման մըն է զոր քաղաքակրթութիւնը չէ կրցած տակաւին հաստատել, քանի որ, մարդոց մեծամասնութիւնը իր չսիրած գործերով կը զբաղի: — Չեմ գիտեր թէ, երբ կարելի պիտի ըլլայ որ ամէն ոք սիրէ իր աշխատած գործը, սակայն վստահ եմ որ օր մը պիտի ըլլայ ատիկա:

Այս ստեղծագործ մղումը ամէնէն զօրաւորն է մարդուն մէջ և ան շարունակ կը պահանջէ որ գոհացուի ատիկա: Մարդու մը կեանքին ամբողջ պատմութիւնը

յաճախ այդ գոհացումին փնտռուքն է:

Գործի հետ մէկտեղ հարկաւոր է աստղութիւն, սակայն այս պարագային այնքան վստահ չեմ որովհետեւ իմ ճանչցած ամէնէն երջանիկ մարդերէն ոմանք եղած են հիւանդկախներ, անգամայնօծներ, կոյրեր, և նոյնիսկ մարմնական ցաւով յարատե տառապողներ (քաջութիւն մը որ անհաւատալի է ինծի):

Մարմնական աստղութենէ աւելի, պէտք է ըսիլ թերեւ, մարդու մը մարմնին պահանջներուն կարենալ գոհացում տալն է: Ամէն ոք այն հզաւակցութեան կուգայ՝ ժամանակ մը այս աշխարհի մէջ ապրիլէ ետք, թէ ան ծնած է մարմնական կարգ մը պայմաններով՝ որոնք պարտին գոհացուիլ:

Երջանիկ մարդերը այս պայմաններուն գոհացում տալը կ'ընդունին իրրեւ մաս մը իրենց կեանքի ընթացքին կատարելիք գործին, ոչ անհրաժեշտօրէն բացարձակ գոհացում գտնելով և թերեւ շարունակ ամբարձելով ալ, և ոչ սակայն միևս կողմէ անոնց գոյութիւնը անհկատ ընելով:

Մէկու մը վիճակուած պայմաններուն ջանալ յարմարին ու չհրաժարիլ կեանքէն, որովհետեւ ուրիշ պայմաններ նախընտրելի են, ըստ իս, երջանկութեան առաջին անհրաժեշտութիւններէն մէկն է:

Ապա սիրոյ և բարեկամութեան մեծ խնդիրը կայ: Ետտեք ասիկա ամէնէն առաջ պիտի դնէին, և ես ալ կը խորհիմ թէ սէրը կեանքի առաջին անհրաժեշտութիւնն է, ըլլալ ան Աստուծոյ սէր, անձի սէր և կամ սէր հանդէպ ամբողջ մարդկութեան: Ամուսնութեան մէջ յարմարութիւններու դժուարին հարցը իմ տեսութեան սահմաններէն դուրս է և քանի որ ամէն օր թերութեւ մէջ կը ծեծուի իմ կարծիքս պէտք է չկայ:

Եւ սակայն կեանքի ամէնէն զմայելի բաներէն մէկն է գտնել ուրիշ անձ մը ուրուն հետ յարաբերութիւնդ ունենայ փայլուն խորութիւն մը, գեղեցիկութիւն և հաճոյք որքան որ կեանքը յառաջանայ: Երկու անհատներու մէջ այս սիրոյ ներքին աճումը սքանչելի բան մըն է. կարելի է զայն գտնել փնտռելով և կամ ըզձալով զայն: Աստուածային պատահմունք մըն է ան:

Գալով բարեկամութեան. իմ ճանչցած ամէնէն ապրիլտիկ մարդերէն մէկն ալ է այն, որ շարունակ իր բարեկամները կը կորսնցնէ և չի կրնար հասկնալ թէ ինչու և կը կորսնցնէ զանոնք որովհետեւ իր կողմէ ոչինչ կուտայ անոնց:

Անրկա ուրար մարդ մըն է, խելացի, զուարթամբ և ձեռներէց, և սակայն երբեք չի հետաքրքրուիր իր բարեկամներով. շարունակ նախ անոնք պէտք է իրեն գըրեն, այցելեն իրեն, և երբ անոնք հետ է ինքն իր մասին միայն կը մտածէ:

Բարեկամութիւնը կը պահանջէ յարատեւ ուշադրութիւն, փոխադարձութիւն, և երկուստեք համարեցութիւն ու նաեւ ոչ խաբարալութիւն: Եթէ բարեկամութեան ուժ տուող տարրերը չքանան, անկեղծ եղիր և թող որ բարեկամութիւնն ալ անհետի: Չկայ աւելի տառապեցնող քան իրականութեան մէջ գոյութիւն չունեցող բան մը ապրիցնելու փորձը:

*

Իմ փորձառութենէն երկու կէտ ևս պիտի աւելցնեմ: Չափաբասութեան մէջ երջանկութիւնը յառաջ կուգայ, կը խորհրդանշուի, մանկութեան մէջ ապրիլտիկ ըլլալէն: Սա վտանգաւոր գաղափար մըն է, և ես կը կարծեմ, եթէ դաւակնեմ ունենալի պիտի տառապեցնէի զիրենք մեռցնելու չափ:

Սա մինչև քսան տարեկան ըլլալու շատ թշուառ եղած եմ, և վերջին երեսունչորս տարիներու ընթացքին, մեծ մասամբ, շատ երջանիկ եղած եմ:

Երբ ես պատանի էի, ծնողքս Ամերիկա կը գտնուէին, և ես այնքան դառնօրէն առած եմ իմ առաջին դպրոցական տարիներս որ կը յիշեմ, երբ ուստական բանակին մէջ քանի մը կառքերով կը սպասէի վերաւորներուն կրակի տակ մամբողջ գիշերը, առաւօտեան ժամը երեքին ատեն այնքան վախեցեր էի որ ոչինչ կրնայի ընել եթէ ոչ փախչիլ. սակայն ըսի ինքնիրենս. — «առիկոտ չէ այնքան գէշ որքան...» — և ստիկա զիս անյողողող ըրաւ:

Սա աղքատութիւն ճանչցած եմ, քանի մը վտանգաւոր գործողութիւններու ենթարկուած եմ, ինծի այնքան սիրելի անձեր կորսնցուցած եմ, գործիս մէջ դառնօրէն յուսահատած եմ, երկու տարի պատեւրագ մտեսած եմ իր ամէնէն ահաւոր սար-

սափներով, երեք յեղափոխութիւններու մէջ եղած եմ, մարմնական շատ մը ցաւեր ունեցած եմ, և սակայն ոչ մէկ բան պատահած է ինծի որ վախով ու մէնտէթամբ, սարսափով մտեցած ըլլայ այն բոլորին որոնք պատահած են ինծի երբ տղայ էի:

Ես տակաւին կը զգամ որ կենսաքսանէն առդին տեսակ մը երազ է, երևակայութիւն և թէ օր մը պիտի արթննամ կրկին ննջարանին մէջ և, սպասելով, տագնապալի սարսափի մը մէջ, ծնծուելու ննջարանին երկայնքն ի վար մտրակով: Ամէն օր կը մտածեմ թէ կենսաքի մէկ հրաշքովն է որ այսպէս լաւ ժամանակ մը կ'անցնեմ, այսինքն յաւիտենապէս չեմ ծնծուիր հանգուցաւոր թաշկինակներով:

*

Սե չափկա զիս կը բերէ իմ ներկայ վիճակիս, այսինքն այն կարողութեանս որով իմ ներկայ ծեր տարիքս մէջ իսկ հաճոյք կ'առնեմ շատ մանր բաներէ: Երէկ գիշեր, օրինակի համար, զացի Հօլպօրն Էմփայր, ճամբուս ընթացքին լեզուիս ճաշակը կար այն համով հաճոյքին զոր պիտի ունենայի քիչ վերջ իմ բարեկամներուս ընկերութենէն, և ունեցայ այդ հաճոյքը:

Սա հաճոյք կ'առնեմ այն տեսակի բաներէ որոնք իմ բարեկամներուս արտառօց կ'երեւին, և սակայն անոնցմէ շատեր չեն գիտեր թէ ննջարանի մասին է. — Սա կը զգամ՝ թէ ես շատ երջանիկ եմ՝ երբ ինքզինքս յարմարած կը գտնեմ ինծի տրուած պայմաններուն:

Սա, օրինակի համար պիտի սիրէի ըլլալ զգուշաւոր և գեղեցիկ գրող մը ինչպէս վերձինիս Ուուըֆ, և կամ գերազանցապէս խելացի, ամէն գիտութիւն հասկցող ամուսնող մը ինչպէս Ալուուս Հօքսլի:

Երբ, ինչպէս միշտ, մտածեմ թէ ես պիտի մնամ յաճախանուշագիր, հատորաւոր և մուրեցուցիչ իգրող մը, այն ատեն կ'ըլլամ ապրիլտիկ: Երբ ես ընդունիմ թէ եմ այն ինչ որ եմ, այն ատեն կը հանգարտիմ կրկին:

*

Այո՛, սակայն կրնամ սա տեսակ հարցումի մը առջև դրուիլ — «Աւելի լաւ, պիտի չըլլամ քեզի համար ըլլալ քիչ մը նշուազ երջանիկ և սակայն ըլլալ գեղեցիկ

ԿՐԾՆԵՊԱՏՄԱՆԿԱՆ

ԶԱՐԶԱՐԱՆԱՅ ԳԻՇԵՐԸ ԱՆՆԱ ԵՒ ԿԱՅԻՓԱՊԱՅ ՔԱՅԱՆԱՅԱՊԵՏԱՑՈՒՄ ԱՊՐԱՐԱՆԱՅ ՄԵԶ

Զարչարանաց գիշերուան, մեր Տիրոջ՝
Աննա եւ Կայիափայ Քահանայապետաց ա-
պարանայաց մէջ անցուցած ժամերու մասին,
դժուար է յստակ գաղափար մը ունենալ,
տիրող անհամաձայութիւնէն կամ բուն բա-
ռը գործածելով, այն շփոթութիւնէն որ կը
տիրէ հոն:

(*) Սին պատմական իրաւն ժրջ գաղափար, Հայոց Ս.
Հրեշտակապետաց եւ Ս. Փրկչոյ վանքերը, Տեփթիկան յիշու-
ածաց հետ սերտ ազդեալ եւ առնչութիւն ունին, վաճաղի՝ ա-
ռաջիւնը թափառելի քրիստոնէութեան կողմէ ճանչցուած է իր-
ան Աննա Քահանայապետի առնելը, որուն յիշատակներն են
Յիշման եւ Քրիստոսի Առաջին Ռաւոյը — Եւսէ իրողորդը եղած է
Կայիափայ Քահանայապետին առնելը, ուր եւ տեղի ունեցած են
Յիշման խորացումները, որուն յիշատակներն են Քրիս-
տոսի Նորոյը Ռաւոյ Պետրոս Առաքելոյն ուրացումները եւ
զոյնմը: — Կեանքաւոր Շամանի եւ անկէտակո ժամանակ-
ներէ ի մեր Հայոց սեպուական Ս. Հրեշտակապետաց եւ Ս.
Փրկչոյ վանքերը ո՛ր միայն ուղիւն են, այլ նաեւ ընդհա-
նուր քրիստոնէութեան կողմէ ճանչցուած են իբրեւ Տեփթիկա-
նան Սրբափայտը: — Աննա եւ Կայիափայ Քահանայապետաց
կողմէն է որ մեր Տիրը հարցաքննուեցաւ եւ ժամանակ դատա-
պարտուեցաւ եւ նոյն դէպքեր տեղի ունեցաւ Տիրոջ գաղափար-
ութիւնը Պետրոսի ուրացումներու մասին:

գրող մը: Պիտի պատասխանէի թէ —
«Ի՞նչ մը աւելի գեղեցիկ գրող մը ըլլալս
ուրիշին համար արժէք չունի: Կարգ մը
անձներու համար աւելի արժէք պիտի ու-
նենայ իմ մեծամիտ գրող մը ըլլալս:

Ի վերջոյ կը կենամ հոն ուր սկսայի՝
Ես կը հաւատամ որ երջանկութեան մային
արմատը այս երկրի վրայ հոգեկան կեանե-
քի մը իրաւորութիւն մէջն է, նիւթապաշ-
տութիւնէն աւելի արժող բանի մը գիտակ-
ցութեամբը: Ապրիլ աշխարհի մը մէջ որ
քեզ չընէ բանասէր որովհետեւ դուռն ան-
ձուկն մը մէջ չես քեզի համար գիրք ա-
պահովելու, աշխարհ մը որ քեզ ընէ նե-
րող որովհետեւ դուռն կ'ընդունին քու ծաղ-
րական սխալմունքներդ, որ քեզ կուտայ
հանգարտութիւն առանց կամական ընելու
քեզ, որովհետեւ դուռն կը հաւատարմ քու
անձեզ աւելի արժէքաւոր բանի մը:

SIR HUGH WALPOLE

Թրգմ. Տ. ԴԱԶԱԶԱՆ

Այս անհամաձայնութիւնները կը վե-
րաբերին այն ճեղքաց, ուր՝ Փրկչը առաջ-
նորդուեցաւ, այն հարցաւեմութեանց՝ որոնց
մեր Տէրը ենթարկուեցաւ:

Ս. Գրոց քննարաններէն շատերը հա-
մաձայն են Ս. Յովհաննէս Աւետարանչին
այն վկայութեան թէ՛ մեր Տէրը՝ նախ Աննա
Քահանայապետին ներկայացաւ, ուր՝ ի գի-
շերի երկու հարցաքննութիւններ կատար-
ուեցան, մին՝ Ս. Յովհաննէս՝ իսկ վերջոյ Ս.
Մատթէոսի եւ Ս. Մարկոսի կողմէն պատ-
մուած: առանց խօսելու առաւօտոտան հար-
ցաքննութեան, ինչպէս նաեւ Պետրոս Առաք-
եալի երեք ուրացումներուն շուրջ, որոնց
մասին Ս. Ղուկաս կը պատմէ առանձինն:
Այնպէս որ, վերջոյնիւ Ս. Աւետարանական
պատմուածքները իրարմէ կը տարբերին եւ
Յիսուսի Աստեան ելլելու, հարցաքննու-
թեանց եւ Պետրոս Առաքեալի ուրացում-
ներու մանրամասն նկարագրութեանց մէջ
հակասութիւններ կ'երեւին: Նախ՝ անհա-
մաձայնութեան բուն պատճառը Աւետարա-
նիչներու կողմէն պատմուած մանրամաս-
նութիւններու տարբերութեանց մէջ է:

Առաջին երկու Աւետարանիչները, ա-
ռանց խօսելու Յիսուսի Աննա Քահանայա-
պետին ապարանքին մէջ Աստեանին առջեւ
ելլելու մասին, զատ զատ Կայիափայ Քահա-
նայապետին մասին խօսած են, նախ՝ Տի-
րոյ հարցաքննութեան պարագան պատմած
են, ապա՝ մարդը միասին, յետ-աջնու
մէկը եւ միւսը, եւ հուսկ ուրեմն՝ Պետրոս
Առաքեալի երեք ուրացումները: Նորորդ
Աւետարանիչը՝ առանց խօսելու Աննա եւ
Կայիափայ Քահանայապետներուն մասին
ինչպէս նաեւ գիշերուան մէջ կատարուած
հարցաքննութեան շուրջ, Պետրոս Առաք-
եալին երեք ուրացումներուն մասին միայն
կը պատմէ: Իսկ չորրորդ Աւետարանիչը,
իր պատմուածքին մէջ ընդհակառակը ու-
րացումը եւ հարցաքննութիւնը իրարու կը
խառնէ, ինչպէս նաեւ Մեծ Քահանայապե-
տին եւ միւս Քահանայապետին կողմէ կա-
տարուած անցքերը կը շփոթէ:

Այնպէս որ, մեկնիչներն ու պատմիչ-
ները մեծ դժուարութիւններ կ'ունենան,
չարչարանաց գիշերուան պատմութիւնը
տալու համար:

Այստեմանային, կարգ մը կէտերու
մէջ, կարելի է համաձայնութիւններ գոյա-

ցընել, իսկ կարգ մը խնդիրներու պարագային դժուարութիւններ առաջ կուգան. մենք այս խնդիրը հետեւեալ կերպով նկատի պիտի ունենանք և պիտի ուսումնասիրենք:

1. — Անճա եւ Կայիափայ Քահանայապետաց իւրաքանչիւրին բնակավայրին դիրքը ու տեղը:

2. — Ո՞ր Անճան կամ ո՞ր Կայիափան եւ որ մեր Տիրոջ առաջին հարցախնդրեան նախազանգ. ա՞նձ, որու մասին Ս. Յովնան Եւս կը խօսի:

3. — Պետոս Առաքելային ուրացուցնելու ո՞ր սեղի ունեցան:

4. — Յեւք ուրացուցնելու իւրաքանչիւրին մանրամասն նկարագրութիւնը:

1. — Երուսաղէմի աւանդութիւնը Սիոն լեռան վրայ ցոյց կուտայ, ոչ շատ հեռու Սիոնի Վերնատունէն, Կայիափայի ապարանքին տեղը, իսկ Կրկեսային կողմի զառկայարին վրայ ցոյց կը տրուի Աննայի ապարանքին տեղը:

Առաջինը՝ ինչպէս նաև Սիոնի Վերնատունը այժմ Երուսաղէմի պարիսպներէն դուրս կը գտնուին: Անդի պարիսպը, կ'ըսէ Հ. Օլիվիէն, Կայիափայի ապարանքը իր աներով ապարանքէն մօտ 150 մէրը հեռաւորութեամբ մը կը բաժնէ: Կրնանք ըսել ուրեմն թէ, «Աննայի ապարանքը Կայիափայի ապարանքին մօտէն էր» ինչպէս կ'ըսէ Պուկո, կամ նոյն իսկ Աննան և Կայիափան «միեւնոյն ապարանքին մէջ բնակեցող հանգերն, երկու տարբեր թեւեր ունեցող հասարակաց բակ մը ունէին, զաւրթ մը որու մասին անմիջապէս կը խօսուի» (Փուլարա):

2. — Հարցաքննութեան պարագան որու մասին Ս. Յովհաննէս կը խօսի (ԺԼ. 19), Աննայի¹ թէ ոչ Կայիափայի կողմէն կատարուեցաւ: Եթէ երբեք ուղարկութեամբ նկատի առնենք Ս. Յովհաննէսի կողմէն տրուած պատմութիւն նկարագրութիւնը, կը թուի թէ՛ հարցաքննութիւնը Աննայի ապարանքին մէջ կատարուած պէտք է ըլլայ, քանի որ, երբ հարցաքննութիւնը վերջ կը գտնէ, Աւետարանիչը կ'ըսէ թէ՛ Աննան Յիսուսը Կայիափային զրկեց «Եւ առաքեաց զնա Աննա կապեալ առ Կայիափայ քահանայապետ» (Յովհ. ԺԺ. 24):

Սակայն և այնպէս, շատ մը մեկնիչներ և մեկնաբաններ Ս. Յովհաննէսի այս

պատմութիւնը համաձայն չեն թուիր ըլլալ, առարկելով թէ՛ ներդաշնակութեան մէջ չէ միւս երեք Աւետարաններու պատմութիւն հետ: Հ. Լիւիս և ուրիշներ իրենց կատարած մեկնութեանց մէջ, Աննայի ապարանքին մէջ կատարուածը, պարզ դարձ մը կը նկատեն, իսկ անկէ վերջը, ինչ որ պատմուած է Աւետարանիչներէն Ս. Յովհաննէսէն, տեղի ունեցած են Կայիափայի ապարանքին մէջ:

Ասոնց կարգին Հ. Տիտոն ևս կը գրէ. «Կայանաւորը ծերուկին ցուցուցին: Մատնիչ Յուդան հոն էր որ դրամը ստացաւ: Աննայի ապարանքին մէջ դադար մը միայն կատարեցին: Կայիափայի առջեւ էր որ Յիսուսը Աստան հանեցին և հոն էր որ նախակին հարցաքննութիւնը տեղի ունեցաւ»:

Հ. Բեզոնի Աննայի ապարանքին համար այսպէս կ'ըսէ՝ «Իր ապարանքը զինուորներուն համար տեսակ մը կեդրոն էր, և Կայիափայի ապարանքէն աւելի մօտ էր»:

Որքան ալ Աննայի հեղինակութիւնը բարձր եղած ըլլար, ինքը չէր ուզեր որ այդ դատը իր առջեւ տեղի ունենար, այս պատիւը իր փեսին տալ կ'ուզէր, «որ քահանայապետն էր տարւոյն այնորիկ» (Յովհ. ԺԸ. 14):

Նոյնը կ'ըսէ Հ. Օլիվիէն «Արքանեակները Յիսուսը Աննայի առջև առաջնորդեցին, ոչ թէ բուն հարցաքննութեան մը և կամ կանխաւոր նախաքննութեան և կամ հրահանգի մը համար, ինչ որ կարելի չէ ենթադրել, այլ իրենց պետին հաճոյքին գոհացում տալու համար միայն: Արդարեւ, Յուդայականութեան ճշմարիտ պետը, իւրական սահմանէն էր Գերթեմանի ձորին մէջ ձերբակալուած Յիսուսին, հետեւաբար, իւրաւունք ունէր, հաճոյքով իր գառագեղին մէջ տեսնելու զՅիսուս: Երբ վայրագ աւտելութեան առարկան եղած էր: Վասնզի՝ Յիսուս, Կրէից կրօնքին գէմ կը մաքառէր իր նօր և լուսաւոր սկզբնութիւնը»:

Յովհաննէսի նոյն գլխուն 14-23 համարները, 24-րդ համարը, ուր՝ կ'ըսուի թէ Աննան Յիսուսը Կայիափային զրկեց, պէտք է որ զրուի 13-րդ համարէն վերջը: Այսպիսի կարգաւորութիւն մը ընդունելով, մինչեւ 14 համարը, հարցաքննութիւնը և ուրաջումը տեղի ունեցած կ'ըլլան Կայիափայի ապարանքին մէջ:

Այսուհանդերձ, ըստ Պր. Բամուսի երկու կարգաւորութիւններն ալ կրնան ընդունելի նկատուիլ, այս հատուածին մէջ Ս. Յովհաննէս նուազ յստակ ըլլալ կը թուի քան իր բնական ընթացքին: Քանի որ, ՉճԻ համարին տեղափոխութիւնը պատմուածքին իմաստը կը պայծառացնէ և թէ ենթադրեալ հակասութիւնը բացարձակապէս անհաւանական կը թուի ըլլալ: Ասոր գլխաւոր պատճառը զորոս ամէնքն ալ առ հասարակ իրենց թէզին ե պաշտպանութիւն առաջ կը բերեն, Ս. Յովհաննէսի կողմէն յիշուած քահանայապետ բառէն առաջ կուգայ:

Այս քահանայապետ բառը, ըստ իրենց ձեռնարկի համար չէր կրնար գործածուիլ, այլ Կայիափայի համար միայն որ քահանայապետն էր:

Այս կարծիքին հակառակ, ուրիշ մեկ նախաներ գիտած են որ, այն որ Բահանայապետ կոչուած էր և որ առաջին հարցաքննութեան նախագահեց, Կայիափայէն զատ կրնայ Աննան ալ եղած ըլլալ: Վասն զի՝ Ղուկ. Գ. 2-ի մէջ քահանայապետս կոչուած է Կայիափայի առաջ ի քահանայապետութեան Աննայի և Կայիափայի: և ապա Գործք Առաքելոցին մէջ (Գ. 6): Ուրեմն մէջ բերուած փաստը, բաւական ամուր չէ փոխելու համար այն կարծիքը, ինչպէս որ ոմանք ըրած են Յովհաննէսի պատմուածքի մասին: Ըստ իրենց, Աննայի ապարանքին մէջ եղած դադարը, պարզ դադար մը չէր, պէտք էր որ հոն տեղի ունեցած ըլլար առաջին հարցաքննութիւնը:

Յուսանէ մեկնաբանը հետեւեալ փաստը առաջ կը բերէ ի պաշտպանութիւն այս թէզին. «Աննան Քննիչ Ատեսանի մը նախագահն էր որ նորաբոյս վարդապետութեան մը ներքին ծաղերը կը քննէր և հրէից Անէտրոններն կուղղարկէր ամէն անոնք որոնք մուր կարծիքներ կը յայտնէին»:

Այսպէս, Թոմարի, Տրիուի, Յուսանէի և Վալտի կատարած ստուգութիւնները, ինչպէս նաև Օգոստինոսի կատարած քննութեանց արդիւնքը ցոյց կուտային թէ Յիսուսի առաջին հարցաքննութիւնը Աննայի ապարանքին մէջն էր որ տեղի ունեցած էր: Թէև ճշմարիտ է որ, անոնք բոլորը Աննայի՝ ապարանքէն զատ, ուրիշ ապարանք մը ցոյց չեն տուած, քանի որ ուրիշ փաստանշում մը անհաւատարմութիւն պիտի

նշանակէր Ս. Յովհաննէսի բնագրին, որուն մէջ հարցաքննութեան պատմուածքը, Պետրոս Առաքեալի առաջին ուրացումէն առաջ դրուած է:

3. — Պետրոս Առաքեալին ուրացումը Գեորգի Եղիշի ձեռագրէն: Ոմանք կը պնդեն այն տեսակէտին վրայ թէ՝ Աննայի ապարանքին մէջ եղածը պարզ դադար մըն էր և կը կարծեն հետեւաբար թէ՝ Պետրոս Առաքեալ որ հեռուէն մեր Տիրոջ կը հետեւէր, ո՛չ թէ Աննայի ապարանքը, այլ Կայիափայի ապարանքը մտաւ: Պր. Յորթթէն և ուրիշներ կը պնդեն թէ՝ առաջին հարցաքննութիւնը Աննայի ապարանքին մէջ տեղի ունեցաւ և սակայն Պետրոս և միւս Առաքեալը Կայիափայի ապարանքը մտան:

Ս. Յովհաննէս այս մասին հետեւեալ կ'ըսէ «Ս. Պետրոս կայր առ դրանն արտաքայ. ել միւս աշակերտն որ էր ծանօթ քահանայապետին, եւ ասաց ցղոնապառն եւ եմով ի ներքեց զՊետրոս» (ԺԼ. 16): Պատմութիւնը շարունակելով Պետրոսի համար կ'ըսուի «Կային անդ ծառայքն եւ սպասաւորք խորոյի արկեալ, քանզի ցուրտ էր, եւ ջնոնուին, կայր ընդ նոսա եւ Պետրոս եւ ջնոնոյր» (ԺԼ. 18 և շ.):

Ս. Պետրոս Առաքեալի ուրացումներու մասին հետեւեալ չորս կարծիքները կան.

Առաջին կարծիքին համաձայն, ինչ որ աւելի հաւանական կը թուի ըլլալ, Ս. Պետրոս Առաքեալի երկցաուրացումները Կայիափայի ապարանքին մէջ տեղի ունեցած են: Երկրորդ կարծիքին համաձայն, ուրացումները Աննայի ապարանքին մէջ տեղի ունեցած են:

Երրորդ կարծիքին համաձայն, նախ Աննայի և ապա Կայիափայի ապարանք մէջ տեղի ունեցած են:

Իսկ չորրորդ կարծիքը, Աննայի և Կայիափայի ապարանքները իրարմէ հասարակաց բաժնով մը զատուած ըլլալով՝ երեք ուրացումներն ալ հոն տեղի ունեցած են:

Ուստի, մենք, Պետրոսի ուրացումներուն մասին վերոյիշեալ չորս կարծիքները աւետարանական բնագիրներու վրայ հիմնելով՝ պիտի քննենք, վերջնական եզրակացութեան մը յանգեալու համար:

ՊԱՐԳԵԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

ՎԱՆՔԻ ԱՏՈՒԵՐՆԵՐ

Գիտեմ, գիտեմ, չես կրնար չը դառնալ ես, սրտուքեամբ,
Հովի կանչին՝ որ կուգայ մութ անսառն — մարած լամբ.
Տրտում՝ ամեն հառազայթ, լարերուն պէս քննարին
Քու ալբերէն արձակուած, բռնելու երգն անսառին:

Մութ հասակներ, խորերէն, մերկ բազուկներ են կարծես
Հեռու լոյսին չը հասնող: Վա՛նք, զանգակներ, գի՛րք ու ծէ՛ս՝
Լեռան լանջին կ'ուրուանան դէմքերուն հետ այն տող,
Որ ժանս մարդոց դէմ անգոր՝ բզկեցին իրենց բոց...:

Ամպի ետին, մաղուելէն, հասնող արեւն է նստ
Տերեւներուն, որ դողով կ'իջնեն մութին թեւերուն,
Վանքի տղուն բանալով սրին նամբան ըստներուն...:

Լոյս հակասով ի՛նչ կեցեր սա պուրակին դէմ անէր,
Տերեւներո՛ւն կը նայիս, ծաղիկներո՛ւն, ու դողի՛ն,
Որ կանչերուն հետ մեռնող, հովն ու ձայները թողին...:

Վանքի՛ տղայ, տեսիլիդ փալէ՛ նամբան ըստներուն...:

1946 Պաղսաս

ՇԼՆ-ՄԱՀ

ԼՍՈՂՆԵՐԸ

Դըրան զարկին հեռ, լուսնի սակ,
 «Ո՞վ կայ այնտեղ», համբողջն ըսաւ,
 Լըռութեան մէջ, իր ձին, անդին,
 Մինչ կը կըրծէր խոսն անհառին:
 Աւսարակէն, թռչուն մը դուրս
 Սուրաց գլխուն վերել անոր.
 Ու ան կրկին բաղխեց դըրան.
 «Կա՞յ մէկը հոն», ձայնեց նորէն:
 Ո՛չ ոք իջաւ բայց համբողջին.
 Ու սերեւծածկ յեցորմէն դուրս
 Ո՛չ մէկ գըլուխ երկարեցաւ,
 Նայելու խորն իր աչքերուն
 Երանութեան, ուր ան մնաց լուռ, շրւարուն:

Լսողներու խումբ մը միայն,
 Ձերք ուրուական-բընակիչ, հո՛ն՝
 Լեռած տունին մէջ հեռաւոր,
 Մտիկ ըրաւ ձայնի՛ն՝ կուգար
 Որ մարդերու խոր աւխարհէն:
 Ու սեղմըած իրարու մօտ,
 Շողերուն սակ՝ մինչեւ պարապ
 Սըրահն իջնող մութ սանդուխին,
 Ափսոսանքով ու յուզումով
 Մտիկ ըրին կանչք՝ մինակ ետ եկողին:

Ու ան՝ համբողջն, ըզզաց արտին իր խորէն
 Թէ իր կանչին պատասխանող ձայներուն
 Մէջ բան մը կար տար ու պաղ, նըւաղուն.
 Ձին կ'արածէր դեռ մարմանդին վըրայ մութ,
 Անտեղազարդ երկնքին սակ սերեւոյս:
 Այս անգամուն դըրան ամուր զարնելով,
 Դըլուխն իր վեր ան բարձրացուց ձայնին հեռ.
 «Անոնց ըսէ՛ք որ ես եկա՛յ, բայց ոչ ո՛ք՝
 Որ պատասխան տար իմ արտին կանչերուն:
 Ըսէ՛ք անոնց, ես պահեցի՛ խօսքը իմ»:

Բայց իր ձայնէն խուսրը ոչ իսկ շարժեցաւ,
 թէեւ ամէն մէկ բառ ինկող իր բերնէն
 Աւազանգեց ըստեւրին մէջ լուռ տունին,
 Միակ մարդէն որ միշտ հսկած էր արթուն:
 Բայց լսեցին ասպանդակին վրայ ձիուն
 Ոսկը անոր, ու ֆարին՝ ձայնն երկաթին.
 Եւ թէ ինչպէ՛ս կը ծփաւ ետ, մեղմօրէն,
 Նոյն լուսիսներ հին տունին, մինչ անդին
 Չայնն էր հասնող՝ սմբակներուն սրաքոնիչ:

Թրգմ. Շ.-Մ.

f

WALTER DE LA MARE

ՏԱՐ, ՀՈԳԻԴ ԻՄ...

Տար, հոգիդ իմ, տա՛ր անոր, ինչպէս սովոր ես արդէն,
 — Կարեկցութեամբ մը խորունկ, ու մըղումով գորովի —
 Անոյ՛ց հեղումն աչքերուդ, ու ժըպիսիդ գողը շէն.
 Տար շունչիդ թե՛ւր թեթեւ ու ձայնիդ դողն ընձանի:

Իր վիշտին հետ, առանձին, ու ձանձրոյթին հետ իր՝ ծով,
 Քեզ կը սպասէ ան հիմա, քեզ կը յուսայ աղմկոյ:
 Սէր մը հիւանդ ըրաւ զայն, պիտի բուժես զինք սիրով.
 Պիտի դառնաս դուն իբրեւ բարի հրեշտակը անոր:

Պիտի խօսիս իր ցաւին ու օրօրէ՛ս պիտի զայն,
 Բաւերով գողօր ու գգուող, երգի մը պէս դաւեաձայն.
 Պիտի հոգին իր բանա՛ս երազներու լուսացան...

Օր մը զիտնայ պիտի ան, զընամասէ բարձրօրէն
 Քոյր բարութի՛ւնը արտիդ, սիրոյդ արե՛ւը՝ իրեն,
 Ու գուցէ մօտ է, հոգիս, որ դուն սիրուի՛ս այդ սէրէն:

Ն. ԿԱՏԱՐ

ԶԵԿՈՅՑ ԵՒ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ԱՄԵՆ. ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

Ի ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Ժողովը ուրախութեամբ տեղեկացաւ թէ Լոնտոնի Արգարեան Թրքիկ պատգամաւոր Տիար Սարգիս Քիւրքճեան իր Հայրապետական օժման կնքաւայրութեան առթիւ Մայր Աթոռին կը նուիրէ 2000 Անգլ. ոսկի մեղուարուծարան մը հիմնելու էջմիածնայ մէջ և ծափահարութեամբ շնորհաւորեց այս նուիրատուութիւնը:

Նորին Ս. Օծութիւնը գնահատական խօսքերով պատուեց ժողովին ներկայ Իրանա-Հնդկաստանի թեմի պատգամաւոր Տիար Ռոման Եսայեանը թուելով անոր իշխանական բարեգործութիւնը յոգուտ Հայրենիքի և Եկեղեցւոյ, որոնց կոթողական յիշատակն է Թէհրանի Եկեղեցին: Ժողովը ապա որոշեց իր անունով կոչ ուղղել բոլոր Քրիստոնեայ Եկեղեցիներուն որ աշակցին յանուն արդարութեան, ազատութեան և մարդասիրութեան արգիլելու աշխարհաւոր պատերազմները:

Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը իր աշխատանքները լրացուցած ըլլալով յանուն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւորական և աշխարհական ներկայ պատգամաւորներու և յանուն բովանդակ Ազգին և Եկեղեցւոյ որդիական խոնարհ ակնածանքով իր ամենաշնորհ երախտագիւթիւնը յայտնեց Ն. Ս. Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետին այն բոլոր Եկեղեցյանուէր եւ ազգօգուտ աշխատանքներուն համար զորս կատարած էր արդէն եւ այն Հայրական եւ իմաստուն ղեկավարութեան համար որով Եկեղեցին առաջնորդած էր իր ներկայ երջանիկ վայրկեանին: Ժողովը Ն. Ս. Օծութեան խոստացաւ իր մշտական հաւատարմութիւնն ու հնազանդութիւնը, մաղթելով նորանոր յաջողութիւններ ի փառս Աստուծոյ և Ազգին:

Նորին Ս. Օծութիւնը շնորհակալութիւն յայտնեց խօսուած ուղերձներուն համար և գնահատական խօսքեր ուղղեց Ազգին և Եկեղեցիին որ ամէն զոհողութիւն յանձն առած էր Հայրենիքի և Մայր Աթոռի անորոշ զրկելով իր ներկայացուցիչները: Մեծապէս գոհ մնացած էր, ըսաւ, Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետէն, որ անձամբ ներկայ գտնուելով Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ միասնականութեան ոյժ տրւած էր: Ուրախ էր յայտարարելու թէ Հայրենիքի մէջ Պետութեան և Եկեղեցւոյ միջև համերաշխութիւն կար և փոխադարձ աջնիւ վերաբերմունք: Ուրախ էր որ պատգամաւորները իրենց աչքերով տեսած էին այդ և Հայրենիքի վերելքը: Օրհնեց Ռուս մեծ ազգը և անոր մեծ առաջնորդը Մարշալ Ստալինը: Օրհնեց Հայ Ժողովուրդն ուր Հայաստանեայց Եկեղեցին և պահպանելով գոցեց Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը որ տեսած էր-եօթը օր, Յունիս 16-էն 25, երեքօրեայ միջանկեալ դադարով:

Յաջորդ օրը, խորհրդային Միութեան և Հայաստանի Կրօնից Խորհուրդի նախագահները ի պատիւ Վեհափառ Կաթողիկոսին ճաշկերոյթ տուին Երեւանի Ինթուրիստ պանդոկին մէջ: Ներկայ էին բոլոր հոգեւորական և աշխարհական պատգամաւորները, Պր. Ի. Վ. Պոլիսնսկի բաժակաճառով առաջարկեց Ամեն. Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի կենացը, իսկ Պր. Ս. Ն. Յովհաննէսեան Կիլիկիոյ Վեհ. Հայրապետի, Երուսաղէմի Պատրիարքի, Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան Տեղապահի և Թեմակալ առաջնորդներու Կրօնից Պետական խորհուրդի երկու ներկայացուցիչներն ալ հանդիսաւորապէս յայտարարեցին իրենց բաւեացակամ զգացումները և պատրաստակամութիւնը օգնելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վերակազմութեան:

Պր. Հրաչեայ Գրիգորեան՝ Արտասահմանի և Հայրենիքի Կուլտուրական հաղորդակցութեանց շախտատանքին ղեկավարը, խօսք առաւ և իր հայրենաշունչ՝ արտայայտութեանց մէջ յայտարարեց թէ իրենց հիմնական նպատակն էր բարոյական աւելի սերտ յարաբերութիւն ստեղծել Սփիւռքի և Հայրենիքի մէջ ապրող Հայութեան միջև։

Վեհափառ Կաթողիկոսի փափաքով պատգամաւորները յաջորդ առաւօտ էջմիածին հաւաքուեցան խմբովին լուսանկարուելու Մայր Տաճարի առջև, ոչ միայն ի յիշատակ կաթողիկոսական ընտրութեան, այլ և ի վկայութիւն՝ այն սրբազան ուխտին որ Ազգն ու եկեղեցին ներկայացնող պատգամաւորութիւնը կատարած էր Մայր Տաճարի վերաւորութեան հարցին նկատմամբ — առաջին առթիւ դնել զայն իր ազգային-կրօնական և բարոյական արժէքի բարձրութեան վրայ։

Յունիս 28-ին պատգամաւորներու մեծ կարաւանի մը հետ ուխտագնացութիւն կատարեցինք դէպի Սեւանայ կղզին։ Անցանք Արովեան պողոտայէն եւ Օրբերայի ու Համալսարանի թաղերէն, ուր Հայ Մշակոյթի տաճարներուն քովը կը տեսնուին Հայ Դիմութեան տունները — Գաղաքային Հիւանդանոցը, Մարի Նուպար Ակնարաժ տաճարը, Դարուհի Յակոբեանի Մայրանոցը և այլն։ Վախճան քրիստոնէի ասփալթայ ճանապարհ կորելով պարանգնեցաւ, այգիներու, արտերու հլ զիւղերու մէջէն ու 1000 ոտք ալ բարձրանալով հասանք Սեւանայ էլէնոնովքա նաւամատոյցը, ուր, մեր առջև պարզուած տեսանք երկրագունտի ամենաբարձր և ամենամեծ անուշ լիճը բնութեան հրապուրիչ տեսարանի մը մէջ։ Ներկայացանք նաւամատոյցի կառավարիչին և անոր կարգադրութեամբ փոքրիկ շոգեմակոյկով 25 վայրկեանէն հասանք Սեւանայ կղզին։ Դարձանք շուրջը դիտելով հարթային ժայռերու կողմերուն մէջ գտնուած ձգնաբանները։ Տեսանք նորաշէն հանգստեան տունը՝ ծովի ափին։ Ցամաք իջնելով նաւամատոյցի առջևի շէնքերու մէջէն անցանք և բարձրացանք կղզիին գագաթը, Թ. Գարու Ս. Առաքելոց եւ Ս. Ստեփանոս եկեղեցիներու մօտ։ Վարի Ս. Աստուածածին եկեղեցին վրան ըլլալով վերցուած էր բլուրովին։ Միկոյեան նաւով կղզի հասան միւս պատգամաւորներն ալ եւ բարձրացան մեր քով եւ՝ միասին մտանք երկու սրբավայրերը։ Առաքելոց եկեղեցւոյ մէջ կարճ ժամատացութիւն կատարեցինք, երգելով Առաքելոց եւ Ս. Ստեփանոսի շարականները։

Ինթուրիստ պանդոկի վարչութեան մասնաւոր հոգածութեամբ կէսօրուան ճաշը տեղւոյն կամագամով ծովափի ծառերուն շուքին տակ ըրինք և երեկոյեան խմբովին վերադարձանք Երեւան։

Յունիս 30-ին, Շաբաթ օր, Մայր Տաճարի մէջ իման Ս. Սեղանին առջև տեղի ունեցաւ եպիսկոպոսացուներու երգման արարողութիւնը մեր առաջնորդութեամբ։ Երեկոյին Ն. Ս. Օձնթիւն Վեհափառ Հայրապետը Տաճար իջաւ և պաշտամունքին ներկայ գտնուեցաւ։ Յաջորդ օր պատարագեց և Աւագ Սեղանի վրայ կատարեց եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնները։ Գեր. Տ. Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեան կատարեց խորտաւիթական երգումներ, իսկ վկայի և առնթրեակապի պաշտօնները կատարեցին Կ. Պոլսոյ Պատ. Տեղապահ՝ Գեր. Տ. Գէորգ Արքեպս. Արսլանեան, Յունաստանի Առաջնորդ՝ Գեր. Տ. Կարապետ Արքեպս. Մազլումեան եւ Գալիֆորնիոյ Առաջնորդ՝ Գեր. Մամբրէ Ապս. Գալֆայեան։

Յունիս 2-էն սկսեալ իրարու ետեւ տեղի ունեցան նորընծայ եպիսկոպոսներու պատարագները իման Ս. Սեղանին վրայ։ Առաջնութիւն տրուելով շուտ մեկնելու հարկին տակ գտնուողներուն։ Յունիս 3-ին մեկնեցան Մերձաւոր Արեւելքի և Պալքանեան երկիրներու պատգամաւորները։ Յունիս 7-ին, Այլակերպութեան տունին առթիւ Մայր Աթոռի վարդապետներէն մի քանին, Դեղաբոյս վանք գացին յաջորդ օր հանդիսաւոր պատարագ մատուցանելու։ Անոնց ընկերացան Կիրիկոյի Վեհ. Կաթողիկոսը, Հարաւային Ամերիկայի կաթող. պատուիրակ՝ Գարեգին Արքեպս. Ռաչատուրեան, Եփրեմ Արքեպս. և ուրիշներ։

Յունիս 8-ին, Այլակերպութեան տանին, ըստ Նոր Տօմարի, և Տօն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ, ըստ Հին Տօմարի, իման Ս. Սեղանին վրայ, Ս. Պատարագ մատուցինք՝ ի

ներկայութեան Ն. Ս. Օծուքեան Վեհափառ Կաթողիկոսի: Ներկայ էին նաև Մայր Աթոռի եպիսկոպոսները:

Յաջորդ օրերուն, ուխտագնացութեամբ այցելեցինք Ս. Շողակաթ, Ս. Հոփ-սիմէ տաճարները և Զուարթնոցի աւերակները, վերագործին քաշելով կաշերու մէջէն ուր շինականներ կը հաւաքէին իրենց քրտինքին արդիւնքը:

Յունիսէն մինչև Հոկտեմբերի սկիզբը բերքահաւաքութեան հրատապ շրջանն է Հայաստանի համար և բնակչութեան վեժագոյն մասը լծուած է այդ կենսական աշխատանքին:

Յուլիս 12-ին այցելեցինք Երեւանի Զեռագրաց Մատենադարանը: Զեռագրիւն-րու թուրը 10,000-ի մօտեցած էր, իր մէջ ունենալով 500 օտար լեզուներով եղածները: Ոնամբով կը պահուին նաև 3500 պատուականքներ: Յառաջիկային պիտի կառուցուի նոր ձեռագրաց թանգարան մը Քանաքեռի բլրաշարքի կողքին Երեւանի Ակադեմական շէնք-շանախի մէջ Ստալինեան պողոտայի վերջաւորութեան վրայ: Մեր առած տեղեկու-թեանց համաձայն չէնքը ամբողջութեամբ հայկական ճարտարապետութեան հնագոյն և գեղեցկագոյն ոճը պիտի ունենայ: Սանահինի, Հաղբատի, Անիի և այլ գեղակերտներու ներութիւնները պիտի երեին անոր վրայ: Արտաքուստ և ներքուստ գիտական կիրառ-կելի բոլոր միջոցներով չէնքը պիտի ապահովուի հրգեհի, խոնաւութեան, փոշիի, մի-ջատներու, եւ արեւի ջերմութեան ու լոյսի սաստկութիւններու գէժ: Պիտի ունենայ ընդարձակ գեանայարկ մը, ուր երկաթեայ պահարաններու մէջ պիտի պահուին գրչա-գիր մատենները: Այս յարկին մէջ պիտի կատարուին լուսանկարչական աշխատանք-ները, ինչպէս նաև մատեններու պահպանումի վերաբերեալ աշխատանքները, վերա-կանգնելու, մաքրելու, կազմելու, ցուցակագրելու և այլն: Առաջին յարկին մէջ պիտի գտնուին, Մտից Սրահը, Յուցադրութեանց Դահլիճը, Դասխոսութեան Հսարանը և հո-գատար մարմնի պաշտօնասենեակները: Երկրորդ յարկին մէջ պիտի գտնուին բանասի-րական աշխատանքի առանձին սենեակները. երկու սրահներ որոնցմէ մին պիտի կուռի-ւ չայկական Ուսումնասիրութեանց Դահլիճ, ընթերցարան, և մատենագրական աշխա-տանքներու ուրիշ սենեակներ: Երրորդ յարկին մէջ պիտի գտնուին Ա. և Բ. յարկերու մէջ գտնուող մասնաւոր աշխատանքներու յատկացուած բաժնիներու յաւելումական բաժանումները: Շէնքը պիտի զարգարուի Ոսկեգարու և յաջորդ շրջաններու գրական մեծ դէմքերու արձաններով: Շէնքի երկու թեւերու ստորոտէն պիտի բացուին երկու աղբիւրներ: Հայաստանի արձանագործները արդէն մրցման մէջ մտած են Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի արձաններու համար: Բրօֆ. Ալոտ Արքամեան զանուութիւնը ունե-ցաւ ինչպէս 1941-ին, այս անգամ ևս ժեզի առաջնորդելու Զեռագրաց և յետոյ Տպա-գրաց Պետական Մատենադարանները: Մեծ խանդավառութեամբ ցոյց տուաւ երկտա-սարդ բանասէրներու աշխատանքները: Յարգելի Բրօֆէսորին հետ քաջեցինք մինչև Ինթուրիստ և ճամբան ուր որ կիսաւարտ կամ նոր սկսուած չէնք տեսած էինք 1941-ին, այժմ լրացած գտանք: Պետրատի սինագարդ թեւերը ամբողջացած էին: Ստալինեան պողոտայի երկայնքին վրայ այն նոր սկսուած չէնքերը, որոնց մէջ մտած էինք մեծ հետաքրքրութեամբ տեսնելու արթիւթիւն-թիւնքի սղոցալիւր եւ ձեւաւորուիլը, սիւներու խոյանկներու քանդակագործուիլը, լրացած էին և լեցուած բնակչութեամբ:

Այդ շէնք պողոտային երկու կողմերուն վրայ՝ բաց տեղ չկար այլևս: Երկու մեծ եկեղեցիները նորոգուած գտանք, տեսնելու նաև նոր և հսկայ կամարակապ քարաշէն կամուրջը Զանգուի վրայ, որ Ստալինեան պողոտայէն ուղիղ գծով ճամբորդները պիտի հանէ էկսիւանի խճուղիին վրայ, առանց հին կամուրջի դարձգործիկ ելեկէներու:

Երեւանի մէջ մեր տեսած շինարարական նոր աշխատանքները հաստատեցին թէ պատերազմի ընթացքին շինարարութիւնը չէ դադրած Հայաստանի մէջ, թէ Հայ Ժողո-վուրդը իր արիւնի, արցունքի և քրտինքի տուրքը տուած ատեն շարունակած է իր սկսած նուիրական գործը այն յոյսերով թէ արդարութիւնը պիտի պսակէ իր արիւնոտ ճակատը, և իր ապագայ սերունդները պիտի ապրին ու աշխատին թրինց ազատ Հայ-րենիքին մէջ՝ առանց մահուան երկուղի: Կէսօրէն յետոյ մասնակցեցայ յարգելի Բրօֆ.

Ա. Արարամյանի կողմէ ի պատիւ պատգամաւորներու տուած սեղանին՝ ինթուրիստի մէջ, Ներկայ էին 15 հոգեւորական և աշխարհական պատգամաւորներ։ Այս առթիւ հանդիմանալի և շնորհակալութեամբ յիշեցինք իր այցելութիւնը և անկէ վերջ կատարած աշխատանքները և Ազգ. - Եկեղեցական Ժողովին բերած իր թանկագին նպաստը։

Յուլիս 16-ին, խումբ մը պատգամաւորներու հետ ուխտագնացութիւն կատարեցինք դէպի Օշական և Աշտարակ։ Վաղարշապատէն դէպի Արաբաձ ասանող ճամբան աննկողմ անցանք գիւղերէ, այգիներէ և պարտէզներէ ու իջանք Գասաղ գետի ձորը, ուր կը գտնուին Մեծամոր վանքը և մօտակայ կամուրջին քով, այն վայրը ուր Մովսէս Խորենացի ապաստանած է։ Օշականի եկեղեցւոյ առջև մեզ դիմաւորեցին գիւղի քահանան և սարկաւազը և առաջնորդեցին եկեղեցի։ Դասին մէջ պաշտամունք կատարեցինք և յետոյ մօմեր վառած թափօրով իջանք երանելի սրբոյն դամբարանը։ Շիրմին առջև ծուկի եկանք և համբուրեցինք ու վերադարձանք դաս մեր ողջոյններն ու օրհնութիւնները տալու եկեղեցւոյ մէջ խոնուած ձօղովուրդին։

Եկեղեցւոյ բակին մէջ տեսանք Վահան Ամատունիի գերեզմանը վրան խաչքարով «Վահան Ամատունի Մեծն Իշխան Հայոց» արձանագրութեամբ։ Եկեղեցւոյ կողքին կանգնած է Մեսրոպ-Մաշտոց վարժարանը որ ունի 500 աշակերտներ՝ 20 ուսուցիչներով։

Օշականի հողէն ու ջուրէն առնելէ յետոյ, առաջնորդուեցանք Խրիմեան Հայրիկի պարտէզը ու հանգչեցանք իր սիրած ծառի ստուերին տակ, ուր Օշականցիք մեծարեցին իրենց համեզ ծիրանը և յայտնաբերեցին իրենց խօսակցութեանց ու երգերուն մէջ իրկնց խորունկ եւ բուռն հայրենասիրութիւնը եւ հայրենի յիշատակներուն հանգէպ իրենց ունեցած պաշտանքը։

Հայրիկի պարտէզէն վերադարձանք եկեղեցւոյ հրապարակը և մեր ինքնաշարժերով անցանք Աշտարակ ուր իջանք և այցելեցինք Ս. Մարիանէի եկեղեցին։ Պատերու արտաքին երեսներու վրայ տեսանք ԺԻ. դարու գեղեցիկ արձանագրութիւնները՝ եկեղեցի շինողաց և բարերարաց նուիրում։ Որոշապէս կը տեսնուէր նաև արքի ժամացոյցը։ Այցելեցինք Կարմաւորի եկեղեցին, կարմիր կղմիստի տանիքով։ Բարձրացանք քաղաքի ընդարձակ գերեզմանատունը ուր կը գտնուին բազմաթիւ հին շիրմներ և պատուանդանի վրայ հաստատուած գեղեցկաքանդակ խաչքարեր։

Աշտարակը շուտով Հայաստանի չէն և զարգացած քաղաքներէն մէկը պիտի ըլլայ։ Բնակչութեան թիւը հասած է 40,000-ի, նախակրթարանի և բարձրագոյն վարժարանի աշակերտութեան թիւն է 8000։ Ինչպէս ի հնումն նոյնպէս այսօր Աշտարակ իր կարեւորութիւնը կը ստանայ որչափ իր դիրքէն, ազէն ու ջուրէն, նոյնչափ իր ճոխ այգիներէն և պողատատներէն։ Անոր հարստութեան մէկ մասը կը կազմեն ընտանի կենդանիները, որոնց մէջ աչքի կը զարնեն ձիերը։

Աշտարակէն վերադարձանք Երեւան արեւմտահայ նոր գաղթավայրերու մէջէն։ Անոնք այլևս մէկ մէկ քաղաքամասեր եղած են իրենց մեծ շէնքերով, գործարաններով և ծառուղիներով և իրարու հետ միանալու նշաններ ցոյց կուտան։ Մեր մեկնումի օրը մօտեցած ըլլալով՝ վերջին անգամ այցելեցինք մայրաքաղաքի գեղեցիկ թաղամասերը և նօրքի բարձունքներէն իլլելով՝ տեսանք համայնապատկերը։ Արգար և Երեւան ներկայ կառուութեամբով — իր պատկան պաշտօնատուներով, համարաբարանով եւ գիտական, տնտեսական, արդիւնաբերական հիմնարկութիւններով, թանգարաններով եւ մատենադարաններով, օբերայով եւ թատրոններով, բազմալարի գեղեցիկ բնակարաններով, մարմնամարզական, առողջապահական եւ հանրօգուտ հաստատութիւններով, եւ հիւանդանոցներով՝ կենդանի եւ շօշափելի ապացոյցն է Հայ Պետութեան եւ Հայ Ժողովուրդի 25 տարուայ անգույն և հաւատաւոր աշխատանքին և անուուս վկայութիւնը Հայրենի հողին վրայ ապրող Հայութեան մէկ նոր վերածնութեան։ Փոքրիկ Հայաստանի Աթէնքն է ան, անոր լոյսին ու յոյսին մեծ կեդրոնը ըստ ամենայնի։ (3)

ԳՐԱՆՔՆԵՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՔՍԱՆ ԵՒ ՀԻՆԳԱՄԵԱԿ ՄԸ

ԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

ՃԵՒՆԱԳԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

(FORMALISME)

ԺՅՐԳ զարու երկրորդ կէսի ամբողջ ընթացքին, ուստի գրական քննադատութեան տիրական ձգտումները զէպի այսպէս կոչուած «ընկերային» կամ «քաղաքացիական» (civic) քննադատութիւն, — զնախաձեռն գրական գործերը իրենց ընկերային պատկերացումով համաձայն: Քննադատական սա զպրոցին յատկանշական իրողութիւնը իր անշատուրին էր ուստի մեծ գրականութենէն, որ, իր լաւագոյն ներկայացուցիչներուն մէջ, զարգացած էր այս վարդապետութենէն բոլորովին զուրա ու անկախ: Ու երբ կը մտնենք քսաներորդ դար, կրնանք ըսել որ գրականութիւնն էր որ կը ներգործէր իր իսկ զարգացումին վրայ, նկատի առնելով ժամանակակից գրական քննադատութեան զպրոցներէն կարեւորագոյններէն մէկը: Այդ մէկն է ահա ձեւապաշտութիւնը, կամ ձեւական մեթոդը ինչպէս կ'սխործին զայն կոչել իր հետեւողները: Ան կը բխի երկու կարեւոր աղբիւրներէ:

Մէկ կողմէն, երկու զպրոցներ,

ա) — Դպրոցը լեզուագիտական-հոգեբանական քերթողականներու որոնք սուր կերպով կ'անջատուին քաղաքացիական քննադատութեան աւանդութիւններէն,

բ) — Դպրոցը ուստի արդի բանաստեղծութեան, այսինքն ինքնադաշտութեան (Symbolism)

որոնք նպաստած են ձեւապաշտ մէթոտին անման ու տիրապետումին:

Ժամանակագրականօրէն, ձեւապաշտութիւնը գրական ուսումնասիրութեան մէջ իբր զպրոց կը զուգահրեայ սլաւոգայապաշտութեան (futurism) երևումին: Մէթոտին հիմքը կը դրուին մէկ կողմէն գրական-պատմագիտական ուսումնասիրութիւններով

(վեզովովքի եւ Բոտէպնիյի դպրոց) եւ Ռուսիայէն դուրս ազգական շարժումներով, միւս կողմէն ինքնադաշտութեան բանաստեղծութեամբն ու քերթողականներով:

Ինչ որ, խորհրդապաշտներուն համար եղբեր էր աւելի կամ նուազ սահմանափակ արտայայտութիւն մը իրենց բնական շաւազգութեան, գրական ձեւին հարցներուն մէջ ու յատկացուած էր միայն բանաստեղծութեան, ձեւապաշտութիւնը, իբր զպրոց ջանաց վերածել տեսութեան ու գործածել գրական բոլոր իրողութեանց համար ալ, կառուցանելով գրական գիտութիւնը այն գիծերով որոնք գործածելի են միւս արուեստներու հետ: Ան ուսումնասիրեց զգրականութիւնը իբր շրջափոխութիւն գրական ձեւերու եւ սեռերու, ու փորձեց նետել իրմէ զուրա գրականէն օտար, զաղափարագրական, ընկերաբանական, հոգեբանական կամ կենսագրական քուր տարրերը: Դրականութիւնը, կ'ըսեն, էապէս արուեստ մըն էր: Սա հետեւաբար, գրական գիտութիւնը եւ գրական քննադատութիւնը պարտաւոր են առաւելապէս ու նախապէս ըզրադիլ այդ արուեստին միջոցներով (devices) եւ ոչ թէ անոր իմաստասիրական, ընկերային, հոգեբանական կամ կենսագրական բովանդակութեամբը: Բայց, նոյնիսկ սկզբնաւորութենէն, ձեւապաշտութեան մէջ զանազանելի եղած են տարբեր հոսանքներ: Ժամանակին հետ այս տարբերացումը ստացաւ սուր կերպարանք ալ: Միւսնոյն ատեն, ձեւապաշտութիւնը, իբր (գրական) զպրոց, անցաւ ներքին ալ շրջափոխութենէ մը, ձգտելով ըլլալ նուազ այլամերժ, ու յարմարել իր սկզբնատիպ մէթոտները ուրիշներու:

Ձեւապաշտութիւնը կը սկսի պատերազմին (թիւ 1) առաջին տարիներէն, երբ եւրիստասարդ ուսանողներու (գրականութեան) խումբ մը Բեդրոկիատի մէջ կազմակերպեց ընկերականութիւն մը ուսումնասիրելու համար քերթողական լեզու: Անդր-իմաստ (trance sense) լեզու եւ բանաստեղծութիւն վերտառութիւնն էր յօգուածի մը, այդ խումբին մէկ անդամն ստորագրուած, ինքնադաշտութեան դէմ իբր հակադէպութիւն, յանուն այսպէս կոչուած ինքնաբաւ բառին: Ապագայապաշտները ըմբոստացան ընդդէմ գրականութեան մը ուր բառերը կը ստորագրուէին իմաստին: Իրենց եզ-

բազմաթիվները առաջնորդելով իրենց ծայրայեղության, անոնք զացին առաջ պահանջելու չափ անգործ-իմաստ տիեզերական լեզու մը։ Մէկը, ուստի գրականութեան երիտասարդ պատմիչներէն կ'ըսէ թէ կարգաթափ որ համախմբեց ձեռնաշնորհները, կարգաթափուն էր պատաստելու բանաստեղծական բառերը կրօնական, իմաստասիրական ձգտումներուն շղթաներէն։

Գիրքի մը մէջ, ձեռնարկ մեքոսը գրականութեան պատմութեան մէջ (1927), էն-կէհարտի կ'ըսէ թէ գլխաւոր թիւրիմացութիւնը, երբ առաջական մէթոտով կը մատենանք արուեստի գործի մը գեղագիտական թելադրանքներուն հարցին, ծագում կ'առնէ մեր անկարողութենէն՝ յաղթահարելու կրկնբեր (dualistic) յղացքը օտարալայութեամբ առարկային օ յառաջալայութեան միջոցներուն, սովորական բառերով՝ խորքին եւ ձեռքին, զոնի որ արդիւնքը ուրիշ բան չըլլար եթէ ոչ ուսումնասիրելու տեղ արուեստի գեղեցիկ գործ մը, կ'ուսումնասիրենք գեղեցիկը արուեստի գործի մը մէջ։ Անհրաժեշտ է այս երկուութիւնը մերժել, օրուեստի գործի մը մէջ, կ'ըսէ էնկէհարտի, երբ զայն կ'ուսումնասիրենք գեղագիտական բլանի մը վրայ, կրնայ չըլլալ ոչ գրութիւն մը արտայայտութեան միջոցներու, ոչ ալ արտայայտութեամբ առարկայ մը։ ու ասիկա՝ ոչ անշուշտ ձեռքին ու խորքին ծանօթ հակադրութեան իմաստով, այլեւ ասելու լայն հակադրութեան իմաստով մը, ընդմէջ արուեստի լեզուի մը եւ գեղագիտութեան նշանակալից արտայայտութեան առարկայի մը։ Այս տեսակէտէն մեկնելով, էնեք գտնե՞ր բան մը որ ըլլայ գեղագիտութեան նշանակալից առարկայ մը, արտայայտութեամբ առարկայի մը։ Այս տեսակէտէն մեկնելով, այլ կը գտնենք այդ արուեստի գործը իբրեւ առարկայ գեղագիտական ուսումնասիրութեան մը։ Նման ամէն առարկայի մէջ զանազանելի են երկու տարբեր

ա) — Գեղագիտական նշանակութիւնը իբրեւ այդ

բ) — Գործը, ինքնին, իբրեւ թանձրացեալ կերպով որոշադրուած յորինուածային միութիւն։

Այս տեսակէտէն, գեղարուեստական ստեղծագործութեան պրոցեսը կը կայանայ գեղագիտութեան անտարբեր (չէզոք) թանձ-

րացեալ նիւթ մը (ստեղծութեան առարկան) վերաձեւել գեղագիտութեան իմաստալից ուրիշ նիւթի մը մէջ (արուեստի գործը)։ Սահմանելով գեղագիտական ուսումնասիրութեան առարկան՝ իբրեւ թանձրացեալ նիւթ, առաւել՝ գեղագիտական նշանակութիւնը, ձեռնաշնորհները կ'որոշողներն սահմանները գրական գիտութեան եւ իր օժանդակ ճիւղերուն։ Գեղագիտական նշանակութեան հարցը, իբրեւ այս, կը մտնէ ծիրին մէջը, ձեռնհասութեան մէջը ընդհանուր գեղագիտութեան։ Նիւթը, ինքնին, գեղագիտական վերաձեւում կանխող իր վիճակին մէջ, կ'ուսումնասիրուի այդ ուսումնասիրութեան ոչ-գեղագիտական ճիւղին հետ ունեցած աղերսին համաձայն։ Գրականութեան պարագային, լեզուաբանութիւնը։ Մասնակի գեղագիտութեանց վանքը, տրուած արուեստի մը մէջ, հաստատուն է թանձրացեալ, կազմաւորեալ նիւթին զանազան տարբերութեան գեղագիտական պաշտօնը։ Այսպէս, գրական գեղագիտութեան վանքն է

ա) — Ընդհանուր գեղագիտութեան հիմունքներուն վրայ, սահմանել նշանակութիւնը գեղագիտական

բ) — Ընդհանուր եւ մասնակի լեզուաբանութեանց հիմունքներուն վրայ հաստատել սկզբնական յատկանիշները բառային նիւթին, իր նախա-գեղագիտական վիճակին մէջ

գ) — Իր գեղագիտութեան կազմակերպութեամբ ձեռն մէջ ջնջել այդ նիւթին մասնաշաղկապ իմաստը։

Ուրեմն, գրական գործի մը ուսումնասիրութիւնը կը կայանայ ապացուցանելու մէջ թէ ինչպէս գեղագիտական ազդակ սկզբնական բառային նախադրութեան վրէժի խաղերով արուեստի գործի մը, ձեռնաշնորհ գեղագիտական նշանակութիւնը սահմալու ատեն կը յարին գեղագիտական արդի դպրոցին (գլխաւոր ձեռնարկ եւ Ժոնաս Գանի, գերմաններ) որ զայն կ'անուանէ իբրեւ թանձրացում (self-value)։ Առարկայ մը տեսնելու երկու կերպեր կան, — ա) ոչ-գեղագիտական, բ) գեղագիտական, որ անշահախնդիրն է։ Առէք ղեկավար մը որ կը վարէ նաւը գետակի մը վրայէն, եւ ճամբար մը այդ նաւէն։ Ղեկավարին համար գետակին ամէն մէկ մանրամասնութիւնը չանկան է ոչ թէ

իմքը իր մեջ, այլ՝ իր աշխատանքին վրայ ունենալիք ազդեցությունները: Ճամբորդին համար մարդը չըղանկարը իմք իր մեջ չափահաս է և արժեքաւոր: Ահա թէ ինչպէս հասկնայ այդ գպրոցը իր իմնամասերում: մով: Հուսմ ներք մը ինքնարժէ արուեստի գործի մը վերածնունդ համար անհրաժեշտ է նախ անհետացնել անոր յարակից բոլոր քովնտի իմաստները: Մինչ, միւս կողմէն երբ իր քովնտի տարրերէն այդպէս կարգաւած աւտարկան կը գաղթի իր առաջնական ուղարկուած իմնէն, պարտաւոր ենք որ և է կերպով այդ ըմբռնելութեան կարողութիւնը անցնել: Գեղագիտական կազմի մը պրոցեսը կրնայ բաժնուիլ գեղագիտական չէզոքացման ու գեղագիտական կիզրոնացման: Ու արուեստի գործի մը գեղագիտական մեկնաբանումը (interpretation) ուրիշ բան չէ եթէ ոչ այս զոյգ պրոցէսը բացատրել, Գեղագիտորէն կազմակերպուած ամբողջի միւս տարրին հարցը, բառերու հարցը, կը լուծուի ձեռագաշտնեւուն կողմէ գիծելով լեզուաբանութեան: Լեզուաբանութիւնը մեզի կ'ըսէ թէ լեզուն օրկան մըն է հաղորդակցութեան: Ասկէ

ա) — Հաղորդելիք

բ) — Դրուսիւն մը հաղորդակցութեան միջոցներով:

Այս միջոցները կը ներկայացուին բաներով:

Ձեռագաշտնեւուն համար, ուրեմն, բանաստեղծական գործ մը, իբր գեղագիտական նշանակութեամբ գործիւն մը, արտայայտութեան միջոցներու բարդ միութիւն մըն է: Եւքոպոն, ձեռագաշտութեան տեսարաններէն մէկը կ'ըսէ

«Բանաստեղծութիւնը անտարբեր է արտայայտութեան առարկային: Ան համազօր է ձեռնորելու ինքնարժէ բառի, հանգիտօրէն ուրիշ արուեստներու (երաժշտութիւն, նկարչութիւն, ճարտարապետութիւն, և պար)»:

Գործնականօրէն, ուրեմն, ձեռագաշտը արուեստի գործի մը ուսումնասիրութիւնը կը վերածէ իր միջոցներուն ուսումնասիրութիւն, միջոցները հասկնալով բառերը կամ բառական յորինումութեան (structure verbal) առանձին թարգման, իրենց գեղագիտական պաշտօնին մէջ, — գեղագիտօրէն կազմակերպուած և արժեւորելու տարրեր

(օր. յանգաւոր բառերը՝ իբրև յանգ, կամ համաձայնական (syntactic) ձեւեր իբրև կառուցման տարր: Ձեռագաշտներուն համար միջոցներ են դարձեալ ներքերու ընթերցիւն, հերթիկ մը վարիլը: Ձեռագաշտութիւնը շատ բան է բրած գրականութեան սա մասնաւոր երեսին ուսումնասիրութեան համար):

Այս միջոցներու միութիւնը կը կազմէ ոճը գրական գործի մը: Գրական գործ կը ներկայացնէ գրական ոճային սա միջոցներուն և ուրիշ ոչինչ. այսինքն՝ զուտ ձեւը: Ձեռագաշտները կը մերժեն տեսութիւնը բանաստեղծութեան «իբր պակեմներով մտածելու առաւելներ»: Անոնց համար բառերը և ոչ թէ պատկերը կամ յուշումը կը կազմեն նիւթը բանաստեղծութեան մը: Իրենց քերթողականը կառուցուած է հակադրութեանը վրայ լեզուի երկու դրութեանց, — բանաստեղծական եւ առօրեայ լեզուները: Սովորական լեզուն որ կը ձգտի ճշգրտութիւն, խնայողութիւն, կը հակակշռուի, կը հակադրուի բանաստեղծական լեզուին, միջին, խնդ, գիտախոս, որ կը ձգտի ըմբռնողութեան ինքնագործութիւնը (autamatism) յաղթահարելու: Այս է ահա թարգմանկար գործել, որ կը նշանակէ սովորական բաները ներկայացնել անսովոր ձեւով մը, անսովոր անկիւնէ մը: Թուլթօ գիտած է յաճախ այս միջոցին:

Մայրաքաղ ձեռագաշտները ոչ միայն միակտուր կ'ուրանան խորքի տարրերը, սովորական իմաստով, և գրական գործերու մերկ ձեւերը կ'ուսումնասիրեն, այլ և ունին ձգտումը մերժելու պատճառաւան ամէն համակարգութիւն, աղերս՝ ընդմէջ գրական և ասոնց գոյակից ուրիշ իրողութեանց: Ամէնէն առաջ ու վեր կը մերժեն որ և աղերս՝ գործին և անոր հեղինակին անձնաւորութեան միջև: Պարս Այսընպատում կ'ըսէ

«Արուեստագէտի մը հոգին, իբրև մարդ մը որ այս կամ ուրիշ եղանակ մը կը փորձարկէ, կը մնայ ու պարտաւոր է միշտ մնալ իր գործէն դուրս: Արուեստի գործ մը միշտ բան մըն է յօրինուած, ձեռնուած, հնարուած, ոչ միայն արուեստագիտական այլ և արուեստական (բառին լայն առումով) և հետեւաբար կրնայ ունենալ կամ չունենալ տեղ իր մէջ, հեղինակին ներքին

ՄԵԹՈԴՍԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՍԱԿԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՏԱԾՈՒԹԵԱՆ

ԴԵՐԸ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ

Գիտութեան մէջ կիրարկուած բոլոր մէթոտները կրնան վերածուիլ երկուքի. առնոց առաջինն է մակածական մէթոտը (méthode inductive) և երկրորդն է արտածական մէթոտը (méthode déductive): Լեյխտաբար համառոտակի թուել զիրենք զատորոշող յատկանիշերը, ճշտել՝ իւրաքանչիւրին դէպքը գիտութեան մէջ, և ցոյց տալ՝ այն ծառայութիւնները զորս անոնք կ'ընծայեն իւրաքանչիւր փոխադարձաբար:

1. Երկու մէթոտներու տարբերութիւնը. — «Ինչ որ կը սորոշինք, կ'ըսէ Լեյխտաբար, կամ մակածութեամբ է (induction) և կամ արտածութեամբ (déduction): Արդարեւ, բանականութիւնը կը փնտռէ կամ այն զոր չունի, և կամ կ'ընդլայնէ իր ունեցածը. կամ սկզբունքներ կը հետապնդէ և կամ Ֆեռուսութիւններու կ'ուզէ հասնիլ:

1. Ինչ որ կը յատկանշէ մտածումը իր այն երկու շարժումներուն մէջ՝ հետաքննել է. իր գիտցածը զարգացնելու համար, մշտածումը կ'ընթանայ նոյնութեան ճամբով. նոյնէն կ'երթայ դէպի նոյնը, և, ինչպէս կ'ըսէ Պլատոն, «Իր մեկնակէտէն դուրս չի դարձ: Մինչդեռ, իրեն պակտող ընդհանուր ճշմարտութիւնները փնտռելու համար, ինքնիրմէ դուրս պէտք է որ ելլէ և քննէ բնութիւնը: Իր յենակէտերն են, այս պա-

րագային, պատճառականութեան սկզբունքը (principe de causalité) և ասկէ բխող օրէնքներու սկզբունքը (principe des lois): Արտածական շարժումը ցոյց կուտայ մտածման համաձայնութիւնը ինքնիրեն հետ: Մինչդեռ մակածական շարժումը կը ճշնի հաստատել մտածման համաձայնութիւնը իրերու հետ:

2. Մակածութիւնը միմանինքէ կը հղարկացնէ շատերու համար, եղբուրթիւններէն կը բարձրանայ օրէնքին, անհատներէն՝ տեսականին:

Արտածութիւնը կ'եզրակացնէ բոլորեմ միմանինքու համար. ըստ այսմ՝ ինչ որ կը պատշաճի բոլոր տեսականին, կը պատշաճի նաեւ իւրաքանչիւր անհատի որ այդ տեսականի կը պատկանի, կամ՝ տրուած ըլլալով ընդհանուր սկզբունք մը, անկէ կրնան յառաջ գալ որոշ, այս կամ այն հետեւութիւնները:

Մակածութիւնը աւելի բեզուէ ուրիշն է ինչն է որ կը կատարէ գիւտերն ու նուաճումները զորս արտածութիւնը պիտի գոհանայ շահագործելով: Մակածութիւնը նմաւի մէթոտն է, Մինչդեռ արտածութիւնը առաւելաբար ապացուցումի մէթոտն է:

3. Բայց, փոխարէն, պէտք է գիտնալ որ արտածութիւնը աւելի լիապէս կը գոհացնէ միտքը, անիկա, մակածութեան նըման, չի գոհացնում միայն յարաբերութիւններ գտնելով, այլ կը հասկնէ նաեւ թէ ինչու՞ ա՛յդ յարաբերութիւնները գոյութիւն ունին միայն, ի բաց առեալ միւսները:

Պէտք է աւելցնել, սակայն, որ արտածութեան գործածութիւնը աւելի դիւրին ու ապահով է. անկէ յառաջ եկած ստուգութեան բնազանցական յատկանիշ մը ունի, և, ի բաց կը վանէ նոյնիսկ կասկածի կարիքիւնները: Ընդհակառակն, աւելի փափուկ ու նըրքին ըլլալուն համար մակածութեան մեքենականութիւնը, սխալանքի ու մոլորութեան աւելիները աւելի շատ են: յետոյ, փորձն ու փորձարկումը, որոնք անհրաժեշտ մեկնակէտերն են իրեն, բնական ստուգութիւն մը միայն կը թոյլատրեն մեզի:

Ինչ որ ալ ըլլան, սակայն, իւրաքանչիւրին առաւելութիւններն ու թերութիւնները, սխալ պիտի ըլլաւ անոնցմէ մէկը նախընտրել միւսէն, կամ մին գործածել միւսին տեղ. իրապէս, մին կամ միւսը հաւասարապէս անհրաժեշտ են, ըստ ուսում:

ԿԼԷԳ ՍՐՈՒՆԻ

աշխարհին վրայ վերցուցման (reflection): Այսինպառու կ'ուրանայ այդ պատճառական աղբիւր մէկ կողմէն արուեստին, միւս կողմէն՝ կեանքին և ընկերային շրջապատին միջև: Գոյութիւն ունեցող և յարգի արժանացած պաշտօնական ընկերաբանական գպրոցին երեսին սա ուրացումը քաջութեան մեծ արարք մըն էր: Սակայն և այնպէս ձևապաշտները ըրին որոշ նահանջ սա սկզբնական պահանջներէն:

նասիրուած առարկային, և ըստ առաջադրուած նպատակին:

II. Երկու մէթոտներուն անհրաժեշտութիւնը. — Մարդկութեան մեծագոյն յրաշխեւորէն մին է եղած այս երկու մէթոտներէն մէկուն կամ միւսին նկատմամբ ունեցած իր կողմնակալ ընթացքը, ու ասիկա երբեմն այն աստիճանի՝ որ անոնցմէ մին կամ միւսն է որ այլամերժօրէն կիրարկուած է ամէն նիւթի ու ամէն գիտութեան մէջ:

1. Մէկ կողմէն, երկրաչափական միտքերը արտածական մէթոտին ճաշակը միայն ունեցած են. ըստ Բասկալի՝ Երնաւ չափալիւ ու մէթոտը փնտռուած է ամենուրեք կողմէ: Երամաշարները կը յաւակնին առաջնորդել մեզ անոր, մինչդեռ երկրաչափներն են միայն որ անոր կը հասնին. և, իրենց գիտութենէն դուրս, ու անկէ որ կը մօտենայ անոր, ոչ մէկ ճշմարիտ ապացուցում գոյութիւն ունի: Դեկարտ, ինքն ալ, ուսողական մէթոտին ճշգրտութենէն, և այդ մէթոտէն ելլող բացարձակ ստուգութենէն հմտուած՝ կ'որդէ կիրարկել զայն ամէն գիտութեան ու ամէն առարկայի համար. անիկա կը յաւակնի ամէն բանի մէջ հաստատել շարունակական ընթացք մը նոյնէն գէպի նոյնը ու ամէն ինչ տեսնել բացարձակ նոյնութեան մը մէջ:

Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ, փոխանակ զընենելու բնութիւնը, կը յաւակնի կռահել զայն և ի յառաջագունէ հետեւինք նիւթական աշխարհի բոլոր օրէնքները:

2. Միւս կողմէն, սակայն, իրենք զիրենք զբաղան համարող միտքերը կը գնահատեն իրայն զննութիւնը (observation): Պէշքըն ախոյեան կը հռչակէ ինքզինք մահկանական մէթոտին, ուրախալու աստիճան հաւաքաբանութեան (syllogisme) օտարողութիւնն ու դերը, ու, նոյնիսկ զայն մոլորութեան աղբիւր կը նկատէ, երբ կիրարկուի բնական գիտութիւններու մէջ:

3. Յաւալի զանցառութիւններն են, սակայն, այս բոլորը. ճշմարտապէս գիտական միտքը գիտէ իւրաքանչիւր նիւթի կիրարկել իրեն յարմար մէթոտը և գոհանալ՝ անով ձեռք բերուած ստուգութեամբ: Անտարակուսելի է որ, գիտութիւններէն ու մանք, իրենց նիւթին պատճառաւ, այս մէթոտներէն մին կամ միւսը կիրարկեն, առանկարար:

Բնական գիտութիւններու մէջ, օրինակ, միտքը կ'ընթանայ եղելութենէն դէպի սկզբունքները, բարդ մարմիններու տարաբաղադրութեան շնորհիւ, բարդէն՝ դէպի պարզը, մասնաւոր, պարզագոյններէ՝ դէպի օրէնքները. մինչդեռ ուսողական գիտութիւններու մէջ, օրինակ, միտքը կ'երթայ սկզբունքներու համադրութենէն դէպի մասնաւոր ճշմարտութիւնները, այսինքն՝ ընդհանուրէն՝ դէպի մասնաւորը: Բայց ասկէ երբեք չի հետևիր որ ուսողագէտին բոլոր բովիւն արգիլուած ըլլայ վերլուծութիւնը, (analyse) և կամ ալ բնական գիտութիւններով զբաղող գիտունին՝ համադրութիւնը (synthèse): Ընդհակառակն, այս երկու մէթոտները, որքան ալ որ տարբեր ըլլան անոնք իրարմէ, փոխադարձ օգնութիւն մը կը մատուցանեն իրարու:

III. Այս երկու մէթոտներուն փոխադարձ ծառայութիւնները:

1. Մահկանական մէթոտը, որ բնագիտութեան և բնական այլ գիտութիւններու մէթոտն է, անօգուտ չէ բոլորովին, ուսողական գիտութիւններու: Ըստ ինքեան, սահման (définition) պարապութեան մէջ գործող մեքենայի մը նման է, եթէ իրեն չտրուի որոշ նիւթ մը որուն վրայ կարենայ աշխատել ու զարգացնել՝ զայն: Գիտենք որ ի յառաջագունէ (à priori) ոչ մէկ ճշմարտութիւն կամ զաղափար գոյութիւն ունի: Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ, նոյնիսկ ուսողութեան մէջ, որոշ փորձառութիւն մը անհրաժեշտ է մեզի, որպէսզի կարենանք բանաձեւել որոշ սկզբունքներ և կամ յղտնանք որոշ ծանօթութիւններ: Երկրաչափական իտէալ պատկերները յղացուած են յաճախ գիտուած ձեւերու առիթներով: Ամէն պարագայի, փորձառութիւնն է որ կը հայթայթէ օրինակները, լուսարանութիւնները, կիրարկութիւնները, և այս հակադիրքը ունի իր շատ կարեւոր արժէքն ու դերը:

2. Իր կարգին, արտածութիւնը նուազ օգտակար չէ բնական գիտութիւններուն: Ասիկա կը մատուցանէ անոնց երեք տեսակ ծառայութիւններ:

A. Իբր անուղղակի միջոց՝ վարկածներու (hypothèse) ստուգման: Ասոր համար, պահ մը ապացուցուած կ'ենթադրուի օրէնքը, անկէ կը հանուի ապա, որոշ հետեւութիւններ, զորոս կարելի է բարդացնել

ըստ կտմա, աւելի ապահովօրէն խուսափել կարենալու համար պատահական զուգահիշ պնդութիւններէն. ի վերջոյ, կը դիմուի փորձի կամ փորձարկութեան, հասկնալու համար թէ եղելութիւններէն ստացուած արդիւնքը համաձայն է հաշուով գտնուած արդիւնքին հետ:

Բ. Արտածութիւնը ռատակար է, տակաւին, մակածութեամբ գտնուած օրէնքի մը ապացոյցման ու բացատրութեան իր միջոց, ցոյց տալու համար որ անիկա անհրաժեշտ հետեւութիւն է աւելի ընդհանուր օրէնքի մը: Այսպէսով է որ, Նեւտոն, իր գտած տիեզերական ձգողութեան ընդհանուր օրէնքին շնորհիւ, կրցաւ ապացուցանել, իրմէ առաջ, Քէփլէրի զննութեամբ գտած աւելի մասնակի օրէնքները: Այսպէսով է որ, դարձեալ, Սքրիվալտէսի սկզբունքէն կարելի է հետեւցնել թէ՛ օդին մէջ բարձրացող թռչնի մարմիններու օրէնքները, և թէ՛ ծանր մարմիններու անկման և կամ նաւերու ծփալու օրէնքները:

Գ. Վերջապէս, անիկա գիւտի միջոց մըն է նաև, որովհետեւ, մակածութեամբ գտնուած, օրէնքներ կարելի է հետեւցնել ուրիշներ, մինչև այն ատեն տակաւին անծանօթ, կամ նոյնիսկ փորձառականօրէն անկարելի: Այսպէս, Բարեն, երբ առաջին անգամ կը գործածէր շողիին տարածական ոյժը, միտք մը վերցնելու համար, գտաւ այն օրէնքը, ըստ որում՝ կազի մը տարածական ոյժը խոտոր կը համեմատի իր զրաւած ծաւալին հետ:

Կը տեսնուի ուրեմն որ մակածական գիտութիւն յորջորջումը այլամերժ իմաստ մը չունի բնաւ. ասիկա ցոյց տալու համար է թէ՛ առաւելաբար այն մէթօնն է որ կը կիրարկուի այս պարագային: Դեռ, կարելի է ըսել որ, գիտութեան յառաջդիմութիւնը կը կայանայ մակածութիւնէն դէպի արտածութիւն իր անդքին մէջ:

IV. Ամէն մակածական գիտութիւն կը ձգտի արտածութեան:

1. Արդարեւ, գիտութեան նպատակը ազատել է մեզ, կարելի եղածին չափ, բնութեան ուղղակի զննութիւնէն, թոյլատրելու համար մեզի որ տուեալներու նուազագոյն թիւէ մը կարելնաք արտաբերել հետեւութիւններու առաւելագոյն բնութեան մը: Այլապէս խօսելով, անիկա կը ջանայ փոր-

ձարկութիւնը փոխանակել դատողութեամբ և մակածութիւնը՝ արտածութեամբ: Ի վերջոյ, այսպէս ըսելու համար, մակածութիւնը կը դիզէ դրամագլուխ մը զոր արտածութիւնը պիտի արդիւնաբերէ և շահագործէ, կրցած չափով: Գիտութեան մէջ մակածական շրջանը կը ներկայացնէ բազմաշխատ, մատղաշութեան, անման ժամանակը, մինչդեռ արտածական շրջանը կը ներկայացնէ չափահասութեան տարիքը ուր պիտի վայելէ իր երբեմնի այնքան տաժանագինօրէն շահած հարստութիւնները:

Պէրա անգամ մը հաստատուած ըլլան, ամբողջովին, ընդհանուր սկզբունքներն և օրէնքները, բնագէտին ու տարբարանին համար ներքին կ'ըլլան այլևս ձգել կշիռն ու փորձանօթը, հաշիւով զբաղելու և աւելի գոհանալու համար միայն:

Բնագիտութիւնը, օրըստօրէ, կը մօտենայ կարծես այդ ցանկալի վիճակին. աստղագիտութիւնը արդէն իսկ հասած կը թուի ըլլալ այդ շրջանին: Իրաւ ալ, Նեւտոնէն ի վեր, աստղերը, իրենց յարաբերութիւնները, անոնց շարժումներն ու զանոնք վարող օրէնքները վերջնական բանաձևերու վերածուած ըլլալով, անոնցմէ կարելի է հանել բոլոր հետեւութիւնները և ճշդել ապահովապէս իրենց դիրքը, անցնալի և կամ ապագայի որեւէ ժամանակամիջոցի մը համար: Այս օրերու մէջ, կարելի է աստղագէտ մը ըլլալ, առանց երբեք երկնքը դիտելու:

2. Իրապէս, բոլոր բնական գիտութիւնները կ'ընթանան ուսողական (mathématique) ձևին: Իրենց յառաջդիմութիւնը կը փայտնայ ասոր մէջ, և որ ցոյց կուտայ նոյն ատեն թէ տիեզերքը բանական է իր խորքին կամ հիմքին մէջ: Ինչ որ կարելի է հետեւցնել տրամաբանօրէն ուղիղ դատողութեամբ մը, բնութեան մէջ իրագործուած կը գտնենք ճշգրտապէս:

Այսու հանդերձ, ազէկ պէտք է գիտնալ որ, զուտ այս արտածական կերպը մտքին համար, է՝ և կը մնայ վախճան մը, որու պարտի ձգտիլ շարունակ, առանց երբեք կարենալ հասնելու յաւակնութեան: Այս երկու մէթօնները, հետեւաբար, պիտի մնան, թէև տարբեր համեմատութեամբ, գիտութեան համար միշտ անհրաժեշտ:

Ասոնք, մակածական ու արտածական

ԲԱՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ո Յ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՍԻՍ ԳԱՂԱԳՆ ՈՒ ՄԻՋՆԱՐԵՐԻԸ

(Երաժշտական 1945 ՍՈՒՅՐԻԷՆ 58)

Թագաւորը յաջողեցաւ խաղաղութեան գաշինք մը կնքել Դաւիթի հետ. բայց Ապու Պէթրը չհաճեցաւ և աւելի զօրացած Հալէպի կառավարիչ և Մէրտինի թագաւոր Ըշըֆթիմուրի բանակին անկողնութեամբ՝ երեք ամիսի չափ քաղաքը պաշարեց։ Լեւոն, սակարող զիմազրելու այսքան կարող ուժերու, նախընտրեց իր ձեռքով կրակի տալ իր պալատը, որմէ վերջ քաղաքացաւ Սոյ բերդը։ Բայց ան ստիպուեցաւ ապաստանիլ աւելի բարձր գլուխոց Բերդին մէջ՝ զոր յաջողած էր փրկել ըմբոստ դաւաճաններուն ձեռքէն զինք լատին ծէսով թագաւոր օժող եպիսկոպոսին բարեկամ։ Թոմինիկեան վանահօր մը միջնորդութեամբ. սակայն չկրցաւ երկար դիմադրել և բացի մի քանի հաւատարիմ հետեւորդներէ՝ բոլորը լքեցին զինք։ Երդման խոստումի վրայ, թէ իրենց կեանքը պիտի խնայուի, Լեւոն իր թագուհիին, մօրը և զստեր Փիննայի ընկերակցութեամբ և Կոռիկոս բերդին երբեմնի կառավարիչ Շահանի հետ վար իջաւ ամրոցէն, յանձնեց բերդին բանալիները ու թագաւորական գանձին մնացորդները, 1375 թ. Ապրիլ ամսուն։ Այն ժողովրդային ենթադրութիւնը՝ թէ Լեւոն ի վերջոյ պաշարուեցաւ կապան

բերդին մէջ, որ մայրաքաղաքէն 65 քմ. հեռու՝ հիւսիս-արեւելք կը գտնուէր, հաւանաբար սխալ է։ Շատ աւելի հաւանական է որ թագաւորը և իր հետեւորդները ստիպուեցան ինքզինքնին բանտարկել Սոյ բերդին մէջ՝ ուր գանձին մեծ մասը պահուած էր այն այրին որ բացատրեցինք թէ բերդին երրորդ կատարին վրայ կը գտնուէր։ Այս շրջանին հայ պատմիչ մը կը գրէ. —

«1375-ին Աստուած իր զայրոյթը զգալ տուաւ Սիս քաղաքին, բերդը պաշարուեցաւ Սիպտեմբեր ամիսէն մինչև Ապրիլ և Ուրբաթ օր մը յանձնուեցաւ։ Սոյին պատճառաւ ուսուիթ օչինչ մնացած էր, այլևս մարդ հացահատիկ մը չէր կրնար գտնել։ Պաշարուած ժողովուրդը... որ վերնապէս կրցաւ հասկնալ խաչին վրայ զիգուած անարգանքները... կատու և էշ կ'ուտէր։ Սրբազան գրքերը պատառ պատառ եկան և տաճարները քանդուեցան»։

Ուշիշ գրող իմ, Ջաքարիա Եպիսկոպոս, որ ակնատեսն էր քաղաքի անկումին, վշտակիր և յուզիչ շեշտով մը կը գրէ. — «Սիս քաղաքը առնուեցաւ և ես... հոն ներկայ էի։ Բայց ո՞վ կրնայ նկարագրել այն ողբերն ու սրտակեղծ քաղաղակները որոնք իմ ականջներու վկայեցին։ Ես տեսայ թէ ինչպէս փախուէն, արժեքաւոր քարեր, արեւներ, ասեղեր և լուսիններ (բոլոր անուականութիւնն ու ժողովուրդը) գետին տապալեցան։ Այս կարգի յուզիչ յուշագրութիւններ պէտք է արձանագրել Սիս քաղաքի հարստութեանց դամբանաքարերուն վրայ՝ վերջին մայրաքաղաքը հայ թագաւորներուն և մանկամարդ քոյրը՝ Անիի Բագրատունեան բերդին։

Եպիսկոպոսի սուլթանին վերջնական նշապատակը պարզապէս քաղաքը գրաւելուն մէջ կը կայանար՝ զայն իր պետութեան կցելու և հայոց ձեռքէն առնելու համար, որով բոլորովին աւերակ չգարձուց։ Ան բաւականացաւ արտօնելով իր զինուորներուն որ կողոպտեն։ Յետոյ, Յագուպ Շահ անունով մէկը կառավարիչ կարգեց և առնին մը և հայերի հանգրստ մնացին։

1389-ին, սակայն, Մէլիք Էօմէր անուն կառավարիչ մը անգթօրէն հալածեց քաղկեանքը և առանց ուէ արձանագրուած պատճառի՝ սպանեց թէոգորոս կաթողիկոսը՝ տանըվեց հայ պարոններու հետ միասին։

այս երկու մէթոսները, ճանաչողութեան այս երկու անհրաժեշտ միջոցները, մարդկային մտքին երկու թեւերն են, անհաւասար զօրութեամբ թէև, որոնց շնորհիւ կարելի կ'ըլլայ սաւառնիլ, մերթ զգուշուլ թեամբ ու մերթ խիզախօրէն, բնութեան մոտհոգիչ գաղտնիքներուն ընդմէջէն, ի վերջոյ, հասնելու համար Աստուածային ներկայութեան մը անխառն վայելքին։

Լ.

Ասիկա կրնայ պատճառը եղած ըլլալ այն մեծ արտագաղթին՝ որ մայրաքաղաքն և Կիլիկիոյ բնակիչները ըրին ծովերէն անդին: Մաղաքիս անուն մէկը այսպէս կը պատմէ 1402-ին. — «Այն ատեն, Սիս քաղաքին հայոց թագաւորութեան կրած ճրէն շուամբրէն վերջ, արքունի իշխանները և ազնուականները, ինչպէս նաեւ ժողովուրդին մեծ մասը միացան և նաւ առնելով մեկնեցան Պրանկներուն երկիրը: Ուրիշ պատմիչ մը կը պատմէ թէ «Մեծ թուով Կիլիկեցիներ հաւաքուեցան Կարապետ կաթողիկոսին շուրջ, որովհետեւ Ռամազանի(*) և անդադար կրկնուող պատերազմներու պատճառաւ շատ չարարուեցան և ականատես եղան իրենց երկրին աւերման և անհաւատներուն աճող ուժին: Կ'ըսուի թէ 30,000 ընտանիքներ ճեղքեցին ծովը: Պատմիչը ոմանք անուններով կը թուէ, այսպէս. «Երեքշաբթի Պարոն Կարապետ, Կոստանդին թագաւորին թոռը՝ ճամբայ ելաւ: Զորեքշաբթի՝ Պարոն Ասիլ Պէյ և իւրենց քահանաները՝ Յովհաննէս, Վահան, Գրիգոր և Ստեփան: Սիս քաղաքին մէջ ազնուականներէն և քահանաներէն, պարոններէն և արքայական ընտանիքէն ո՛չ այր և ո՛չ կին մնաց, բոլորն ալ մեկնեցան իրենց ընտանիքներով և ազգականներով: Իշխաններուն և հարուստներուն մեկնումէն վերջ, աղքատներն ու կարօտեալները ուրոնք զուրկ էին կեանքի անհրաժեշտ պէտքերէն և չէին կրնար ձգել քաղաքը, թըշնամիին յանձնեցին Սիսը՝ Յուլիս 6-ին:

1415 թուականին, Վենետիկի դուքսին ուղղուած նամակով մը Սուլթան Ապու Նասր Կը խոստանար զինք ազատօրէն մշտնջենլ քաղաքը վաճառականութեան համար և այս ուղղութեամբ կառավարիչին ալ կը գրէր, ինչ որ ցոյց կուտայ ո՛չ միայն Սուլթանին ունեցած լիազօրութիւնը քաղաքին վրայ, այլ նաեւ Իտալացիներուն մուտքը հայոց երբեմնի մայրաքաղաքին մէջ, առեւտրական գետնի վրայ:

ԺԾ. դարու կիսուն, կաթողիկոսական Աթոռը էջմիածնի վանքը փոխադրուելէն վերջ (1441 թուականին) Կարապետ, Սոսյ կաթողիկոսը, Նորոգեց իր կաթողիկոսական պալատը, ինչպէս նաեւ շատ մը եկեղեցիներ: Պատմիչ մը մեծ գովեստով կը խօսի իր մասին, բաղդատելով զայն շայն. «Եկեղեցւոյ երեւելի հայրապետներուն հետ:

Քիչ վերջ, էմիր Էօմէր (որ կը թուի թէ ասկէ առաջ յիշուած Մէլիք Էօմէրի շառաւիղէն էր) կողոպտեց Սիսը Նորէն: Այս դէպքը այսպէս կը պատմուի. — «1461 թուականին Սոսյ թուրքերը գաղտնի կերպով մտան Կարապետ կաթողիկոսի բնակավայրը, անոր հետ խորհրդակցելու համար. անոնք հաւաքեցին Սոսյ մէջ բնակող բոլոր հայերն ու թուրքերը և միասնաբար դաշինք մը կնքեցին ու երկու կողմէն երդում ըրին որ ձեռքակալին Մէլիք Էօմէրը: Յաջորդ օրը անոնք բոլորը ժողուեցան (նախկին) թագաւորական պալատին վարի դրան առջև: Քաջերէն ոմանք, քրիստոնեաներ և թուրքեր միասին, պատերը մազրցելով փոքր դռնէն մտան պալատ: Էօմէր ծակ մը փորեց պատին մէջ և պալատէն ներս առաւ թիւրքմէնները: Այս վերջինները և Սոսյ բնակիչները կուրի մտան: Թիւրքմէններէն կարեւոր անձ մը սպանուեցաւ: Ապա անոնք փախուստի մատնեցին զանոնք, երկու քրիստոնեաներ սպանեցին և ուրիշներ ալ վիրաւորեցին նիզակներով: Փախչելու ատեն ոմանք բերդն մտան, և երկու խոշոր քարեր պատեցին վար նետեցին: Թիւրքմէնները այս տեսնելով ետ քաշուեցան, «քաղաք մտան և՛ կողոպտեցին չորս թրքական տուններ, ինչպէս նաեւ Պատուէն, Լեւոնի, Գրիգորի և ուրիշ շատերու տունները: Յետոյ Կարապետ կաթողիկոսի պալատը մտան և վանքը աւարի տուին (պալատին կից) կողոպտելով Սուրբ Միլունը և բոլոր նուիրական առարկաները:

1467-ին Շահ Սուլա Ձիւլքիւտար(*)

(*) Այս անձը յայտնի է որ թիւրքմէն ցեղի մը պետն էր՝ որ 1378-ին գրաւեց բոլոր քահանայութիւնները և երկրին մեծ մասը՝ մինչև 1375, երբ Կիլիկիան հպատակ դարձաւ Օսմանցի թուրքերուն: Գրուած է, որ երբ Ռամազան քաղաքը գրաւեց, Սոսյ վանքին հակա զոհներ փոխադրուեցան, մինչև Ատանայի բերդին զօւռ դարձաւ և միւսը՝ Կարմուռի բերդին:

(*) Ձիւլքիւտարները թիւրքմէն ցեղ մըն էին որոնք այս շրջանին հիմնեցին զօրաւոր իշխանապետութիւն մը որ կը տարածուէր գրեթէ մինչեւ Կապադովիոյ Կեսարիոյ սահմանները: 150 տարուայ ըսի յառաջանող շարունակ, պատերազմելով ուրիշ իսլամ ցեղերու և նոյնիսկ եգիպտացւոց դէմ: 1515-ին Սէլիմ Ա. վերջապէս յաղթեց անոնց:

նուիրեց Սիս քաղաքին մեծ մասը, Սոյն այս շրջանին իրեն հպատակեցուցած էր նախապէս հայկական Կիլիկիան թագաւորութիւնը կազմող հողամասին մեծագոյն մասը։ Բացի մայրաքաղաքէն ան գրաւեց Ատանա, Միսիս, Մարաշ և Ալպստան, ինչպէս նաև Անաւարդա, Վանկա և Բարձրբերդ, ուրիշ ամրոցներու հետ միասին։ Ժամանակակից պատմիչ մը այսպէս կը գրէ. — Շահ Սուլար կը փափաքէր բռնել Սոյն կաթողիկոսը և գրաւել բերդը։ Հեծելազօրքի խուճրով մը յարձակեցաւ Յունիս Զ-ին և կրակի փորձէն վերջ յառաջացաւ գրաւելու Ատանա և Թարսուս։ Ան վերադարձաւ երկրորդ անգամ գրաւելու Սիսը և այրեց ու կողպեց զայն։ Պարոն Ջազեց գրաւեց բերդը։ Քրիստոնեաները կռուիլ սկսան և թշնամիէն շատերը սպանեցին, բայց Դեկտեմբեր 3-ին, այլևս անկարող դիմադրելու, յանձնեցինք տեղը։ 1468-ին Շահ Սուլար նորէն Դամասկոս դարձաւ, հաղաւ Թուրք ընտանիքներ տեղահան ըրաւ և ստիպեց որ Սիս հաստատուին։ Դամասկոսի Իշխանը իր կարգին եկաւ Շահ Սուլարի վրայ յարձակելու, այս վերջինը իր վրայ վրայեց, Մայիս 14-ին Սոյն Թուրքերը Շահ եաններուն միացան և կռուի սկսան։ Անոնք բերդին Պարոնին ձիերն ու ջորիները գրաւեցին, և Պարոնն ալ Քրիստոնեաները բանտարկեց զնոսանին մէջ։ Եւ մենք մնացեալ քաղաքացիներս լքեցինք մեր թուռներն ու տաքուածքը։ Թիւրք մէնները կողոպտեցին քաղաքը և շատ աւար տարին ինչպէս նաև եկեղեցիներուն նուիրական անօթները։ Անկարելի է նկարագրել այն բոլոր աւերները զորս գործեցին։ Մենք մնացածներս կողպտաւ ամրոցը եկանք (այս բերդին դիրքը նախապէս ցոյց տրուեցաւ)։

Հակառակ ազնուական և հարուստ դասակարգին մեծ արտագաղթին, որոնք ըսինք տեղի ունեցան ԺԴ. դարուն վերջերը, ռուղայպէս յայտնի է որ Սիսի մէջ մեծ թւով հայեր կը գտնուէին, և ասիկ զատ առնոք ներկայացուցիչներ ունէին ազնուական դասին մէջ և որոնք որոշ չափով ազատութիւն և յարգանք կը վայելէին, նոյնիսկ կրնային զէնք վերցնել և կռուիլ։ Բայց Շահ Սուլարի հպատակած այս վերջին աւերը աւելի ահուկի հանգամանք մը ունէր քան այն որ հայկական Կիլիկիան թա-

գաւորութեան անկումը բերաւ։ Եզրկատացիք վերագրուեցին Սիսը, բայց քիչ վերջ, 1487 թուականին, Օսմանցիք, Ռալի փաշայի ղեկավարութեամբ չափազանց զօրացած, վերագրուեցին քաղաքը։ Երկրորդ վերջապէս խաղաղ վիճակ մը կրցաւ վայելել եզրկատական Սուլթանութեան, Զիւլքիսարներու իշխանութեան, Քարամանի իշխաններու և Ռամաստան ցեղի ջնջումով։ Բայց վայրենի և անօրէն ցեղերու յարձակումները աւելի փնասներ հասցուցին քաղաքին։ Այսպէս, ըստ 1527 ի ժամանակակից գրութեանց աթուարէտտին ձէլալ Սիս եկաւ։ Բնակիչները ամրոցին մէջ ապաստանեցան, շատ աւերներ տեղի ունեցան, բայց վերջապէս Ամենակարգող զաւտեց Սիս քաղաքը չար Ռուսէրտտինի ձեռքէն։

1598-ին Միսիս վաթողիկոս այսպէս կը պատմէ. — «Էկվէնտ Սաթրճի մեծ բանակի մը գլուխ անցած Այնթապէն դէպի Սիս արշաւեց Սաֆրասան և Մեհտի Օղլույով առաջնորդուած ըմբոստներուն ղեմ։ Մեհտի Օղլու կը խորհէր բռնի տէր դառնալ քաղաքին։ Բայց երբ Սաթրճին մօտեցաւ, ան փախաւ Սսէն և բնակիչները թողած իրենց տաքուածքն ու կան կարասիները, իրենց ընտանիքներն առին և փոքրիկներուն ձեռքէն բռնած հապճեպով փախան։ Ժողովուրդին և եկեղեցիներուն բոլոր ինչքերը կողոպտուեցան։

Մի քանի տարի վերջ (1605) «Դաւիթ յարձակեցաւ քաղաքին վրայ 150 հետեալ կազօրքով։ Բնակիչները՝ այլալուս և սարսափահար՝ բերդը ապաստանեցան։ Ամէն անգամ որ թշնամին փորձեց յարձակիլ բերդին վրայ՝ չփոթած ու ամօթահար եղ զարձաւ և իր բոլոր խորամանկութիւնները ի գերեւ ելան... Երեսուն օր քաղաքը պաշարեցին բայց չկրցան առնել զայն, վերջապէս թշուառականները նահանջեցին և ամպի մը պէս ցրուեցան... Բայց Սոյն բնակիչները առհասարակ Ատանա ապաստանեցան վախճալով որ այս վայրագ առհասարակ կրնա վերադառնալ... ։ Այնպէս կ'երեւի թէ, Կիլիկիոյ հայ թագաւորութեան անկումէն վերջ, Սիս քաղաքին ներքին վարչութիւնը, նոյնիսկ Եզրկատացւոց և Թուրքերուն օրով, Հայոց ձեռքը մնաց երկարատեւ և Զէյթունի ամրոցին նման չորս պետերով կը կառավարուէր,

նախապէս թաղաւորին օգնող չորս պատուիրակներու թուին համագտաւարսան: 1585-ին Սոյ եպիսկոպոսներու ձեռք զըրկած նամակին մէջ Սոյ պետերէն այս չորսին ստորագրութիւնը կը գտնենք. —

Իշխան Մեսերշահ, Սոյ պատուիրակ, Իշխան Հանուզ, Սոյ պատուիրակ, Մահտեսի Պուտաղ՝ Ղարիպի որդին, Սոյ Իշխան, և Իշխան Լիպարիտ, Սոյ պատուիրակ:

Այս վերջին Իշխան Լիպարիտի անունը կը յիշեցնէ իր նախորդինը — հայկական ուժերու հրամանատար, որ մեռաւ Շահատ Օլլուի առաջնորդած թիւրքմէններու հայկական ուժերուն վրայ կատարած մէկ յարձակման միջոցին, 1366 ի և 1399 ի ատենները: Այս անունին անձնաւորութիւնը, որուն անունը հայկականէ աւելի վրացական ծագում ցոյց կուտայ, անմահացած է աւելի բանաստեղծին՝ քան պատմիչին կողմէ: Անոր դիւցազնական մահը հաւանաբար տեղի ունեցաւ երբ 60,000 թիւրքմէններու ուժին առկէ գտաւ ինքզինք և ակամայ կամ տարն անձնով, քաղք տանող կամուրջը լքուեցաւ, որուն պաշտպանութիւնը կրնար ազատել պաշտպանող ուժերը:

Սոյ շրջանը, որ անշուշտ իր անունը կ'առնէ այդ քաղաքէն, կը շրջապատեն հիւսիսէն Հաննոյ նահանգը, հիւսիս-արեւելքէն կապան և Զէյթուն նահանգները, արեւմուլքէն՝ Կարս, հարաւէն Անատոլիա, իսկ արեւմուտքը կը գտնուի անծանօթ նահանգ մը՝ որ Մարոս գետէն կը գատուի Սոյ լեռներով, որոնց տարածութիւնը անծանօթ է մեզի, ինչպէս նաև անոնց Տաւրոս եւ Անդի-Տաւրոս լեռնաշղթաներուն միացած տեղը: Բայց ինչ ալ ըլլայ անոնց գիրքը, իրենք են որ երկրին հիւսիսային մասին կուտան ելեւէջները, թէն ոչ շատ բարձր: Հարաւային մասը աւելի ցած է և կը կազմէ Կիլիկեան տափաստանը՝ որ հայ թագաւորներու ատեն Սոյ տափաստան կը կոչուէր: Այս տափաստանը, ինչպէս յիշուեցաւ, յաճախ աւերներու ենթարկուեցաւ և հոս անմեղին արիւնք յաճախ խառնուեցաւ յանցաւորինին հետ: Թէն իր ամբողջ տարածութեամբ բաւական բերրի է, բայց քաղաքին շրջակայքը լաւ մշակուած չէն այսօր: Անտառալից չէ, միայն մի

քանի կաղնիներ ցրուած են հոս հոն, և մեծ մասամբ բոլորովին անմշակ է: Սոյ շրջանի հիւսիսը, Տաւրոս լեռնաշղթային մէջ ինկող բաժինը, բնականաբար լեռնոտ է և ծառերով պատած և այն ճամբան ուրկէն անցայ, հին մայրաքաղաքէն մինչև Հաննոյ բերդը կ'ընծայէ ամէնէն ազդու տեսարաններէն մաս մը, զոր կարելի է երեւակայել: Շատ մը կատարներ ծածկուած են կաղնիներով, հացիներով, մայրիներով և կաղաթախներով, մինչ ուրիշներ կաւ կը պարուենակեն: Սոյ շրջանին մէջ քարիւղի, երկաթի ու արծաթի հետքեր զան: Սոյ շրջանը ծառերու և մշակութի պահպան պատճառաւ արեւուն ճառագայթները կը զարնեն ժայռերու որով ամառուան տաքը -զընթէ անտանելի կ'ըլլայ: Կիլիկիոյ հայ թագաւորութեան գոյութեան շրջանին ասոր հակառակն էր, որովհետեւ Լեւոն Իրեն բնակութեան տեղ և պալատ չէր կըրնար ընտրած ըլլալ այնպիսի վայր մը՝ որ զուրկ ըլլար հանգստի և պերճանքի ազդակներէն: Իրողութիւնը այս է, որ այն աւերները որոնց այս երկրը ենթարկուեցաւ շարունակական զատերազմներու ընթացքին, զրկեցին զայն իր բնական հարստութիւններէն իսկ: Այժմ մի քանի ցանցաւ կիտրոններ միայն վկաները կը մնան այն պերճաշուք մշակութեան և առատաբայ պարտէշներու՝ որոնցմով զարդարուած էր Հայոց Երբեմնի թագաւորական քաղաքը, մինչ իր ազնիւ շէնքերէն գոյգն և անշշան հետքեր միայն կը մնան, և նոյնիսկ ասոնք մոռացութեան մոխիրին մէջ կը կորսուին արագօրէն, որովհետեւ ո՛չ մէկ ձեռք կ'երկարի կասեցնելու այս քայքայման վիճակը: Աւելին կայ: Այն հին քարերը որոնք տակաւին իրարու վրայ կանգուն կը մնան, անփութօրէն կը կոփեն նորէն գործածելու պատիկ և քնթի շէնքեր շինելու: Խեղճուկ և օտար բնակութիւններու համար Դոզանի՝ ինչպէս որ կը կոչեն այժմ Սիւր:

Շարաթը անգամ մը բնակիչները իրենց սովորական մահաքուն թմրութենէն և ապշութենէն կ'արթննան երբ, առեւտուրի օրը, պազարը կը խնուին լեռներէն և դաշտերէն եկած թիւրքմէն և շրջիկ ցեղերու երփնագոյն ամբոխները: Հեռուէն գիտելով սակայն կընայ մէկը լման ըմբռնել

նկարագրեղ և վիպային գիրքը միջնադարեան ամրոցին, այն բերդը՝ որ որսի թռուչունի մը բոյնին նման տեղաւորուած է բերդաքարին ճեղքերուն մէջ, ուր մարը մտնող արեւուն ճառագայթները աստիճանաբար կ'երկարեն լուքերը և վարդազեղ գոյներ կը մեղմանան ցլացումով ու կը ստանան գորշ ծիրանի գոյն մը, — ամպանման վերարկու մը՝ այգամուտին։

Ես անձնապէս միայն մէկ յիշատակ ունիմ Կիրիկիայ այս թագաւորութեան մայրաքաղաքէն, — մագաղաթեայ Աւետարան մը, 1330-ին Սոսյ մէջ գրուած Սարգիս վանահայրին կողմէ Լևոն Ե. ի համար, թեւեւ այդ չըլնանի մտնէն նշանաւոր գրչագրութիւնը։ Այս թերթը կը պատմէ Ղազարոսի մեռնելէն յարութիւն առնելը, ըստ Ս. Յովհաննու Աւետարանին։ Գեղազարդ լուսանցքին մէջ գծուած են այս գեպքը բացատրող մանրանկարներ։

Այս նկարագրութեան մէջ զիտումաւոր կերպով խուսափեցայ մանրամասն ներկարգութիւններ տալու ԺԼ. դարուն արձանագրուած յուշագրութիւններէն։ Բացի իրողութենէն՝ որ անոնցմէ ոչ մէկ հետք կ'երեւի այսօր (մեծ մասամբ Թուրքերուն գործադրած անառակ և չարամիտ քանդումներուն պատճառաւ), անոնք պատմական կարեւոր արժէք չեն ներկայացներ։ Անոնցմէ են Սոսյ կաթողիկոսներուն, Ղուկասի և յաջորդներուն, Յովհաննէ Ե. ի, Միքայէլ Ա. ի և Թորոս Գ. ի շիրիմներուն վրայ գտնուող գրութիւնները, ինչպէս նաեւ Կիրակոս Կաթողիկոսի Ս. Սոփիա եկեղեցիի նորոգմանը պատմող գրութիւնները, որոնք մասին մանրամասնօրէն խօսեցանք։ Գալով քաղաքին և անոր վանքերուն ու եկեղեցիներուն դիւանաթուղթերուն, անոնց բոլոր հետքերը բացարձակապէս աներեւութացած են։

Պատմական իրական արժէք ներկայացնող Ռուրիկեան Իշխանութեան հետ կապ ունեցող արքայական անձնաւորութիւններու և անոնց ժամանակակից կաթողիկոսներու դամբանական կարեւոր արձանագրութիւնները, ինչպէս շէտեցինք, պէտք է փնտռել Դրագարկի մէջ։ Իմ անկեղծ նպատակ է գտնել ջանալ այս պատմական բայց արտուած թաքստող, Հայաստանի թագաւորական ընտանիքին ա-

մէնէն նշանաւոր և նոյն ատեն խորհրդաւոր հանգստարաններէն մին։ Ի յարգանս հոն թաղուած օրհնեալ ոսկորներուն, պիտի ուզէի վերջացնել Հայր Ալիշանի արտայայտած յուզիչ գգացումներով, այսպէս. — «Մեծ բարեբախտութիւն եթէ անոնց նուիրական հաճութիւնը չեն պղծուած անգագաներուն և ամբարիշտներուն ձեռքով։ Թող անոնք հանգչին այսպէս պահպանուած և Տաւրոսի թանձր մաքառներուն և ընդարձակ անտառներուն պաշտպանութեան ներքեւ, խաղաղութեան խորհրդանշանին — Ս. Ռաշին — պահպանուած, Սիսուանի սքանչելի եկեղեցիներուն և հոյակապ պալատներուն փառաւոր յիշատակներուն հետ։ Յուսանք թէ աւելի երջանիկ չըլնա մը պիտի վերածնի, և թէ օրհնեալ ցօղը անգամ մըն ալ պիտի իջնէ այս թօշնած ծաղիկներուն վրայ և թէ՛ այս շիրիմներու խարոյկէն պիտի փայլի կեանքի ճառագայթ մը անոնց համար որոնք կը սիրեն իրենց նախնիքն ու անցեալ փառքը, ատենօք այնքան փայլուն»։

Թարգմանեց

ՍՐՏԱԻԱԶԴ ՍՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(ՎԵՐՋ)

ԾԱՆՈԹ.— Յարգելի հեղինակն ու ճանապարհորդը իր ներկայ և այլ խիտ շահեկան գրութեանց հետ ինծի զրկած է, ուրիշ բազմաթիւ հետաքրքրական լուսանկարներու հետ, Սիսի կաթողիկոսանիստ Ս. Սոփիա եկեղեցւոյ աւերակները ներկայացնող լուսանկարը, 1936-ին իր տեսած այնքան տխուր երեւոյթին մէջ, ուր կը տեսնուի նոյնպէս մայր եկեղեցւոյ հիւսիսային որմին յանգած Ս. Գրիգոր մատուռը, բոլորովին անաղարտ վիճակով։

ԼԵՁՈՒՄԳԻՏԵԿԱՆ

ԱՐԾԱՔԻ ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԷՆ(°)

Ոսկեդարից յետոյ հայերէնի բարեւըր-
ջութեան առաջին աստիճանը արծաթի դա-
րի լեզուն է:

Արծաթի դար ենք կոչում այն շրջանը՝
որ անմիջապէս յաջորդում է Ոսկեդարին,
սկսելով 450 թուից, Մատենագրութեան
պատմութեան մէջ սովորութիւն է՝ ինչպէս
Ոսկեդարը ընծայել առաջին թարգմանիչ-
ները (Մեսրոպ, Սահակ և իրենց աշակերտ-
ները), նոյնպէս և Արծաթի դարը ընծայել
հրկրորդ թարգմանիչներին, այն է Սահակի
և Մեսրոպի աշակերտների աշակերտներին:

Ոսկեդարի եւ հայերէնի յատկութեանց
մասին խոսելու ժամանակ՝ բնականօրէն և
զուգընթացաբար պիտի դնէինք Արծաթի
հայերէնի յատկութիւնները, այսպէս օրի-
նակ մի խումբ նոր արձատական բաների
երևուածը (փառքամ, հրաւ, փեքակ, կնն-
ցալ), բառերի տարբեր ձևը (պատասխան,
հիւսիս, մասնիկներ, ածանցներ ու բառ-
ընթացներ ևն) (ինչպէս պատաս-
խանել, աղօթել, անգարծելի, պատասխա-
նատուրիւն, փառաւորել ևն.): Այս բոլորի
մասին նորից խոսել մի առ մի աւելորդ է:
Այստեղ պէտք է քննենք մի միայն այն
հարցը, թէ ինչի՞ց են յառաջացել այդ տար-
բերութիւնները Արծաթի հայերէնի մէջ:
Հին բանասէրները այդ բոլորը բացատրում
էին անշա՞նթեամբ: Արշակունեաց պետու-
թեան կործանումով և հայ քաղաքական
կեանքի անկումով, ընկնում է հայ գպրու-
ցը, հայկական կրթութիւնը, որի արդիւն-
քը լինում է և հայերեն լեզուի անկումը:
Բայց այս բացատրութիւնը նախ լեզուաբա-
նական արժանիք չունի, երկրորդ՝ ենթա-
դրել է տալիս որ զբաբարը մի արուեստա-
կան լեզու էր, որ Սահակն ու Մեսրոպը
հնարելով՝ տարածեցին Հայաստանում՝ ի-
րենց հիմնած դպրոցների միջոցով:

Չհաշուելով թիւ 3 նշանակած նախա-
մասնիկները, որոնք զբաղան մի խմբակի

արուեստական ձևերն են, և որոնց մասին
խօսելու ենք Գլուխ ԺԹ. Արծաթի դարի
մնացեալ բոլոր իւրայատուկ ձևերը ունեն
երկու ծագում:

1. — Այն ձևերը՝ որոնք բոլորովին նոր
են Արծաթի դարի հայերէնում, կամ նոր
փոխառութիւններ են իրանական լեզուից
և կամ հայերէն գաւառական ձևեր, որոնք
Ոսկեդարուն դեռ գոյւրս եկած չէին իրենց
անձուկ շրջանակից և Արծաթի դարուն մի-
այն տարածուելով Հայաստանի ուրիշ մա-
սերում, դարձան ընդհանուր սեպականու-
թիւն և մտան զբաւոր լեզուի մէջ:

2. — Այն ձևերը՝ որոնք ընդհանրապէս
նոյն են Ոսկեդարեան ձևերի հետ և նրան-
ցից մասամբ միայն՝ տարբերում են, ար-
դիւնք են լեզուի յետագայ զարգացման,
նմանաբանութեան (analogie), ընդհանրաց-
ման (généralisation) և այլ լեզուաբանական
օրէնքների:

Առաջին կարգին են պատկանում փառ-
քամ, փեքակ, հրաւ, վսեմ, վեհ ևն. բա-
ռերը, որոնցից ոմանց յայտնապէս գիտենք՝
որ պարսկական փոխառութիւն են, ինչպէս
փեքակ, վեհ, միւսները թւում են թէ պարս-
կերէն պիտի լինեն, ինչպէս հրաւ, վսեմ,
խակ բոլորն էլ ընդհանրապէս գաւառական
ձևեր են: Նոյնը պէտք է հասկանանք նաև
արհեստ, պատասխան, արծիւ, հիւսիս և
նման բառերի համար: Պատասխանի բառի
համար յատկապէս պէտք է յիշել որ դա
ներկայացնում է իրանական մի բարբառ,
մինչդեռ պատասխան մի ուրիշ բարբառ
(տե՛ս վերը):

Երկրորդ կարգին են պատկանում Ար-
ծաթի դարի հայերէնի մնացեալ առանձնա-
յատկութիւնները: Այսպէս՝ երբ ամեն բառը
դարձել է ընդհանուր գեբադրական մասնիկ,
դա արդիւնք է ընդհանրացման, ամենագեհ
բառը որ նշանակում էր «ամէն բան գիտ-
ցող», կարելի և շատ բնական էր հասկա-
նալ նաև «ամենից աւելի գիտուն», այս-
պէս հասկանալուց յետոյ մասնիկը պատ-
բառ էր և կարելի էր ամէն մի ածականի
վրայ կպցնել՝ վայելուչ ձևով: — Երբ կա-
յին Տիգրանունի, Համազասպունի, Սմբա-
տունի ևն. իգական անունները, անբնական
չէր հետեցնել թէ ուրեմն — ունի իգականի
մասնիկ է. այս գործածութիւնը ուսումնա-
կանների արուեստական հնարքն է և ո՛չ

(°) Շառնակապուիւն՝ մեծամուն հեղինակի «Պատ-
մութիւն Հայ Լեզուի» գործին (ԺԵ. Գլուխ):

բնիկ ժողովրդական։ — Շատ կանոնաւոր է այլին և ելի մասնիկներէ գործածութիւնը. երբ գործածական էին ցամաքային, հիւսիսային ևն. ձեւերը, միօրինակութեամբ օրէնքով կարելի պիտի լինէր ստել նաեւ աստուածային, մարդկային ևն., այսպէս այլին մասնիկը դարձաւ աւելի ընդհանուր, իսկ այկան հոմանիշը տեղի ունեց գոնէ մասամբ։ Ամէն լեզուի մէջ էլ հոմանիշներէ մրցումը յառաջացնում է կամ իմաստի տարբերացում և կամ եթէ այդ կարելի և կարեւոր է, մէկի կամ միւսի ջնջումը։ — Աւելի բնական է — ելի մասնիկի գործածութիւնը. երբ ասում էին շարժելի, փոփոխելի, փոփոխելի, ամենահեշտ ձեւով կարելի պիտի լինէր ստել բացասական ան մասնիկի պարզ յաւելումը՝ անցարժեքի, անփոփոխելի, անփոփոխելի ևն. Դեռ կարելի է կարծել որ տարբերութիւն դրուած լինի անցարժ և անցարժեքի, անփոփոխ և անփոփոխելի ևն. Զեւերի մէջ. առաջինները նրանք են՝ որ ինքնին ախպէս են, երկրորդները՝ ուրիշի միջոցով։ Այսպէս՝ անցարժ և որ ինքնին իր տեղից չի շարժուում, անցարժելի «այն» որին չի կարելի շարժել։

— Շատ բնական և կանոնաւոր է նոյնպէս — իլ ձեւով անորոշի կազմութիւնը, եթէ սիրեմ ապիւս էր սիրել, խաղամ տուիս էր խաղալ և բողբոմ տալիս էր բողբոլ, ինչու խօսիմ օտը խօսել և այսպիսով էլ շփոթութիւն յառաջացնէր և և ք լծորդութեանց մէջ։ Զկար աւելի բնական ու կանոնաւոր բան՝ քան խօսիլ ձեւով անորոշի յօրինումը, թէ և այս դէպքում անկանոն պիտի մնային հաղորդակ. խօսելով, խօսելով ձեւերը, փոխանակ խօսելով, խօսելով։

Ասացուածներէ տեղ առանձին բայեր գործածելու սովորութիւնը (պատասխանել, աղօթել՝ փոխանակ պատասխանի առնել, աղօթս առնել) կարող է յառաջացած լինել կամ որ և է գաւառական ձեւի և կամ բնական զարգացմամբ։ Մենք էլ սրանից քառորդ դար առաջ գործի էինք անում թէյի մէջ շաքար գցել ասացուածը, բայց հիմա արդէն սովորական է դարձել շաքարել միակտուր բայը։

Ոսկեդարեան յատկութիւններէ մի քանիսը այնպէս են՝ որ նոյն իսկ Ոսկեդարի մէջ թաքնաբան չեն. օրինակ՝ երբ ասում ենք քննող և ող և եւլ ձեւով դերբայների փո-

խարէն գործ են անում յարբերականով միասին դիմաւոր բայեր (որ գործեն, փոխանակ գործողն, եւ որ գործիք փոխանակ գործեալն), չի նշանակում. թէ ող և եւլ ձեւով դերբայները ի սպառ գոյութիւն չունեն Ոսկեդարի մէջ։ Նոյնպէս երբ ասում ենք թէ երկրորդի և քաղաքների անունները Ոսկեդարում յաճախ գործ են անում յատկացուցիչով (ֆաղաֆ Հոսովալեցոց փոխանակ Հոսովա եւ առխարհ Պաղեսթինացոց փոխանակ Պաղեսթին), չի նշանակում թէ բուն անունները ի սպառ անգործածական են։ Արծաթ դարի գործն է հոգել ուրիշն, այս և նման դէպքերում. ծանօթ, բայց քիչ գործածական մի ձեւ աւելի ընդհանրացնել, աւելի սովորական դարձնել։

Այս բոլորից հետեւում է որ Արծաթի դարի հայերէնը ոչ թէ Ոսկեդարեան հայերէնի աղաւաղումը կամ անկումն է, յառաջացած քաղաքական կեանքի անկման պատճառով, այլ լեզուի բնական անձան ու բաւերշըրութեան հետեւանքը, որի մէջ գործն դերբայներն ընդհանրացում, միօրինակութիւն, պարզացում և նման լեզուաբանական օրէնքներ, որոնցմով կառավարւում են բոլոր լեզուները։ Իսկ եթէ մէկը այսօր աւելի համ առնի Ոսկեդարեան մի գրուածքից քան թէ Արծաթի դարի հայերէնից, դրա պատճառը նախ՝ առաջին թարգմանիչների արուեստն է, որ անհասական գործ է և ոչ թէ լեզուի քերականական յօրինուածութեան արգելքը, և երկրորդ՝ ընթերցողի ճշակն է, որ կարող է ըստ կրթութեան և ըստ սովորութեան անձից անձ տարբեր լինել։ Արծաթի հայերէնն էլ՝ արուեստագէտ հեղինակի գրչի տակ՝ կարող է դուրս գալ այնպէս գեղեցիկ ու ճաշակաւոր, ինչպէս Ոսկեդարի հայերէնն է։

Անուրանալի է որ ոչ Ոսկեդարեան հեղինակների մօտ կան բազմաթիւ անհարթութիւններ, լեզուի սխալներ, որոնց պատճառով էլ մենք վատ գաղափար ենք կազմում նրանց մասին, բայց դրանք նրանից են որ գործ են անել արուեստական լեզու, ոչ ժողովուրդի բարբառը։ Երբ ժողովուրդը խօսում է իր լեզուի, ինչքան էլ ազէտ լինի, դարձեալ ճիշտ կը խօսի, երբ օտուում նախանը կը խօսի ուրիշի լեզուն, ինչքան էլ ճիշտ խօսի, դարձեալ սխալ կը խօսի։ Շատ ազգեր ունեն Ոսկեդար, բայց դա նրանց կուլտուրական կեանքի ոսկեդարն է։

ԳՐԹՆ՝ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Մ Ե Ծ Վ Ա Ր Պ Ե Տ

ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Մեր Հայրենիք՝ Առվեսական Հայասան, եւ հայրենաբաղձ Հայուրիւնը սփռուի, մեծ խանդավառութեամբ օճեցին ու կը օճեն փաստականոր փարպէսին՝ Ալագեագի ճնունը՝ տոնիկ երգչին, Արեւիկի ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ծննդեան օրը՝ Երանանգեան, աշխարհաւոր պատերազմի վերջաւորութեան, արդարութեան յազարանակին եւ մեր գորգուրանով դաւեթու գիմացած յոյսերուն ու երազներուն ծրարակութիւնն օտ թերուն:

Նորին Ամենապատուութիւն Սրբազան Պատրիարք Հայր եւ Ս. Արքուդոս Միաբանութիւնը համագային այս յարգանքի արձայնութեան կը բերեն իրենց սրտազին բաժինը, արժանաւոր Յորեկեարին մաղբերով երկար օտարներ, որպէսզի տարւումսկն ան Հայ Գրականութեան բերելու իր օղակնակին արդիւնները, մեր ազան եւ նորանորոգ Հայրենիքին փառքին ու հպարտութեան վրայ գեղեցիկ նոր յանգումներով:

ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ կը բանանք մեծ հանդիպման «ՍՈՒՆ»-ի այս ելը, մեծանուն գրագետ եւ բնագիտ Ծաւակնի անոր մասին գրած ընդարձակ մէկ յօդուածին հետեւեալ խՄԲ.

Ա Ն Կ Ի Ի Ն Ա Դ Ա Ր Զ Մ Ը

(ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԻԹՈՎ)

Այսօրուան մեծապատու, պատկառելի Վարդապետ պարագայէն յայտարարուելէն շատ առաջ, գրեթէ կէս դարու մը (1891 ին՝ անոր սկստակի էջերը, Ծնած է 1875 ին), Աւետիք Իսահակեան միտքիւն մըն է արեւելահայ քնարերգութեան առաջին յիմնադրողի համակարգ ու համապատասխանաբանութեան, հաստատութիւն՝ այդ յիմնադրողի ծանր առաջադրութեանց, հաւատար չափով հազարը մեր զոյգ գրականութեանց մէջ: Զարթոնքը յատկանշող կիբերուն, երազներուն, բայց բանով մը տարբեր, այսինքն անհնաւոր այն իսկող տարբերումը որով Պետրոս Դաւթեան մը պիտի սկսի տարբերել 1860 ի շաղկաւում, բառահարստի ուսման թիւղէն, Վենետիկի արքաներուն գրադար տառաւորովը Պոլսի զոյգ կողմէն: Արեւելահայերը Վենետիկ մը չունեցան, անշուշտ իրենց ջերթոցութիւնը ինամարդող, բայց անեցան Մոսկուան, այսինքն Հիւսիսափայլ, այսինքն արեւելահայ երիտասարդութիւնը որ չիւսիս էր վաղած անանկուն է իր հայրենիքին հարստին մէջը վերադառնալով թէ մեր պատմութեան ծանր միտքը, իր օրերուն համար անոր ներքը զննելով նոր շունչ աւ տարուում, թէ մեր հայրենասիրութիւնը որ ազգային երբեքու կերպարանքին տակ մեր բանաստեղծութիւնը մարմնաւորեց Սիմեոնակը, Մայր Արաբիքի միայն երգեր չեն, այլ եւ Ազատի Անտառի եւ Հիւսիսային Իստանբուլի ջերթոցութիւնը, 1875 ին ծնած իստանբուլեան, իր պատմութեան անգրաւոր երգերուն հարստութեանց առաջ է անշուշտ այդ երգերէն:

1896 ին, երբ երգեր աւ Վերքն անունին տակ Աւետիք Իսահակեան կը խմբէ իր տառաւորները, աչքն առած է ծանրակշիռ հակառակորդը. առիկա չէ անշուշտ հակառակորդը ներմուծողին, պայքարի առիտին, որոնք իրենց առաջինէն կը մտնեն աշխարհընկճում, խռովքներով, Ժրենաւոր տալով ծանր հակամարտութեանց, Այդ օրերուն արեւելահայ գրական շուկային մեծ մասնատիւն, է՛տ, երբ կը ծաղկէ պղտիկ հատորիկը քառանգների այդ երիտասարդին, հոստայ փառքը ոչ միայն իր իմացական տարողութեան, այլ եւ շրջանի գրական հասկացողութեան: Վերքին մեծ վարդապետը իստանբուլի արքաներութեան լուծումը մէջ զուր կը փնտռէր, իր, այսինքն 1860 ի մարդը հաւատարմոր իստանբուլեան, հայրենասիրուէր խաղաղ աւ կը զայնակողէր այդ մեղի, անբովանդակ թուող ջերթոցանքներուն կարելիութեամբ: Հինգ տարի յետոյ, այդ գրքային երկրորդ տպագրութիւնը, Վարդապետ, հայրենասիրութիւնը որ ինչպէս օրհորութիւն անին գիրքերը իրենց գիրքն է ներհայայնել երբ կը փոխադրուէր իրեն, ցրական իրադարձութեան մըն է, քննադատներու տարազով մտնեցան, հանգանակ մը, Աւետիք Իսահակեան հազարակերպած է ոչ միայն իր գրական թէքնիկը, հասկացողութիւնը, միջին բառով մը՝ հաշիւը, այլ եւ բացած է լայն արտաւտ մը, արեւելահայ քնարերգութեան արդարացի հաղորդման համար ծանր նշանակութեամբ մը: Միտմանութեան անշուշտ, վարդապետ ինչպէս մասնակիցն օրհակաւոր, այդ թէքնիկը աւ արդիւնքը պատ-

ուող (լէւոն զայն անուանած էր առուդակամ), ինչպէս այդ արահետին հայրութիւնը առանձինն վերաբերէ Աւետիք իսահակեանի:

Առուդակամ, ժողովրդային, որքան ալ անհրաժեշտ թուէր, այսօր, բացասորեն համար իրական իմաստը չափումսին, բան մը կայ վեր կանգած է, այդ որակումներով ծածկուած արգիւնքին վրայ: Ատիկա ինքնակամ տարբերութիւնն է Գամառ-Քաթիկոսի արուեստին և Նուրբուռն գործարարած եղանակին միջև: Ո՛ր առուդակամ, եւ ալ այ ժողովրդային, քանի որ այս անկէք մազդիրները հանրածանոթ, ընդարձակ տափակութիւններ պաշտօն ունէին ծածկելու, տիտղոսելու: Յետոյ, պարտաւոր էք սեղմել պատմութիւնը: Լէոնի բառերը 1946ին ալ կը թուեն յարմար կապապաշել միջ օրերու հանրածանոթի ընդարձակ, սովորական երգահանութիւնը՝ երբ արեւմտեղիս, անձնութիւն, անմատոյց է մեր հրապարակին՝ իրաւ բանաստեղծութիւնը:

Ու նշմարին մէջ լուսնիմ նպատակ այդ շէր-ջափախութիւնը հանգամանորէն և չըջանի հոգեխառնութիւնն ալ քիչ մը աւելի մանրամասնորէն վերլուծելու:

1945ին Աւետիք իսահակեան ոչ միայն Հայոց Հայրենիքին պահպանարար վարպետն է, այլ և Սփիւռքի վրայ ճառագայթող գեղեցկութիւն մը: Աւելի քան յիսուս տարիներ, Աւետիք իսահակեան ապրեր էր բանաստեղծի դժուար իր կեանքը: Ու զուգ հազիւ կը դառնալէք թէ որքան ծանր են թելադրանքները սա հաւատաւորին: Ձեզմէ քիչեր թերեւս գիտեն թէ զժամանակի բազմաթիւ կ'արգիւնէր հոս աշխարհայիններու, բացարձակապէս կը վտարէր քանաստեղծները անէլ, մէկ հարցնէք ինչու: Ու իմ ընդհանրապարտութիւնը Մուհամմէտ Նոյն արհամարհանքին նոր մէկ կերպարանքը կ'ըլլայ պարզած երբ քերթողները կը զատառանգեմ գեղեցիկ (սեմա-կանիներուն ճեղքներ), իբր թէ այդ մարդիկ սա աշխարհը ուրիշ լոյսի մէջ ըլլային տեսած: Թիչեցէք Պոլսէն Անկէր:

Ըսիք թէ ներկայ յօդուածը չէր փառասիրեր բանաստեղծի մը առաքարէքը, հակառակորդը, խորհուրդը առանձնացնելու: Անոր վերնագիրը, Անկիւնդաւած մը, կը թելադրէ իմ աշխատանքը: 1900ին ալ արեւելահայ բանաստեղծութիւնը մասն է իր չըջափախութեան երկրորդ շրջանը (երրորդը մենք կը հաստատենք 1917էն առդին: Ահա ձեզի յատկաբնորոշութիւններ:

— Երբ Աւետիք իսահակեան կ'առաքարէ իր անդրանիկ տառնաւորները, հայոց բանաստեղծութեան իշխանը նոր է փաղած իր աշխարհը, ծափալէլ Գաղկանեանի փառքը, զուգակիւ Ալիշանի փառքին, գրականութիւն մըն էր, ինքը առանձին, մասնաւոր կայրածած մը վրայ ուր կը տրեպպարան ասանդակութեան ընդմիջի խլիքը, կամ հարթածանութ մուսանքը: Ու անոր մանր, ինչպէս Ալիշանի ծերութիւնը, մանր կամ ծերութիւնն են իրենց զարթոնքներուն: Այն երիտաւորները, որոնք պիտի կազմեն յաջորդ տարի

վերջ ազայակողմը, առաջաւոր համաստեղութիւնը արեւելահայ բանաստեղծութեան, Յովհաննէս Թումանեան, Լ. Մանուէլեան, Միքայէլեան, Յովհաննէս Յովհաննիսեան, Յ. Յակոբեան, Ա. Մատաթեան, Աւետիք իսահակեան, թէև օտարած իւրայատուկ երեսներով: Ըլլան իրարու վերածնելի, ինչպէս է ըլլալ յանգի ճակատագիրը սեռանցի մը միտութիւններուն, այսօր ինծի կը ներկայանան աւելի ընդհանուր, համատարբ ըստեղծութիւն չափ յոտակ կերպարանքի մը մէջ, անկախաբար իրենց անձերը առանձնացնող յատկանշիներէն: Այդ կերպարանքը տաղանք մըն է, ծնունդ՝ յատկացութեան մը, զգացման մը, հաւատարկաց գրեթէ բոլորին ալ: Խորքի հարցը՝ անհրաժեշտ զանազանութիւն որպէսզի Յովհաննիսեանի մը և Յակոբեանի մը ոտանաւորները իրարու ըլլան վերածնելի: Ու այս տաղանքը հակառակորդն(*) է արեւելահայ յատնաւորներ, այսինքն զրական սերունդի մը ամէնէն սրբազան տաղանակը: 1912ին, Մոսկուա հրատարակողու Պարսկ հաւաքածոյին մէջ Վանաճ Տերեան տարտած ստորագրութիւն մը թէև, բայց Պիլզնի էր օրիշ տաղանակի մը, շատ աւելի հեռահաւ ճակատագրով: 1922ին Նիդիէ Զարեհի իրականաբար ժողովածոյ երկերին ոչ միայն Միւսաբեկեան Անուրծնելու հոգեխառնութիւնը կը բանալ զէպի մեծ, լայն խառվերները սկսող ուրիշ տաղանակներուն, այլ և արեւելահայ բանաստեղծութեան նոր շրջանին (այդ թուականէն առդին գրական չափումը կը շարունակէ ինչպիսիք, առանց խոշոր տարբերութեան, խորքի ինչպէս ձեռն), Սփիւռքի բանաստեղծութիւնը իր թիւին մէջ առնելու արտաբանով մըն ալ: Կանխահաւ է այս հասանքները իրարու խառնելու կամ հակադրելու ամէն փորձ:

Բայց այս անուաններ, ցուցմունքներ, թուականները, ճշգրտումներ բանդիտութիւն մը չեն մասններ սա տողերուն վրայ: Անոնք կը ձգտուին մասնաւոր պարզաբար մը առանձնացնում: Պարտաւոր են յոտակութեան համար ըսել աւելին ալ: Յովհաննէս Թումանեանի քնարական էջերը անշուշտ տարբերացումը ունին գիրենք հեղինակողին: Բայց տուէք Լուսաւորի Կանթեր

(*) Նման տաղանակ մը, առդին, Պոլսի, ուր թէև թերեւս, Մեթան, Պրեքերան, Սիւլի կը շարունակեն շնորհիլ ջարդերը զարգանալ քառաք զար առաջին հանդերձանքը բայց Զրաքներ, Մեծաքներ, Վ. Քաթիկոս, Նոյնիկ Որքերանի, Միւսաբեկեան, Ալիշան Բանաստեղծ Նիդիէ Նիւրիկաւոր Դարեանի իշխանութիւնը կը մասնեն ինքն իրենց յոյնութիւնը ու կը ձգտեն նորին, իւրեքներին՝ ստեղծաւորութեան զարեւելի փորձերուն բանաստեղծական խառնուածքներուն: Պոլսի զուգ՝ Միւսաբեկեան, Վարսեան, Թէքեան, Զարեան ևայլն են իբր իշխանութիւն (La poésie), այդ նորոգման առաջ նախին: Մոսկուայէք իրարու անոնները, Թումանեանը հայտնաբերելու մեծ հաւատանքներուն ներքոյ զարգ սա բանաստեղծութեան տաղանակ, առաջմէ նիւթին խորքէն անկախաբար: Պոլսի Զարեան 1900ին սերունդներուն (Պոլսի և Թիֆլիսի) ուր զարեւելի փորձերուն է արեւելահայ իմացական շարժումին) առնել գրուած, բանաստեղծականութեան համար, արտապատմութիւն մըն է իրենցմէ վեր ժամանակներուն մը: Ատիկա մեր միջոցի մասնաւոր փաթիլն է Զահաւիկէ հոս ըլլալու մէջ կողմին, միւս կողմին՝ իշխանութեան արտապատմութեան հակադրելու պիտի չգտնարանալ անօրին հակադրելու:

գրականեանին, Ռաֆֆին, Աղայեանցին, Դոք
պրտի ունենալը բարձրովին տարբեր գառայց մը
թուանեանով ձեզի ծանօթ ջերթուածին, Ու
սա տարբերացումը հետո՛ք է միայն լեզուային
ըլլալէ։ Այս օրինակը բա՛ւ որպէսզի պատաստ-
տւիք ընդունին ինչ որ կատարուած է իսահակ-
եանից արեւելաւայ թէքնիկին մէջ (աւելորդ չեմ
նկատեր կրկնել լոս որ իմ աշխատանքս չի ձգ-
տիր Աւետիք Իսահակեանի քնադական վատա-
ւան լիւսադամար կէնդին, Ատիկի մէ պործ չէ,
այն զլլաւոր պատճառով որ, ինչպէս դիտել
տուի վերը, մեր զոյգ գրականութիւնները ի-
րարէն գրեթէ հետեւ ապրեցան։ 1908ը մինչև
թուրքերուն անստոր սպառնալիքը մեզմէ ծած-
կեց մեր ժողովուրդին նշոյնիսկ կենսը, ուր մը-
նաջ արուեստը, 1880էն ստալ՝ մեր տաքնայր
աղգային տաքնայ մըն է Լազիկ գրական),
Բայց ստի՛ք ստալ, արդար Լազիկմը

— Միտակ, Անտիֆ Իսահակեան, այդ տաղ-նապիտ հանդէպ, հնարք որոնողի մը կեցուած զով, կուտանով ուրեքն ուրիշ շէնտարանութիւնները, ինչպէս ինչ սրբեան ընել փաստելու տպաարկուաները, Թատապետով հանդերձ ինչեմէն զըր-ջուակէ հեռէ մը (բարձր հետեցեալանները, Ռերթ-դակամները, Բննայտակամները, Բանադարանները, յաւախ քիչ անչալի բան են, առանց սեղծուիլ անփոխարինելի միջամտութեան) անխառնափոխ դատանանքէն: Գրեթէ յոսկիսն Յովհաննիսեան, մօ-տայի գոծակկցը երբեք պաշարի ընկերը Ան-տիֆ Իսահակեանի, մեկնեցաւ մեր աշխարհէն, առանց իրագործելի կարենալու երբեքից իր հա-կատագրը, քանի որ իր անտէր քիչ անգամ պիտի յիշատակուի առանձին, գրական հասանքի ու հետ ու ետին, մահաւանդ լեռնթողական անտարբէրի կերպարանքի մը ըրտպատկանի, Ու այդ յիշատակը կը տառապի իրեն կապուած արգիւնքէն սաղաւսութեամբ, չընելու համար փաշաաւարելու թեամբը, Յովհաննէս Թաւանեան, անգլանգին ամէնէն քանքարակը, ինչպէս ԸԶ-գաստը (իւր Դեպի Անճաւը բացառութիւն մըն է, այսինքն վերպանք մը, բայց իր Բաւեալները մեծ մասով, պարզելու յաշտութիւն) կը փափէ իր ճշտութիւն, չափ յառակ գիծերու ներքը 1940ին, չայլ լեռնաշաղարհը հերդուած է արդի ճարտարա-բանական կողմ թէգնիկովը, չեմ ուր զգտարիկ բարպետները կը հերմիային լեռնական հովիտնե-րուն, այսօր մեքենաներուն սրածայր թեքերը կը թաւանան Ու հարթատեքին, այն շուքերուն ուր Գաւանաներն տնքտէն հայրը նստելը կը զոյգը լսելու կամ «անելու»: Կիմա երգիչապին է որ կարելին ու հարթապար առջին թուլթի վրայ սե-կ փոքր ու նշանակող կը բաշին: Լուսին, այլ չի զառանար Անտիֆին կախարդական աշխարհին: Բայց Թաւանեան իր չափովը ըրած է սեւեռում ոչ մի-այն այդ լեռնաներն ֆիզիքէն, այլև հոգիէն քանի որ չենք կընար ուրանել ժայռներու այ իրենց հոգին: Նաքեցէք 1880էն վար, փակել վերը Բա-նասեղծութիւններ հատուր (Գաւաւ-Բաթիկապ), հե-տակելու համար պատկերներու, զգայութիւններե-րու, տպութիւններու մշտնափոխան, պիտի գտնէք

որ 1870-ը անդաբժ մեկնում մյն է մեր ժողովուրդին հոգեբերական թնկէ (որքան շատ՝ ձեր հազարդ-դիցում թխնեներ ձեր պանծանքն ախորժակներէն)։ 1890-ին, — եւ հիւլում եօթնամեայ մանուկ — Ալեքսէ Առաքալը ոչ միայն արգիլուած էին քեր-գեղէ, այլ անոր ընդորինսկուսիլը աղու մէջ հաղդու թխնմար պատահում իր զատնար մը վարժապետներէն մէկուն անդաբժ հեռացումին)։ յոյնն է պարագան թումանեանի քերթողական ճոխանին։

Երկու ջերթողներու միշև տարբեր տարբեր-
բայթիւնը շատ անհշտե՛ (Թումանեան ծնած է
1869-ին) լաւի կը ըլլանք սա այլացումը՝ Կեղի,
Խմածո, զուպ, աշխարհի վայսցող։ Տեսա՞ք այս ու-
րականականներուն ետին ցոյահանեմ Թումանեանը,
կ'ենթադրեմ։ Բայց կը հրապարակուիք անցնել աւելի
անդին որպէսզի՞ կայ որպակախուիքը ըլլանք ձեր
ալ ժողովուրդինը որ ամառն տարազ մը չէ հոս,
այլ զեւ պայտերը այն զան լսանցներու դէմ կ'ան-
գրեն պարտիզ արեան զրօթիւնը՝ ձմր, կիտե,
հետքաճակ, դաքնաւոր, Եմեւո, Կնկարց։ Տեսա՞ք սա
որպակականներուն ետին Աւետիք Իսահակեանը
կ'ենթադրեմ։ Ու դարձե՛կ կը հրապարակուիք անց-
նելու աւելի անդին որպէսզի՞ կայ որպակախուե-
րը մասնաւորէին ան պայտերուն նոյնքան իրաւ-
տեղիչ կողմերը, մեր պաշտօնական հոգեւոր ոգոսնա-
թիւնը, կենսաւետ ու յուսատառ հոգեխառնու-
թիւնը որուն գինն ենք այսօր, երբ այնչառն ա-
հաւոր աշէտներէ՛ վերջ կը մնանք մեր հոգեւորը,
մեծաւորներ, երկինքին հաւատարիմ։ Այս տար-
բերացումները մի վերածէք վերլուծողի հար-
մարանցներուն։ Անոնք իրաւ էին անցնող դարուն,
Տակաւին կընամ իշխել անունները Բ. Յովսէփեա-
նին, աւելի չէ՛լ հարադատութեամբ՝ Ա. Մատաթե-
անին որոնք զայով հանդիմանելով Թումանեանի և
Իսահակեանի նման 1890-ի բարեփոխութենէն
— մարդկայնական, աւանդական, ազգային, առհաս-
կան — պիտի ըլլան ընդունակ ապրելու, որոշ
վարդատութեամբ ապրուիները Վ. Տէրեանի,
Ե. Ջալալեանի այլապէս ներառնորդ, ընդարձակ
յայտերու, երազներու, կիրքերու, արտաճանչե-
ռէ հանդէս մը ինչպէ՛ս, ջանի որ 1930-ին արեւ-
ելայեայն ջանախառնութիւնը պղտոր հասանք մըն
է ծանր առաջադրութեանց, ամբողջովին դժմային
մէջը ստեղծումին որ չի տոնարար ու ժուլովի,
կողմնակալ ի՞նչ շինէ կեանքը, Ձէք մոռնալու ան-
շուշտ որ արուեստը, պատանեկան զգայութիւն-
ներու ապագայ բիրտեղացում, ասանկանքն է
ժամանակին մէջ, հետ այլայնելու, եթէ երեք
արեւուն կերպով ընթացաւին տարբերով է միայն
պաշտպանուած (մեր զգայաբաններուն նախա-
նորդները երբեմն հակադասութիւն է մեր գիւրեմներ) ու
Մատաթեանն, Բաղդեանսը մասնաւոր հաղորդ
են, միշտ որով ընկալչութեամբ մը սակայն, հրե-
կա կիրքին, օրբազան հարբին, ծանր օխտեւ
երեսուն տարի, աշխարհի մէջ վեցերորդը ըրած
են կրկէս մը Իրարմէ օւսգին ցանկութիւններու,
բունէ շրջումներու, ընկերային ինչպէս իմացու-
նալ լայն մարդներով Իրայ, Անտոն որ կը հետեւին

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Պ Ի Ր

ԱՄՍՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՂ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

ՅԵՐԵՒԱՆ. —

ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀԱՅՈՑ ՆՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ազգային-եկեղեցական ժողովը որոշեց
 օժանդակել, Արոտի փոխադրութեան հինգ-
 հարիւրամիակի օտարերանք: 1946-1947
 տարեցումը կը յայտարարուի Յոբելինական
 տարի Ս. Էջմիածնի օժանդակութեամբ:

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

Ք 6 Ապրիլ Եր. — Ուխտաւոր մերազնէից հա-
 մար եղած կարգադրութեան մը համաձայն, ըստ
 սովորութեան, այսօր երեկոյեան պաշտամունք
 և Հովիւսի արարողութիւն կատարուեցան Ձի-
 թնեաց լեռան վրայ՝ Համարժեման վայրի շէր-
 ջափակին մէջ զարնուած վրանի տակ՝ Հակոբն
 անմիջապէս ետք կատարուեցաւ առաւօտեան
 պաշտամունք և Ս. Գատրիարգ, մատուռին մէջ:

Ք 7 Ապրիլ Կիր. — Հանդիսաւոր գիտացք գեղի
 Համարժեման լեռ, ուր կատարուեցաւ շէրջա-
 յալ:

անոնց մէջ ստանաւորը ըրաւ քաղցր, երգեցիկ,
 պարզ ու սրտազգու, ամէն բանէ առաջ՝ Ասիկա
 աւելի է քան յերթողի մը ինքնատուգութեան և
 տեւեռ արշաւ մը՝ Ասիկա ինքզինքը ազատագրելն
 ալ չէ, ինքզինքը պաշտելու գիւրի մը համար:
 Անկիւնագործ մը ըրած է իրմով արեւելանայ
 քնարերգութիւնը, երբ ժողովրդական մօթիքնե-
 բուս վրայ դարձուցած է լայն աշխարհի միջին
 գիտեմ թէ այսօրուան մեղի խօսքի թաւող փայլուն
 բառերու շարքերէն օրջան չուտ կը դալկանէ:
 Ասիկա անկիւնի մէջ, Ա. Խաչակեան մէկէ աւելի
 զուխ-գործնոցն տուած է իր ազգայնամով:
 Այսքան ըսել, զիտեցէ, քառորդ զար վերջը,
 գիտաւ պիտի ըլլար որ և է մեծահամբաւ յեր-
 թողի յիշատակին համար: Փորձը ունինք Պայ-
 բլին, Հիւսիսային, Համարժեման, մեր մէջ Պէշիկ-
 թալինեան ևն.:

Արեւելանայ քնարերգութիւնը իր պարզու-
 թիւնը, իր կշռականութեան, զգայնութեան,
 տաքութեան շնորհներէն շատ բան պարտական
 է Աւետիք իտականներին:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

փառքի արարողութիւն՝ նախագահութեամբ Ա.
 մնապատու Ս. Գատրիարգ Զօր: Գատրարգեց
 Գատ, Փոխանորդ Գեորգ. Տ. Գեորգ Վրդ. Զանգեան:

Ք 11 Ապրիլ Եր. — Հակոբն շարողեց Ս. Ա-
 թոռայ Գեորգ. Լուսարարայեան՝ Տ. Եղիշէ Վրդ.
 Տէրաբեան, Հայր Աբրահամ անկարեկիտութեան
 հասնող հաւատքի մասին, եղբայրացեալով թէ
 սոսանելիին հաւատացողը մարդ մըն է միայն,
 կարելիին հաւատացողը մեծ մարդ մը, իսկ ան-
 կարելիին հաւատացողը մեծագոյն հաւատացեալ
 մարդը աշխարհի:

Ք 13 Ապրիլ Եր. — Ըստ սովորութեան և Ազ-
 գային իրաւանց, այսօր՝ Ս: Ծաղկազարդի նա-
 խատնակին առթիւ, երեկոյեան շէրջալիս-
 առջի հանդիսաւոր մուտք ունեցանք ի Ս. Ծա-
 րութեան Տաճարն: Արարողութեան կը նախա-
 գահէր Ամեն. Ս. Գատրիարգ Հայրը:

Ք 14 Ապրիլ Կիր. — Ծաղկազարդի տօնին՝ գի-
 յերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները հա-
 տարուեցան և Ս. Գատրարգ մատուցուեցաւ մեր
 վերնամասերն մէջ, Ապա, Ս. Գեորգեանին շէր-
 ջը կատարուեցաւ երբեք մեծ հանդիսաւոր թա-
 փօր, համազգային հոծ բազմութեան մը մէջ,
 նեւերգութեամբ Դպրոց և Աստուծոյ:

— Երեկոյեան՝ Դոմագեթի մեծահանգէս արա-
 րողութիւն, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ,
 նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Գատրիարգ Զօր:
 Յետ-ժամերգութեան, Եկեղեցւոյ գլխաւոր երկու
 մուտքերուն առջև զետեղուեցան գունձանակներ
 որոնց մէջ բարեպաշտ ուխտաւորներ ու հաւա-
 տացեալներ նետեցին իրենց լուսանները՝ Կիւսաստ
 Ազգային Բաժնարանի մեր արքայութիւն Կիւսազ-
 ներուն: Սոյն հանգանակութեանց հոգեցիկ Ս.
 Աթոռայ Միաբաններէն Զօր. Տ. Տ. Ներսէս,
 Միւսայ և Յարկա՝ պարգայտները:

Ք 18 Ապրիլ. — Աւագ Հինգաբարի. օրն է բուն,
 եկեղեցական պաշտամունքի բոլոր մասերը հա-
 տարուեցան կանոնաւորութեամբ: Առաւօտեան
 ժամերգութիւն, ապա յարողաց կարգ և նաշու
 հանդիսաւոր պատարագ, զոր մատոյց Գեորգ. Տ.
 Եղիշէ Վրդ: Ուրեքեան և Բարսեղ՝ Հայրապետ
 Ներսէս խրատական ճառերը կարդացան Ս.
 Գատրարգի միջոցին՝ Երեկոյին՝ տպաւորիչ վե-
 հութեամբ կատարուեցաւ Ունապուտի խորհրդ-
 դաւոր արարողութիւնը: Երկու դասեր ու առ-
 անը զբաւաւած էին բարձրաստիճան միջազգա-
 յին հիւրերէ, որոնք պատկառանքով ու հիացու-
 ժով կը նետուէին քարազուրկեանց, Արարող Եկե-
 ղեցին և վերնատան կից մատուռները լցնուած
 էին մասնաւորաբար Հայ ուխտաւորներով:

— Խաւարման գիշերուան ժամերգութիւնը
 կատարուեցաւ նորայն խորախորհրդ վեհու-
 թեամբ: Ս. Գատրարգէն մինչև ուխտաւորներն
 ու պարզ ժողովուրդը, երգեցին «Տարածեալը մի-
 արբան», մտնելով խորն այդ աստուածային տա-
 ղերգութեան խորհուրդին: «Փառք ի քառնմունքն
 վերջ, քարողեց Ս. Աթոռայ Լուսարարայեան
 Հայրը, Գեորգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրաբեան, Յը-

սուսի գիտակից տառապանքին մասին, որուն անդրադարձ պատկերը տեսաւ մեր ժողովուրդի պատմութեան մէջ և կեանքին վրայ՝

✽ 19 Ապրիլ. — Աւագ Ուրաք. Ս. Թաղման աւարդութիւնը կատարուեցաւ աւանդական շքեղութեամբ, նախագահութեամբ Ս. Գառիբարձը չոր:

✽ 20 Ապրիլ. — Աւագ Տարաք. առաւտեան ժամը 8.30-ին. Ս. Աթուայի Հոգեշնորհ Առաքարգմանը իր հետևորդներով կը մեկնէ Ս. Թաթրիւն, կատարելու Դուռ բանալու իրաւունքի գործողութիւնը, ժամը 11-ին կը մեկնէ Միաբանական Թափօրը, զլիաւորութեամբ Ամեն. Ս. Գառիբարձը չոր: Նախապարտաւորական գործողութիւններէ վերջ և ըստ կարելոյն Հայ Բարձրագոյն տեղաւարտմէն ետք, ժամը 1-ին կատարուեցաւ լուսանկարութիւնը, շերմեանից ու ցնեղին խանդավառութեան մէջ: Մեր լուսանկարներէ Լոռ. Տ. Սուրբէն վրդ. Քէմանեան, որ բացառիկ արտօնութեամբ Ձաքալ-քաղ կրեց և նախագահեց Թափօրին: Ապա՝ իրիկնաղէմին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ մատուցուեցաւ ձրագալոյցի Ս. Գառաբարձը:

✽ 21 Ապրիլ Կիր. — Չասկի. Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ զատիկական Ս. Գառաբարձը մատուցեց Ե. Գերեզ վրդ. որ և շարժեց Ս. Փրկչի Յարութեան գաղափարին, և անով կեանքին տուած իմաստին ու արժէքի մասին, ինչպէս նաև այն արդիւնքներուն մասին, որոնք չեն կարողորդ փաստուել և վկայութեանց, ջանի որ իբրև կեանք կը տեսնուին բոլոր Քրիստոսեայ հասարակականներու հոգով:

— Երեկոյեան, վանքին մեծ բակին մէջ կատարուեցաւ հանդիսաւոր անդատանք՝ նախագահութեամբ Ս. Գառիբարձի:

✽ 22 Ապրիլ Բշ. — Չասկի Մեղեղոց. Մեծանան. զէս Ս. Գառաբարձը մատուցեց Ս. Գառիբարձը՝ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, և շարժեց օրուան տոնին պատշաճ, վերջաւորութեան իր խօսքը ուղղելով ուխտաւորներուն՝ ողջներէ թաքնալովութիւններով:

✽ 28 Ապրիլ Կիր. — Նաթ Կիսկի. իշխատակ բերանը նախապաշտեց մերոց լընթացս համաշխարհային պատերազմին:

Յիշատակի ու հանգստեան պատարագ մատուցուեցաւ այսօր Ս. Փրկչի վանքին Նկեղեցւոյն մէջ, ի հանդիստ նախադր մեծ պատերազմի ընթացքին ինկող նահատակներու հոգիներուն:

Քարգեց Նոգ. Տ. Միւսեան վրդ., Վեալեանները, ըստ շարժելի, Քրիստոսի Յարութիւնով մարդ ըմբռնելոյն արգելափակ մարդ ըմբռնուելուն զէմ Անոր պայքարին ու ցաւատանը հիւանդութեանց բռնկութիւններուն բուն արժէքը, Նեալեար մեղք, Անոր հետևորդներ, պարտինք հաստատել միայն Մեղեղոց Յարութեան այլ և ըմբռնել թէ այդ երկնային կեանքին անդիսամասը կը սփռ մեր ծնունդի առաջին վայրկեան:

Նէն ըստ ամենայնի առաւածականէ՛ր կեանքի մը ապրումով:

Ս. Գառաբարձէն վերջ, հոգեանգոտեան պաշտօն կատարուեցաւ գերեզմանատան մէջ, կամաւորներու շիրմին առջև, ուր Հոգ. Տ. Գրիգոր վրդ. խօսեցաւ հաս մը, զոր կը դնենք հոս իր ամփոքի գիծերուն մէջ:

Երէկ տօնեցինք մեր կործինն ու հաւատքին Զատիրը. այսօր կը տօնենք մեր ցեղին Զատիրը: Նախախնամական կարգադրութեամբ մը կարծես. այնքան նման է մեր ցեղին ամբողջ պատմութիւնը, մեր հաւատքի հիմնադրի կեանքին պատմութեան: Դժուար է ներթափանցել այս գաղափարին թայց իրողութիւնը այն է որ մեր քաղաքական կեանքը եղած է խաչի կարմիր ճամբայ մը, որուն Յարութիւնը զոգորթայէն աւելի շատ հոգւու էր գետնեղումը: Տառապան, լացոյց, կոտորուած, քայց, կռուութիւն շարունակ մեր ցոյուցիւնը տեսաւ: Նայենք, եւ անով պայմանաւոր. մեր արժէք գեղեցկութիւնները ապահովելու համար: —

Աւարային ու Տաւարաշար իրենց Գառիբարձը վարդապետ, Արարուն իր ափ մը. քայց անկողն քաշեցով վերջապէ՛ս՝ մեր օրերուն, եւ ընդարձակ ազատաշար, Կովկասի փշիղէն՝ մինչև սիրոր Գերմանիայ, հոն եւս մենք, մեծերու կողքին, բերինք բաժինը մեր զոհարեցող ծիղին:

Միայն այս չէր հանգիստութիւնը մեր կեանքին. Քրիստոսի կեանքին հետ: Ան իր զոգորթայէն վերջ, ունեցաւ իր գերեզմանը. վերջը աստուոր իր կեանքի առաջադրանքներուն, իրեններուն արցունքի ու կոկիծի սլարներուն ներքեւ: — Մենք ալ, մեր զոգորթանք. ինչ վերջ ունեցանք մեր գերեզմանները. ուր մեր նահատակ գաւակներուն ջախջախումը մատուցեցինք ամփոփուեցան, քովանակ ցեղի սուրբ ու կոծերու ներքեւ: — Դժբախտաբար, այդ գերեզմաններէն շատեր կը թաւն անյայտ մեզի: — Բայց, ինչպէս որ Քրիստոսեական մեր հաւատքն ու օէրը լեն ներք մեզ ըմբռնել Քրիստոսը առանց իր գերեզմանին. այնպէս ալ ազգային մեր խղճմանս, չէ կրցած հանդարտի մեր թիրաւոր մեղսկիւնները, անգերեզման թաղանք լլլալուն զազապարով: Եւ կանգնած է անոնց յիշատակին, կոթողներ: իբրև գաղափարական գերեզմաններ, մեր անգերեզման նահատակներուն: Շատ ունինք այսպիսի Յուշարձաններ. Կասեզի շատ են մեր անյայտ ու յայտնի մեռելները:

Յուշարձանները մեր պատմութիւնն են, սին առ սին քաղաքական անոնց վրայ: Եւ մենք հպարտ ենք մեր Յուշարձաններով:

Բայց շարունակենք տակալին: — Քրիստոս չէ վերջացուց ինքզինքը իր գերեզմանով, յարութիւն առաւ: Այսօրին կրկին կեանքին եկաւ, զորքեւ պայքնու համար: Եւ քրիստոնէական մեր հաւատքը, կ'առաջանէ մեզի թէ Քրիստոսի Գերեզմանը տրամադրեան եւ արցունքի վայր մը չէ այլեւս: Քրիստոսի Յարութիւնը յաղթանակ է իր պայքարին՝ մեղքին ու այս աշխարհի չար ուժերուն զէմ. եւ գերեզմանը՝ ամբողջ այդ յաղթանակ: Քրիստոնէական եկեղեցին այդ Գերեզմանին առջեւ ցնծութեան երգեր ունի միայն: Եւ մեր Յարութեան շարական:

ները յաղթեցողութիւններ են արդարեւ։ — Այսպէս են նաեւ մեր ալ գերեզմանները. հակառակ որ անոնց ներքեւ կը հանգչին ոսկորները մեր բիրաւոր սիրելիներուն։

Անցեալ երեսնամեակը մեր պատմութեան, Ապրիլեան մեր զոգողթան, իրեւ սգատուն ներկայա. ցուցած է մարդի, եւ մեր բոլոր ենր յիշատակութիւնը այդ կարմիր դէպքին սգամանդէսներ կազմուկեպոյիով։

Բայց ժամանակը եկած է այնչեւ որ մենք դադրենք յալէ Արտասուրը նահատակներու գիրեզմաններուն առջեւ, տկար եւ ապապայէն վախցող ժողովուրդներու յատուկ է Ազգերը մեծ են երբ գիտեն փոխարինել իրենց սուրբ ուրախութեան եւ նայի հաստատ ու յոյսով ապագային։ Ապագան սեպհականութիւնն է կորովին, սեպհականութիւնն է ուրախութեան։ Այսօր մեր սուրբ փոխութեւն է ցնծութեան, եւ արտմութիւնը՝ ուրախութեան։ Վասնզի, ինչպէս յարուցեալ Փրկչի Գերեզմանէն, այնպէս ալ այսօր մեր գերեզմաններէն յարութեան շունչ մը կուգայ։ Մեր բիրաւոր նահատակները ամբողջ ոտքի են այսօր. եւ կը սարքեն ցնծատուն։ Անսիր կարծէք, կը հրաժիրեն զձեզ եւս. մեզ՝ վերապրողները եւ անոնց զաւակները. դադրեցին մեր լալը իրենց համար. եւ մասնակցի իրենց ուրախութեան, յաղթերգել իրենց հետ, իրենց եւ մեր այսիկին բովանդակ սողին յայտնութիւնը։

Մեր գերեզմանները մեր յաղթանակի ամբողջներն են։ Այս ըմբռնումով ապրիլեան սգատուններու փոխարէն ունինք ցնծատուն. ունինք յաղթանակ. ունինք ուրախութիւն։ Բրովինտեւ կողտուած էինք գտնուեցանք մեռած էինք յարութիւն առինք։

Բայց այդ ուրախութիւնը, աւելի իրաւունքով մը մերն է, մասնաւոր այս օրերուն, երբ նոր քաղաքներ կը բացուին, մեր զարաւոր երազներու եւ փափաքներու հորիզոնին վրայ։ Մեր անմահ շայրներէն ծային կը լսուին, ծայինը հրաւերի եւ յոյսի։ Սփիւռքի կայրերուն մէջ ազգող իր որբայած զաւակներուն։ Մենք կը հաւատանք որ այդ արշալոյսները պիտի չկանգ բռնուած հեռաւոր հորիզոններուն, այլ անոք շուտով պիտի բաժնորանան միշտ եւ զէնքը, մեր երազներուն։

Ու այս բոլորը արդիւնք են մեր հաւատքին, ու մանաւանդ անոր Յարուցեալ հիմնադրին. եւ անոր ճամբով, մեր նահատակներուն. եւ մեր գերեզմաններուն։

Ահա թէ ինչու երէկ ցնծութեամբ տօնեցինք Քրիստոսի Յարութիւնը, եւ այսօր նոյնքան ցնծութեամբ կանգնած այս Յուշարձանին առջեւ կը տօնենք մեր Յեզկին Յարութիւնը։

Ըսենք Բանաստեղծին հետ՝

Յարութեան տոնինն է անա, շարդակաւոր Ազգերդ իմ, Լորիզունն ծայր ետուած եւ կը փշէ մարմնոյ վրայ. Ամալաբուն լուսինն . . . սօսոց չէ այլ երբիմ Երկիրն ամբողջ ուր երէկ զաւ շարդակաւոր ամիրանը։

Ըսենք մեր Եկեղեցիին հետ՝

— Փառք հաւաքաւոր-յարութեան և՛ Տէր . . . :

Փառք Գոհ Բու ալ յարութեանը՝ Ազգ իմ սիրելի . . . :

Ք 4 Մայիս Եր. — Երեկոյեան շէրաշափառքի թափօրով Միաբանութիւնը մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճարը, եւ տօնեց նախօրեակը «Աւխարհամարման» տօնին, նախաջահութեամբ Ս. Գառիբարը Զօր։

Ք 5 Մայիս Կիր. — Կանայ Կիրակի, կամ Տօն Աւխարհամարման. Գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները կատարուեցան Ս. Յարութեան մեր վերնամասերուն մէջ։ Ապա Ս. Գառիբարը մատուցուեցաւ Ս. Գերեզմանին վրայ։ Գառիբարեցի եւ քարոզիչ Գառիբարեան Գրիգորի Գիր. Տ. Գերգ Վրդ. Յանազեան, հետեւեալ ընաբանով. «Եւ յայնի իսկ մեծ է խորհրդոյ Աստածապատեան, որ երեւցաւ մարմնով, արդարացաւ հոգեւով, յայնեցաւ հրեշտակաւ, Գառիբար ի հերանոսս, հաւատարիմ եղև յաշխարհի եւ վերացաւ փառօք։ Բացարեւ ընառանին ոգին, ու աշխատեցաւ անկէ կանքի լաւագոյնը դասեր հանել ամէն անոնց որոնք մարդ են ու Քրիստոսեաներ մանաւանդ, Յոյց տոսաւ Այն ինչպէս Քրիստոսեաներ պէտք է թափանցեն Աստուածաշունչին խորհրդովին, իրենց մէջ փայլեցնեն աստուածայինը առաւել չափով, ըլլալու համար փրկութեան անօրները եւ արժանաւորը Յիսուսի փառքին, որ Յարութեան փառքն է, փառքը ամբաշարութեան։

Ք 19 Մայիս Կիր. — Ս. Խաչի երեւման տօնին առթիւ հանդիսաւոր Ս. Գառիբարը մատուցուեցաւ Ս. Տակօրայ Մար Տաճարին մէջ, խօսեցաւ Ս. Աթոռայ Գերգ, Լուսարարապետ Զարը, Խաչի դաւապարին շուրջ, եղբայրացեալով թէ Խաչին զգացումը ստեղծազգածութեան զգացումն է առաւելապէս։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ք 10 Ապրիլ Գշ. — Ամեն. Ս. Գառիբարը Զայրը Երեկոյ գտնուեցաւ Գառիբարին նախկին Բարձր Գովաթէր հանգը. Լորտ Կորթի համար Անդր. Մար Տաճարին մէջ կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին։

Ք 22 Ապրիլ Բշ. — Ամեն. Ս. Գառիբարը Զօր շորհաւորութեան եկան, Գաղ. Վսեմ. Բարձր Գովաթէրի կողմէ թիկնապարը, Գաղ. Գլխաւոր քարտուպարին կողմէ Վսեմ. Բաւի Գէյ, Անդր. Գեր. Եղիսկապարը եւ Ամեր. Եղիսկապարական Եկեղեցւոյ Երեկոյաջուցիչ Վեր. Պլուկուտ։ Երբեք սողէր կատարարատան Տրոց քաճիկ ընդ. Տեռուլ Գրն. Թախան։ Սառաւոր Արարիոյ ընդ. հիւպատոսը, եւ Ռուսաց Միաբանութեան Զօր. Տեռուլ իր հետեւորդներով։

Ք 23 Ապրիլ Գշ. — Ամեն. Ս. Գառիբարը Զայրը

ընկերակցութեամբ Միաբան Հարց, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Յունաց Գաղարքի ֆոխանորդին, Ծրանխոհեանց Մեծաւորին, Իսկ ֆոխադարձ այցելութեան եկան Յունաց Ս. Գաղարք Զօր ֆոխանորդը իր հետեւորդներով։

Այցելեց նաեւ Երուսաղէմի Վսեմ, Կառավարիչ Գրն. Փօլլը։

Ձ 24 Ապրիլ Դշ. — Ամեն. Ս. Գաղարք Զօր շնորհաւորական այցելութիւններ տաին Ղպտաց, Ասորաց եւ Հապէլաց Տեառնները իրենց հետեւորդներով. Ծրանխոհեանց Միաբանութեան Մեծաւորը իր հետեւորդներով. Իսլամաց Գրն. Առեանի նախագահը։

Ձ 26 Ապրիլ Եշ. — Երուսաղէմի Յունաց Զին. Ղպտառքը այցելեց Ամեն. Ս. Գաղարք Զօր. Ամեն. Ս. Գաղարք Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հօգ. Հայրերու, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Հատիւնաց Ամեն. Ս. Գաղարք. քին։

Գաղար. ֆոխանորդ Գրն. Տ. Գէորգ Վրդ. Զանաղդեան ընկերակցութեամբ Միաբան Հայրերու, զատական փոխադարձ այցելութիւն տուաւ Ղպտաց, Ասորաց, Հապէլաց, Հայ եւ Յայն Կաթօլիկ Միաբանութեանց Տեառններուն։

Ձ 15 Մայիս Դշ. — Ամեն. Ս. Գաղարք Հայրը փոխադարձ այցելութեան զնաց Ծրանաւորին Ընդհ. Հիւպատոսին։

Ձ 26 Մայիս Դշ. — Ամեն. Ս. Գաղարք Հայրը՝ այցելեց Ժառ. Վարժարան եւ Ընծայարան, եւ նախագահեց Ս. Թարութեան խորհուրդին նուիրուած Գրական երեկոյթին։

ՈՒՐԻՏԱԻՈՐԵՆԵՐ

Սովորութիւն է դարձած Չաւկական չորշանին ունեւալ եռուզեւ մը ուխտաւորներու, անկն ցեղի ու հասակէ, Երուսաղէմի պարիսպներէն ներս, ու անոնց մէջ նստել կարաւաններ Հայերու, Այս ու այն հետաքրքրութիւններէ աւելի, Հայ ուխտաւորները մղուած էին կրօնական զգացումներէ եւ տոհմիկ աւանդաւորութիւնէ։ Ու շատեր, Հայրենիք վերադառնալու իրենց տարիներու երազներն ու յոյսերը՝ իրականութեան փաստերով խանձարուած, բերած էին նուիրագործելու հոգեկան ֆաղրութիւններովը արքայաշրեռու։

Եղիպտոսէն, Սիրիայէն, Լիբանանէն, եւ Գաղատիէն ու այլ եւ այլ տեղերէն եկած մօտաւորապէս հազարհինգհարիւր ուխտաւորներէ հազարը հիւրընկալուեցան Ս. Թալքեանց Վանկէն ներս, Ս. Աթոռոյ Միաբանութեան հոգասար ճիզերուն եւ ֆոնդութիւններուն շրնոհիւ, ու երեք քարաքանդու ուխտաւորական շրանին, բացի կրօնական պաշտօնակներէ՝ որոնց ներկայ գտնուեցան անխափան, մասնաւոր կարգադրութիւններով ու Վարդապէս Հայրերու զխառնութեամբ առաջնորդուեցան Սրբապետներն ու պատական վայրերը, ոչ միայն կասարեւոյ իրենց ուխտերը, այլ եւ անկեղտ ազգային իրաւանց մասին ստոյգ ու յիսկասար պատական տեղեկութիւններ։ Այցելեցին նաեւ Մեռեալ Մով եւ Յորդանան Գեծ, ուր կասարուեցաւ քորհնիկի արարողութիւն։

Երկ յիշցիկ իրենց հայրաքաղք այն համադրասուտէ պայտանները որովք անհրաժեշտ էին, ըրիկն սակայն մեր կարելին ու տրամադրեցիկ մեր ունեցածը։

Նորին Ամենապատուութեան հայրական կարգադրութեամբ, ուխտաւորներու առջեւ բացուեցան այն անկեր՝ զոր այս Աթոռ միայն ուխտաւորներուն կը յօժարի զոհել, Հայրենիք վերադառնալու հաստատ հաւաստն ու նուիրութիւնը անեցուցած էր անոնց ներքը հոգեկան Հայրենիքի, Երուսաղէմի կարօքը, եւ արդիւն տարեր ալ չէր կրնար ըլլալ։

Վասն ինքի քի մեր քարի եւ շէնքերուն ուխտաւորները տարին իրենց հետ Հայկական Սիւնիէն, հոգեկան խանդի անեցուց կայծը, զեղեղեցու հաւատ իրենց շնչանկական խորաններուն վրայ, եւ անով շուտաւարած՝ կենսաշուն մեծաւոր ապագայի գեղեցիկ օրերու դիմաց, որուն հաւաստովը ապրեն՝ եւ մեր պապերը, ու կ'ապրիկն մենք բոլորս ապաւ։

Վ Ա Ր Ձ Ա Կ Ա Ն Ա Ձ Դ

ՄԻՈՆ-ի Խմբագրական Մարմինն էլ խնդրէ բոլոր յարգոյ բա-
ժանորդներէն ու գործակալներէն, որ հաշիւն փութացնել վնարումը իրենց
յեանեալ պարտուց:

Բոլոր այն թղթակցութիւնները, որոնք կապ ունին ՄԻՈՆ թերթիս
Համ Ս. Աթոռոյս Տպարանի Գրասան հետ, պէ՛տք է կատարուին յետ այսու
առդղակի ՄԻՈՆ-ի Խմբագրական Մարմնի կամ Տպարանի Տեսչին հետ:

Հասցէն էլ զտնէ՛ք ՄԻՈՆ-ի կողմին երկրորդ երեսին վրայ:

“ՍԻՈՆ” ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

Ներածություն

Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրաւերեան՝
 Հոգ. Տ. Սերոբէ Վրդ. Մանուկեան՝
 Հոգ. Տ. Թակոր Վրդ. Վարդապետեան՝
 Բրշ. Մանուկ Սարկաւազ Սմբատեան՝
 Ուրարականի Տրց. Միհրան Յովհաննէսեան՝
 Տիար Գառնիկ Գալայճեան՝
 „ Կարապետ Քաջախեան՝
 Դեղագործ Տիար Թակոր Արսէնեան՝

Տիար Բարունակ Թովմասեանին (Պէյրուք)՝
 „ Հայկ Բախշ Աանին (Հէլիօթօլիս)՝
 „ Կարապետ Իդանեանին (Հալէպ)՝
 „ Յովսէփ Սմբատեանին (Պէյրուք)՝
 „ Ա. Ոսկերիչեանին (Հալէպ)՝
 „ Ստեփան Ասիլեանին (Դամասկոս)՝
 „ Թակոր Քաջախեանին (Նիւ-նորք)՝
 „ Օննիկ Եսայեանին (Ամերիկա)՝
 „ Լեւոն Ջաջարեանին (Ամերիկա)՝

Աւերակներ

Օրիորդ Խանըմ Սարգիսեան՝

„ Մարտիրոս Դարբիշեանին (Ամերիկա)՝

Ներածական (Հոգեւոր մը)

Ժառնգ. Սան Պօղոս Մնատեան՝

„ Անդրանիկ Ուրֆալեանին (Քէպուսիէ)՝

ՄԱՄԼՈՅ ՏԱԿ Է

